

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

**ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ
ΤΗΣ ΜΑΧΑΜΠΑΡΑΤΑ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΙΟΓΚΑ**

**ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΑΝΤΑΒΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2011**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
 I. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΙΝΔΙΚΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ & ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ	
I.α. Εισαγωγή.....	9
I.β. Η χρήση και η αποδοχή της έννοιας "φιλοσοφία" όταν πρόκειται για μη-Δυτικές παραδόσεις.....	10
I.γ. Οι κυριότερες έννοιες.....	13
I.δ. Ο Νόμος του Ντάρμα (Dharmah).....	17
I.ε. Η ινδική κοσμολογία.....	25
 II. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ	
II.α. Συνοπτική παρουσίαση του μύθου.....	32
II.β. Τα ιστορικά στοιχεία της Μαχαμπαράτα σύμφωνα με:	
i. Την ινδική παραδοσιακή ιστοριογραφία (Itihasa)	
ii. Τα πορίσματα της επίσημης ιστορίας και αρχαιολογίας.....	39
II.γ. Το όνομα, η γλώσσα και η στιχουργική.....	48
II.δ. Οι συμβολικές προεκτάσεις του έπους.....	51
 III. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΓΙΟΓΚΑ	
III.α. Τι είναι η γιόγκα.....	56
III.β. Η ψυχολογία της γιόγκα.....	60
III.γ. Βασικά εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία της γιόγκα.....	62
III.δ. Συμπληρωματικά μεθοδολογικά εργαλεία.....	69

IV. ΝΤΟΥΡΥΟΝΤΑΝΑ Ή Ο ΔΥΣΜΑΧΗΤΟΣ

IV.α. Καταγωγή, γέννηση και ονομασία.....	75
IV.β. Οι αποτυχημένες προσπάθειες για την απόκτηση της εξουσίας και η υπεράσπιση της "δυσαρέσκειας"	80
IV.γ. Ο Ντουρυόντανα παίρνει με το μέρος του το στρατό του Κρίσνα	87
IV.δ. "Ούτε μία σπιθαμή γης"	90
IV.ε. Ο θάνατος του "Δυσμάχητου"	96
IV.στ. Επίλογος για τον Ντουρυόντανα.....	98

V. ΑΡΤΖΟΥΝΑ Ή «ΑΥΤΟΣ ΠΟΥ ΚΑΝΕΙ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ»

V.α. Το οικογενειακό περιβάλλον, η γέννηση και η αποστολή του 'Αρτζουνα	102
V.β. Ο σπουδαιότερος των πολεμιστών.....	106
V.γ. Η φιλία με τον Κρίσνα και το ταξίδι του εσωτερικού μετασχηματισμού	110
V.δ. "Η αλήθεια είναι το όπλο μου"	117
V.ε. Ο Κρίσνα διδάσκει την Μπαγκαβάντ Γκίτα	123

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	128
----------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	131
--------------------------	------------

ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....	141
----------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.	149
--------------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.	152
---------------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ.	155
----------------------------	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙV.	158
---------------------------	------------

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν άρχισε να με απασχολεί η επιλογή του θέματος της διπλωματικής μου εργασίας δεν μπορούσα να φανταστώ πως εν τέλει θα διερευνούσα και θα ανέπτυσσα ένα ζήτημα σχετικό τόσο με ινδικό πολιτισμό όσο και με την ινδική φιλοσοφική παράδοση και το φιλοσοφικό σύστημα της *γιόγκα*, που με έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τα τελευταία τρία χρόνια - από το 2008 περίπου.

Από το 2008 - όταν διδάχθηκα την τεχνική του υπερ-συνειδητού διαλογισμού από το *Swami Veda Bharati* - το ενδιαφέρον μου για τη φιλοσοφία και τις πρακτικές της *γιόγκα* με έχει οδηγήσει σε πολλές τέτοιες ευτυχείς συγκυρίες, όπως είναι η εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Είχα λοιπόν την ευκαιρία να εμβαθύνω την κατανόησή μου σχετικά με τις αρχές της *γιόγκα* αλλά και με το συμβολικό περιεχόμενο ενός από τα σημαντικότερα κείμενα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Η κουλτούρα κι η νοοτροπία των Ινδών - συγκεκριμένα - μου είναι ιδιαίτερα αγαπητές κι αισθάνομαι ιδιαίτερη τιμή καθώς επιχειρώ να διεισδύσω εδώ στο πολιτισμικό και φιλοσοφικό μεγαλείο ενός λαού που κρατάει ζωντανή την - πανάρχαια - πνευματική του παράδοση, ενώ αντιστέκεται με σθένος στη σαρωτική επιβολή της παγκοσμιοποίησης. Ένας από τους στόχους αυτής της εργασίας είναι να επιτευχθεί η εξοικείωση του Δυτικού αναγνώστη με τα κυρίαρχα στοιχεία αυτής της παράδοσης, που παρ' όλο που μοιάζει μακρινή και μυστηριώδης είναι ίσως περισσότερο κοντά στον άνθρωπο και στην αληθινή του φύση από οποιαδήποτε άλλη σύγχρονη κουλτούρα.

Όσον αφορά στις συνθήκες εκπόνησης της παρούσας μελέτης, αν και είναι από τη φύση τους μοναχικής φύσεως – κυρίως η διαδικασία της συγγραφής – είχα την τύχη να στέκονται δίπλα μου - με σεβασμό και διακριτικότητα - αγαπημένοι άνθρωποι στους οποίους επιθυμώ να εκφράσω τώρα την ευγνωμοσύνη μου.

Είμαι αληθινά ευγνώμων για τη συνεργασία μου με κο Γιάγκο Ανδρεάδη, επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας. Εκείνος μου πρότεινε, όταν έμαθε το ενδιαφέρον μου για τον ινδικό πολιτισμό, να ασχοληθώ με τη *Μαχαμπαράτα* κι από

εκείνη τη στιγμή παρακολούθησε, ενθάρρυνε και καθοδήγησε κάθε στάδιο ανάπτυξης της εργασίας. Κατέθεσε τον προσωπικό του χρόνο, επέδειξε χαρακτηριστική υπομονή, μετέδωσε τη γνώση του και παραχώρησε τα βιβλία του. Πάνω απ' όλα όμως διέθεσε ένα σπάνιο χάρισμα - ίδιον του αληθινού δασκάλου - αυτό του *γνήσιου* ενδιαφέροντος όχι για την αποπεράτωση της ακαδημαϊκής εργασίας αλλά για την πορεία *κατανόησης* κι *εμβάθυνσης* του μαθητή στο ίδιο το θέμα το οποίο ερευνά.

Είμαι ευγνώμων στο δάσκαλό μου του διαλογισμού, *Swami Veda Bharati*. Σε αυτόν το δρόμο - της επιστροφής στην αληθινή μου φύση - με κάνει να νιώθω προστατευμένη και ασφαλής.

Είμαι βαθειά ευγνώμων στη *Λίτσα Μαρτζούκου*, που είναι μια χαρισματική πνευματική καθοδηγήτρια. Η συνεισφορά της στην εκπόνηση της εργασίας υπήρξε πολύπλευρη και καθοριστική. Χωρίς την καθοδήγηση της σε ζητήματα που σχετίζονται με την κατανόηση των αρχών της *γιόγκα* η εργασία θα ήταν ελλιπής, ακόμα κι επιφανειακή. Την ευχαριστώ για την επιμονή της στην *ουσία* και στην *εμπειρική* εξάσκηση των πνευματικών αρχών και πρακτικών που οδηγούν στον *Εαυτό* και στη χαρά της ζωής. Ακόμα, νιώθω ευγνώμων για τη δέσμευσή της στην ανθρώπινη πνευματική πρόοδο και για την ικανότητά της να προκαλεί βαθειά επιθυμία για εσωτερική μεταμόρφωση σε όσους βρίσκονται κοντά της. Την ευχαριστώ για την πολύτιμη φιλία.

Είμαι ευγνώμων στον *Κώστα Λάνταβο*, που ήταν δίπλα μου κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας με όλους τους τρόπους. Ήταν και είναι – επίσης - δίπλα μου σε ό, τι χρειαστώ. Είναι έτοιμος και ικανός να ανταποκριθεί σε κάθε περίπτωση. Πάντα.

Ευχαριστώ τη *Σεμίνα Λάνταβου* για τη διακριτική υποστήριξη και για την ευγενική της παρουσία. Η επιμονή της να με στηρίζει όποτε πραγματικά το χρειάζομαι είναι παραπάνω από αξιοθαύμαστη κι η ικανότητά της να με εμπιστεύεται μου έδινε πάντα δύναμη. Την ευχαριστώ ακόμα γιατί μου δείχνει πως είναι να *προχωράει* κανείς κουβαλώντας *μόνο* τα απαραίτητα.

Ευχαριστώ την *Ιωάννα Ιωάννου*, την *Κική Μαλτσάκη*, την *Ιουλία Βεντουράτου*, την *Πουλχερία Πέτρακα* και τη *Μαρία Αρβανιτοπούλου* για την αληθινή φιλία.

Η εργασία αφιερώνεται:

***στη Γενεαλογία των Δασκάλων της Παράδοσης των Ιμαλαΐων και στη μνήμη του
Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων (Swami Rama of the Himalayas)***

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

“Virtue has genuine strength

because it is a product

of a balanced mind”¹

Swami Rama of the Himalayas

Η **Μαχαμπαράτα** (Mahabharata), το μεγαλύτερο σε έκταση κείμενο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, είναι ένα από τα δύο ινδικά έπη που έγινε διάσημο όχι μόνο για τη λογοτεχνική και ιστορική του αξία αλλά και για το ειδικό φιλοσοφικό και διδακτικό του βάρος. Από πολλούς θεωρείται ισάξιο της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*,² αν κι είναι κατά πολύ μεγαλύτερό τους αφού εκτείνεται σε 100.000 στίχους.³ Από την εποχή της πρώτης του έκδοσης το έπος έχει γίνει αντικείμενο εκατοντάδων μελετών κι άλλων τόσων μεταφράσεων κι αποδόσεων διεθνούς επιπέδου. Έχει μεταφερθεί στο θέατρο καθώς και στον κινηματογράφο και την τηλεόραση, σε βιβλία, κινούμενα σχέδια και κόμικς.

Ο Ινδικός λαός συγκεκριμένα, γνωρίζει όχι απλώς τον κεντρικό μύθο του έπους αλλά και τις δεκάδες δευτερεύουσες αφηγήσεις που τον πλαισιώνουν μιας κι η διάσημη *Μαχαμπαράτα* μεταφέρεται ακόμα από στόμα σε στόμα σαν ζωντανό και ζωτικό στοιχείο της ινδικής παράδοσης. Ακόμα περισσότερο η *μάχη* που περιγράφεται στο έπος αποτελεί - για τους Ινδούς - ένα σπουδαίο ιστορικό γεγονός το οποίο σηματοδοτεί την έναρξη της σύγχρονης εποχής - που στη Δύση ονομάζεται «ιστορική» και στην Ινδία «σκοτεινή». Πέρα όμως κι από το γεγονός της μάχης ως ορόσημου, η *Μαχαμπαράτα* εμπεριέχει σημαντικές διδασκαλίες που προέρχονται από την ινδική φιλοσοφική παράδοση κι ακόμη πιο συγκεκριμένα από το φιλοσοφικό σύστημα της *γιόγκα*.

¹ «Η αρετή εμπεριέχει γνήσια δύναμη επειδή είναι το προϊόν ενός ισορροπημένου νου». (Swami Rama, 1985, 21)

² Βυάσα, 2003, 13

³ Swami Veda Bharati, 2002, 3

Το παραπάνω στοιχείο, καθώς και το προσωπικό ενδιαφέρον του συγγραφέα για τη γιόγκα συντέλεσαν στη διαμόρφωση του θέματος της παρούσας εργασίας. Ο σκοπός της γιόγκα είναι η αποταύτιση της συνειδητότητας του ανθρώπου από το σώμα και τα περιεχόμενα του νου και η επιστροφή της στην ταύτιση με την αληθινή, ενδότατη φύση του ανθρώπου της οποίας ίδιος δεν έχει επίγνωση. Η γιόγκα παρέχει μια συστηματική, πρακτική και βιωματική μέθοδο μέσω της οποίας ο ενδιαφερόμενος - ο μαθητής – μπορεί να *οργανώσει* και να *θέσει υπό έλεγχο* τις ποικίλες *λειτουργίες* που παρουσιάζει ο ανθρώπινος νους. Μέσα από τον έλεγχο του ο νους παύει να παρεμβάλλεται στη σχέση του ανθρώπου με την αληθινή του φύση. Όλα τα παραπάνω, που σχετίζονται με τη νοητική ζωή του ανθρώπου κι ως εκ τούτου μπορούν να ονομαστούν «*ψυχολογία της γιόγκα*» φανερώνουν πως η γιόγκα – μεταξύ όλων των άλλων – χρησιμοποιείται κι ως εργαλείο για τη μελέτη κι ερμηνεία της ανθρώπινης προσωπικότητας. Αυτή ήταν η συνειδητοποίηση που οδήγησε το συγγραφέα να ασχοληθεί με την ανάγνωση των προσώπων (κι όχι για παράδειγμα των γεγονότων) του έπους.

Τα πρόσωπα που επιλέχθηκαν (ο *Ντουρϋόντανα* και ο *Άρτζουνα*) είναι δύο απ' τα κεντρικότερα του έπους. Αντίπαλοι και πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους αλλά κι εξίσου σημαντικοί για την εξέλιξη των γεγονότων, φέρουν ορισμένα απ' τα πιο τυπικά κι αναγνωρίσιμα στοιχεία της ανθρώπινης προσωπικότητας, που δεν φαίνεται να αλλάζει ιδιαίτερα με το πέρασ του χρόνου. Επιπλέον, η ζωή και η δράση τους αναπτύσσεται μέσα στα πλαίσια μιας κρίσιμης περιόδου όπου πολλές από τις ανθρώπινες αξίες αλλάζουν και άλλες από αυτές χάνονται. Η ανάγνωση των δύο προσώπων έγινε και κάτω από αυτό το πρίσμα, που θυμίζει σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη εποχή της ανθρωπότητας.

Η δομή της εργασίας σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτευχθεί η σταδιακή εξοικείωση του αναγνώστη με τους Σανσκριτικούς όρους και τις έννοιες της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης. Οι όροι και οι έννοιες που παρουσιάζονται αποτελούν θεμελιώδη ερμηνευτικά εργαλεία τόσο για την εμβάθυνση στην κατανόηση των κεντρικών διδασκαλιών του έπους όσο και για την ανάγνωση των δυο κεντρικών προσώπων.

Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας προσεγγίζει κι αναλύει το *περιεχόμενο* του έπους, τους *όρους* και τις *έννοιες* της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης και τις *αρχές* της γιόγκα ιδωμένα από την οπτική της ινδικής κουλτούρας και παράδοσης. Ως εκ τούτου είναι αρκετά εξειδικευμένη και δύσκολο να εντοπιστεί στις βιβλιοθήκες του Δυτικού κόσμου. Οι μεταφράσεις ή αποδόσεις του ίδιου του έπους από την άλλη, είναι πιο εύκολο να αναζητηθούν (αναφέρονται όλες μαζί στο *Παράρτημα*) μιας και η *Μαχαμπαράτα* ως λογοτεχνικό κείμενο είναι ιδιαίτερα δημοφιλές.

Ι.1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΙΝΔΙΚΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ & ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Ι.α. Εισαγωγή

Προτού ακόμα γίνει μια στοιχειώδης παρουσίαση της πλοκής αλλά και των βασικών (ιστορικών, μορφολογικών, πραγματολογικών, συμβολικών και διδακτικών) στοιχείων του έπους χρειάζεται να επιχειρηθεί μια παρουσίαση των βασικών εννοιών της ινδικής οντολογίας,⁴ κοσμολογίας⁵ και φιλοσοφικής παράδοσης. Οι έννοιες αυτές (μαζί με πολλές άλλες που δεν αναφέρονται εδώ) αποτελούν τη βάση των διδασκαλιών που αναπτύσσονται στα πλαίσια των ιερών ινδικών κειμένων, μεταξύ αυτών και της *Μαχαμπαράτα*. Επιπλέον, αποτελούν το *θεμέλιο* για την ανάπτυξη του φιλοσοφικού περιεχομένου του καθενός από τα *έξι φιλοσοφικά συστήματα*⁶ που αναπτύχθηκαν (από τον 4^ο αι. π.Χ. έως τον 10^ο αι. μ. Χ.⁷) στη χώρα,

⁴Σύμφωνα με τον Dharm P.S. Bhawuk, καθηγητή *Διαχείρισης και Κουλτούρας και Κοινωνικής Ψυχολογίας* (Professor of Management and Culture and Community Psychology) στο Πανεπιστήμιο της Χαβάη, στην περιοχή Μανόα (University of Hawaii at Manoa) και συγγραφέα της πραγματείας με τίτλο «Επιστημολογία και Οντολογία της Ινδικής Ψυχολογίας» (“Epistemology and Ontology of Indian Psychology”), «... η οντολογία αφορά στη μελέτη του όντος (της ύπαρξης)» και σχετίζεται με την απάντηση ερωτημάτων, όπως «*Τι είναι η ύπαρξη; Ποιες οντότητες είναι θεμελιώδεις; Ποια χαρακτηριστικά είναι ουσιώδη σε αντίθεση με τα περιφερειακά;*» (Bhawuk, 2010, 159) Επίσης, για την Οντολογία, η Wikipedia δίνει τον εξής ορισμό: «Με τον όρο **Οντολογία** αναφερόμαστε στο λόγο περί του όντος ή στην επιστήμη του όντος, τη φιλοσοφική αναζήτηση που εξετάζει τις αρχές της ύπαρξης και συγκρότησης του Όντος, μελετά τη φύση και την ουσία των Όντων (**Ον**= αυτό που πραγματικά υπάρχει, καθετί που έχει υπόσταση)». Και, σύμφωνα με την ίδια πηγή, η σύγχρονη, Δυτική επιστήμη της φιλοσοφίας εντάσσει την οντολογία, μαζί με την κοσμολογία, στο πλαίσιο της Μεταφυσικής, που είναι ένας από τους εννιά κλάδους της εν λόγω επιστήμης (δηλ. της φιλοσοφίας). (<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9F%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1>) και

(<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A6%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CF%83%CE%BF%CF%86%CE%AF%CE%B1>)

⁵ Σύμφωνα, πάλι, με τη Wikipedia: «*Η Κοσμολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει το πώς και γιατί γεννήθηκε το σύμπαν, τί υπήρχε πριν από αυτό και την εξέλιξη του μέχρι την κατάληξη του και αν θα υπάρξει τέτοια*».

(<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1>)

⁶ Τα έξι, ορθόδοξα, φιλοσοφικά συστήματα της Ινδίας, που ονομάζονται **Ντάρσσανας (Darshanas)**, αναπτύχθηκαν στην Ινδία από τον 4^ο αι. π.Χ. έως τον 10^ο αι. μ.Χ. με στόχο να οργανώσουν από την αρχή και με πιο συστηματικό τρόπο τις αρχές και τις διδασκαλίες της αρχαίας ινδικής πνευματικής παράδοσης. Οι σχολές αυτές (όπως αλλιώς λέγονται) πήραν τα εξής ονόματα: 1. **Nyaya** 2. **Vaisheshika**

μεταξύ αυτών και της *γίγγκα*, οι βασικές αρχές της οποίας θα εξεταστούν σε επόμενο κεφάλαιο με στόχο να χρησιμοποιηθούν ως ερμηνευτικά εργαλεία για την ανάγνωση δύο εκ των κεντρικών προσώπων του έπους (*Ντουρϋόντανα* και *Άρτζουνα*).

Ο συγγραφέας δεν επιχειρεί εδώ την εκπόνηση μιας πραγματείας σχετικά με την ινδική φιλοσοφική παράδοση αλλά επιχειρεί να διευκρινίσει μια σειρά από όρους – στο μέτρο που κατάφερε και ο ίδιος να τους κατανοήσει μέσα από μια θεωρητική και βιωματική προσέγγιση του ινδικού πολιτισμού – βοηθώντας έτσι το Δυτικό αναγνώστη να αναπτύξει μια αρχική εξοικείωση που θα επιτρέψει την κατανόηση του περιεχομένου του έπους και την περαιτέρω ανάγνωση της εργασίας.

Ι.1.β. Η χρήση και αποδοχή της έννοιας “φιλοσοφία” όταν πρόκειται για μη-Δυτικές παραδόσεις

Κατ’ αρχήν, πριν ακόμα κι από την προσπάθεια διευκρίνισης των βασικών εννοιών της ινδικής οντολογίας, κοσμολογίας και φιλοσοφικής παράδοσης είναι χρήσιμο να εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η χρήση της έννοιας της *φιλοσοφίας*, αφού η χρήση της πλάι σε ένα επίθετο που προδίδει μια μη-δυτική εθνικότητα ίσως να φαντάζει παράδοξη στο Δυτικό αναγνώστη. Η ανάγνωση του δοκιμίου του Φώτη Τερζάκη, με τίτλο «*Η “Αισθητική Εμπειρία” στην Ινδική Παράδοση*» βοήθησε το συγγραφέα, σ’ αυτό το σημείο, να κατανοήσει αλλά και να υποστηρίξει θεωρητικά την εμπειρική παρατήρησή του σχετικά με μια διάθεση *σκεπτικισμού, επίκρισης*, ακόμα και *απαξίωσης* που διακρίνει το Δυτικό άνθρωπο όταν πρόκειται να «εκτεθεί» στο περιεχόμενο των μη-Δυτικών φιλοσοφικών παραδόσεων και συγκεκριμένα της ινδικής.

Σύμφωνα με τον Τερζάκη, λοιπόν, πολύ συχνά, για το Δυτικό τρόπο σκέψης, το πεδίο της *φιλοσοφίας* σχετίζεται αποκλειστικά με την αρχαιοελληνική ιστορία και

3. *Sankhya* 4. *Yoga* 5. *Purva Mimasa* και 6. *Vedanta*. (Βελισσαρόπουλος, 1992, 177-226 και Τερζάκης, 2007, 485)

⁷ Τερζάκης, 2007, 485 και Βελισσαρόπουλος, 1992, 179-226

σκέψη, με την πορεία της σκέψης στα χριστιανικά χρόνια του Μεσαίωνα και με τη νεότερη φιλοσοφική σκέψη της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής, ενώ *«εξυπακούεται ότι άλλοι πολιτισμοί, παρά την αναντίρρητη συμβολή τους σε ποικίλα πεδία, δεν παρήγαγαν κάτι το οποίο να δικαιούται το όνομα “φιλοσοφία”»*.⁸

Τα επιχειρήματα που συχνά χρησιμοποιούνται, εκ μέρους των επιφανέστερων εκπροσώπων και διανοούμενων των Δυτικών κοινωνιών, προκειμένου να υποστηριχθεί η απουσία ενδιαφέροντος ή εκτίμησης των μη-Δυτικών φιλοσοφικών παραδόσεων, σύμφωνα με τον Τερζάκη, είναι δύο ειδών. Πρώτα απ' όλα γίνεται εμφανής η χαρακτηριστική «απροθυμία» του Δυτικού να αναγνωρίσει πως *«ένα μέρος της χριστιανικής θεολογίας έχει αυτονόητα θέση σε μια περιεκτική ιστορία των φιλοσοφικών ιδεών»*, με τον αντίστοιχο τρόπο που η θρησκευτική και λατρευτική παράδοση π.χ. των Ινδών ή των Θιβετάνων εμπεριέχεται στην ινδική ή στη Θιβετανική φιλοσοφία. Αντίθετα, αυτό στο οποίο εμμένει η Δυτική σκέψη (και αυτό προκύπτει από την εποχή της αποικιοκρατίας⁹ ακόμα, κατά τον Τερζάκη) είναι η πεποίθηση πως το περιεχόμενο των Ανατολικών παραδόσεων στηρίζεται σε κάτι αορίστως «μεταφυσικό» και «παράλογο» και πως *«κάποιο έλλειμμα ορθολογικότητας (υποτίθεται πως) μαστίζει παραδόξως τους μη ευρωπαϊκούς λαούς...»*.¹⁰

Ένα δεύτερο επιχείρημα, που στερεί από το Δυτικό πολιτισμό την ουσιαστική του συνάντηση με τις φιλοσοφικές παραδόσεις των λαών της Ανατολής είναι η (υποτιθέμενη) ύπαρξη μιας αγεφύρωτης απόστασης ανάμεσα στη Δυτική κουλτούρα και σε αυτούς τους «τόσο διαφορετικούς» πολιτισμούς. Με άλλα λόγια, η οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης απορρίπτεται εκ προοιμίου στο όνομα ενός αδιαπέραστου τείχους *διαφορετικότητας*. Κι εδώ ο Τερζάκης απαντά πως: *«τίποτε δεν είναι απολύτως ταυτόσημο με τον εαυτό του, τίποτε απολύτως διαφορετικό από κάθε τι άλλο, όλα είναι ήδη ραγισμένα και ήδη πολύπλοκα μεσολαβημένα με αναρίθμητους τρόπους»*.¹¹ Πράγματι, οι ανταλλαγές και οι συναντήσεις ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή, με τη διαμεσολάβηση πολλών και

⁸ Τερζάκης, 2007, 483

⁹ Ο.π.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Ο.π., 484

διαφόρων πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών περιστάσεων, έχουν μειώσει τις αποστάσεις και έχουν λειάνει την τραχιά επιφάνεια αυτών των (λεγόμενων) έντονων «διαφορών», αποκαλύπτοντας ένα κόσμο βαθέων ομοιοτήτων και ουσιωδών συναντήσεων, που καθιστούν την ιδέα αυτής της πρωταρχικής επιφανειακής διαφορετικότητας τουλάχιστον απλοϊκή και έντονα διαχωριστική.

Το γεγονός πως αυτή η επιφανειακή «απόσταση» ανάμεσα στη φιλοσοφική σκέψη και νοοτροπία ζωής της Ανατολής με αυτή της Δύσης είναι εύκολα προσπελάσιμη αποκαλύπτεται από την επιτυχημένη προσπάθεια των λαών της Ανατολής να εμπλουτίσουν τον τρόπο σκέψης τους με νέα στοιχεία, που σχετίζονται, κυρίως, με την εξέλιξη των επιστημών στη Δύση. Αντίθετα, ο Δυτικός άνθρωπος, εξακολουθεί να αντιμετωπίζει τις Ανατολικές παραδόσεις (και ιδιαίτερα τις φιλοσοφικές, οι οποίες απηχούν ένα εντελώς διαφορετικό - προς το σύγχρονο Δυτικό - τρόπο αντίληψης της ζωής) με σκεπτικισμό και προκατάληψη. Και πάλι, σύμφωνα με τον Τερζάκη - *«αν οι δυτικοί αρνούνται να κάνουν το ίδιο (δηλαδή να γνωρίσουν τις Ανατολικές παραδόσεις), οφείλεται μόνο στην πνευματική νωθρότητα που απορρέει από την αλαζονεία της έμπρακτης ισχύος τους»*.¹² Πώς, όμως, μπορεί να ισχυρίζεται ένας πολιτισμός (ο Δυτικός, στη συγκεκριμένη περίπτωση και οι εκπρόσωποί του) πως «υπερέχει» πνευματικά (π.χ. όσον αφορά το πεδίο της Φιλοσοφίας) αρνούμενος να αποδεχτεί το αλλότριο, αυτό που δεν γνωρίζει, στηρίζοντας την υποτιθέμενη «ανωτερότητά» του στην υλική υπεροχή του;

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα ήταν ευτύχημα να προσεγγίσει ο αναγνώστης το άγνωστο περιεχόμενο της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης (σε όποιο βαθμό έχει καταφέρει ο συγγραφέας να το κατανοήσει και να το μεταδώσει) με την επιθυμία να το γνωρίσει, αποφεύγοντας όσο το δυνατό την (πιθανή) πρωταρχική του τάση να το αξιολογήσει, συγκρίνοντάς το με τη Δυτική φιλοσοφία και σκέψη. Ο ίδιος ο συγγραφέας παρατήρησε, επιχειρώντας τόσο την εμπειρική όσο και τη θεωρητική προσέγγιση της ινδικής φιλοσοφίας, πως κάθε προσπάθεια άσκησης «επιβολής» των κερτημένων τρόπων σκέψης και αντίληψης πάνω στο άγνωστο αυτό πεδίο δημιουργούσε μια σειρά από ατελείωτες

¹² Τερζάκης, 2007, 484

(εσωτερικές) συγκρούσεις νοοτροπιών και απόψεων, οι οποίες, όταν πλέον ξεθύμαιναν, άφηναν πίσω τους την ίδια αίσθηση μυστηρίου και αγνώστου. Κι έτσι, ο μόνος τρόπος να αποκτήσει μια κάποια οικειότητα (και αγάπη) για τον Ινδικό φιλοσοφικό τρόπο σκέψης ήταν (και ακόμα είναι) η αποδοχή του «όπως είναι.» Ιδού, λοιπόν, παρακάτω, οι κυριότερες ινδικές φιλοσοφικές και οντολογικές έννοιες.

Ι.1.γ. Οι κυριότερες έννοιες

Μπράχμαν (Brahman)

Για την ινδική οντολογία και φιλοσοφική παράδοση, το Μπράχμαν, εκφράζει «το Υπέρτατο Όν»,¹³ που είναι απρόσωπο, αμετάβλητο και «υπερβαίνει κάθε υλοποίηση και δράση».¹⁴ Είναι η μια και μοναδική Πραγματικότητα που διέπει κάθε μορφή, η αμετάβλητη ουσία που δεν υφίσταται τροποποιήσεις κι αλλαγές, από την οποία εκπορεύεται και δημιουργείται κάθε στοιχείο ύπαρξης.¹⁵ Σύμφωνα με το **Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων (Swami Rama of the Himalayas)**¹⁶ «η ουσιαστική του φύση είναι ύπαρξη, συνειδητότητα και ευδαιμονία.»¹⁷

Επιπλέον, «το Μπράχμαν εμποτίζει τα πάντα στο σύμπαν και είναι παρόν στα ανθρώπινα όντα ως Άτμαν».¹⁸ Η πλήρης ταύτιση της ανθρώπινης συνειδητότητας αρχικά με την Ατομική Ψυχή (Άτμαν) και εν τέλει με την Κοσμική Ψυχή, δηλαδή με το Μπράχμαν, αποτελεί τον ύψιστο σκοπό της ζωής του ανθρώπου.

Ο **Brahma (Μπράχμα)**, από την άλλη πλευρά, είναι ο θεός της Δημιουργίας, κατά την Ινδουιστική παράδοση, και ο ένας από τους τρεις θεούς της Ινδουιστικής

¹³ Swami Rama, 1978, 453

¹⁴ Ο.π.

¹⁵ Swami Rama, 1985, 478

¹⁶ Βλ. Παράρτημα: «Η προέλευση της μη-Δυτικής βιβλιογραφίας»

¹⁷ Ο.π.

¹⁸ Bhawuk, 2010, 162

Τριάδας.¹⁹ Είναι σημαντικό να μη συγχέεται με το *Μπράχμαν*, που δεν είναι προσωπική θεότητα αλλά η ίδια η ουσία της ύπαρξης.

Άτμαν (Atman)

Η έννοια του Άτμαν αντιστοιχεί στην «Εξατομικευμένη Ψυχή»,²⁰ ή αλλιώς, στο «κέντρο της ανθρώπινης συνειδητότητας»²¹ και θα μπορούσε να ταυτιστεί με την έννοια της Ψυχής, όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε στην αρχαία Ελλάδα.²² Σύμφωνα με την ινδική φιλοσοφία η αληθινή φύση του ανθρώπου είναι το Άτμαν, από το οποίο αντλεί την ίδια τη δύναμη της ζωής και της δημιουργίας.²³ Με την εμπειρία και την εξάσκηση ποικίλων μεθοδολογικών εργαλείων και πρακτικών (οι οποίες θα εξεταστούν σε επόμενο κεφάλαιο) ο άνθρωπος δύναται να υψώσει τη συνειδητότητά του στο επίπεδο του Άτμαν, ενώ μέχρι τότε, η ένωση αυτή παρεμποδίζεται από τον ίδιο του το νου και την ταύτιση του ανθρώπου με αυτόν.

Ο αναγνώστης των κειμένων που αφορούν την ινδική φιλοσοφία θα συναντήσει συχνά την έννοια του Άτμαν να αποδίδεται και με τον όρο ο **Εαυτός ("the Self")**,²⁴ που αντανακλά το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο.

¹⁹ Οι θεοί της Ινδουιστικής Τριάδας είναι ο **Μπράχμα**, ο **Βίσνου (Vishnu)** και ο **Σίβα (Shiva)**. Ο *Μπράχμα* είναι υπεύθυνος για τη Δημιουργία, ο *Βίσνου* είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση της Δημιουργίας και ο *Σίβα* υπεύθυνος για την καταστροφή της. Όπως θα φανεί παρακάτω αυτή η διαδοχική ακολουθία δημιουργία-συντήρηση-καταστροφή-αναδημιουργία αποτελεί τη βάση κάθε κύκλου δημιουργίας, σύμφωνα με την ινδική κοσμολογία.

(Βυάσα, 2003, 456) και <http://en.wikipedia.org/wiki/Trimurti>)

²⁰ Swami Rama, 2002, 27

²¹ Ο.π.

²² Η αντιστοιχία αυτή (του Άτμαν με την **αρχαιοελληνική Ψυχή**) έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*, μελετήτρια, ασκούμενη και δασκάλα της φιλοσοφίας της γιόγκα και της πρακτικής του υπερσυνειδητού διαλογισμού, σε προσωπική επικοινωνία του συγγραφέα μαζί της, με στόχο την καλύτερη κατανόηση των βασικών εννοιών της ινδικής φιλοσοφίας. Η έννοια του Άτμαν μεταφράζεται ως «ψυχή» και από το Δ. Γαλανό στο «Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής». (Γαλανός, 2010, 76)

²³ Swami Rama, 2002, 87

²⁴ Swami Rama, Swami Ajaya, 1976, 94-101

Συνειδητότητα (consciousness)

Η έννοια της *συνειδητότητας* χρησιμοποιείται με μεγάλη συχνότητα στα πλαίσια της ινδικής φιλοσοφίας. Η σαφέστερη ερμηνεία που μπορεί να δοθεί με βάση τη διαθέσιμη (στο συγγραφέα) βιβλιογραφία προέρχεται από τις απομανητοφωνημένες διαλέξεις του Σουάμι Ράμα, το 1977, στο *Himalayan Institute of Yoga Science and Philosophy* (Chicago) και είναι η εξής: **«Συνειδητότητα είναι η λεπτοφυέστερη έκφραση και εκδήλωση της Απόλυτης Πραγματικότητας,²⁵ που βρίσκεται εντός σας».**²⁶ Κατά το Σουάμι Ράμα η συνειδητότητα είναι μόνο μία και «δεν υπάρχουν ποικίλες καταστάσεις συνειδητότητας αλλά υπάρχουν πολλά επίπεδα (συνειδητότητας)».²⁷ Το ύψιστο επίπεδο συνειδητότητας ονομάζεται **σαμάντι (samadhi)** και αποτελεί τον αληθινό σκοπό της ζωής του ανθρώπου. Η επίτευξη της κατάστασης του **σαμάντι** είναι και ο απώτερος σκοπός της γιόγκα, η συστηματική εξάσκηση των αρχών, πρακτικών και εργαλείων της οποίας μπορούν να οδηγήσουν τον ασκούμενο στο ύψιστο αυτό επίπεδο *συνειδητότητας*.

Φώτιση (enlightenment)

Είναι ένας ακόμα τρόπος για να δηλωθεί η έννοια του **σαμάντι**.²⁸ Πρόκειται για μια από τις κυρίαρχες έννοιες της Ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης, ακριβώς επειδή περιγράφει τον απώτερο σκοπό της ανθρώπινης ζωής. Όσοι έχουν κατακτήσει τη *συνειδησιακή κατάσταση της φώτισης* ονομάζονται «φωτισμένοι» ή και «άγιοι.» Σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα «πνευματική φώτιση σημαίνει “ελευθερία από όλες τις δυστυχίες - φυσικές, νοητικές και πνευματικές”».²⁹

Ο Νόμος του Κάρμα (Karma)

Κάρμα στα Σανσκριτικά σημαίνει **δράση**.³⁰ Και η ανθρώπινη δράση εξετάζεται, στην ινδική φιλοσοφία, τόσο από τη σκοπιά του *περιεχομένου* που αποκτούν οι πράξεις

²⁵ Η «Απόλυτη Πραγματικότητα» είναι το ίδιο το Μπράχμαν.

²⁶ Swami Rama, 2002, 217

²⁷ Ο.π.

²⁸ Swami Rama, 2002, 182

²⁹ Ο.π.

³⁰ Swami Rama, 1985, 470

που εκτελεί ο άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή, όσο και από τη σκοπιά του περιεχομένου που αποκτούν ο λόγος και οι σκέψεις του. Αυτές οι δράσεις, λοιπόν, τις οποίες εκτελεί ο άνθρωπος, εγκύπτουν στο *Νόμο του Αιτίου και του Αποτελέσματος*,³¹ που είναι (με άλλα λόγια) ο *Νόμος του Κάρμα*. Έτσι, κάθε δράση (που συνοδεύεται πάντα από συγκεκριμένα αποτελέσματα) εμπίπτει στο *Νόμο του Κάρμα*. Ως εκ τούτου, κάθε ανθρώπινη δράση, όποτε κι αν εκτελέστηκε³², θα προκαλέσει στη ζωή των δρώντων ατόμων (στο απώτερο μέλλον ή και τώρα, αφού ο *Νόμος του Κάρμα* βρίσκεται πάντα σε λειτουργία) αποτελέσματα αντίστοιχου περιεχομένου (με αυτό της δράσης).³³

Σύμφωνα με τη φιλοσοφία της γιόγκα, μέσω της εκτέλεσης ανιδιοτελών πράξεων³⁴ που έχουν στόχο την ικανοποίηση όχι του προσωπικού συμφέροντος αλλά του συμφέροντος των υπολοίπων ανθρώπινων (και μη) όντων, ο άνθρωπος μπορεί να ξεκινήσει μια διαδρομή σταδιακής απελευθέρωσης από την επίδραση του *Νόμου του Κάρμα*, καθώς θα εξασκεί την πρακτική της μη-προσκόλλησης, μη επιθυμώντας να απολαύσει τα οφέλη των δράσεών του.³⁵ Σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα «δεν είναι οι ίδιες οι δράσεις που δεσμεύουν (εννοείται, τους ανθρώπους, με τα «δεσμά» του *Νόμου του Κάρμα*) αλλά τα οφέλη των δράσεων αυτών» και κυρίως, η επιθυμία για αυτά.

Μετενσάρκωση

Σύμφωνα με την ινδική φιλοσοφική σκέψη ο μέσος όρος διάρκειας της ζωής των ανθρώπων δεν επαρκεί για να προκληθούν τα αποτελέσματα του τεράστιου αριθμού αιτιών - δράσεων (*karmas*) τις οποίες συσσωρεύει, καθημερινά, ο άνθρωπος (μέσα από τις πράξεις, το λόγο και τις σκέψεις του).

³¹ Svoboda, 1998, 13

³² Εδώ εμπλέκεται και η θεμελιώδης έννοια, για την ινδική σκέψη, της *μετενσάρκωσης*, που δικαιολογεί την ύπαρξη πολλών κύκλων γέννησης, θανάτου και επαναγέννησης και η οποία θα αναπτυχθεί ακριβώς από κάτω.

³³ Svoboda, 1998, 12-14

³⁴ Swami Rama, 2002, 227, “By doing your karmas selflessly you can get freedom from the bonds of karma.”

³⁵ Ο.π.

Γι' αυτό το λόγο η *Εξατομικευμένη Ψυχή (Άτμαν)* ενσαρκώνει (επανειλημμένα) ένα μέρος της ολότητάς της, με στόχο να επιλύσει μέχρι τέλους κάθε αποτέλεσμα πρότερων δράσεων κι έτσι, να απελευθερωθεί από τον *αέναο κύκλο των ενσαρκώσεων*, που ονομάζεται **σαμσάρα (samsara)**.³⁶ Η απόλυτη ελευθερία από τον *κύκλο των ενσαρκώσεων* ονομάζεται **moksha**³⁷ (*moksah* > η λύτρωση)³⁸ και επιτυγχάνεται με την κατάκτηση του ύψιστου επιπέδου *συνειδητότητας*, το *σαμάντι*.

Ι.1.δ. Ο Νόμος του Ντάρμα (Dharmah)

*«Ντάρμα σημαίνει κάνω αυτό που έχω γεννηθεί να κάνω.»*³⁹

Στη Σανσκριτική (με βάση το *Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής*, του Δημητρίου Γαλανού), **Dharmah** σημαίνει: **«αρετή, έργον, χρέος, φύσις, ιδιότης, ιδίωμα, νόμος, θεσμός, θέμις, πλούτων.»**⁴⁰ Η τελευταία ερμηνεία (*πλούτων*) του Γαλανού παραπέμπει τον αναγνώστη στο θεό **Πλούτωνα**, άρχοντα του *Κάτω Κόσμου* - σύμφωνα με την αρχαιοελληνική λατρεία - ο οποίος βρίσκει την αντιστοιχία του στο θεό **Γιάμα (Yama)** των Ινδών, που είναι (για την ακρίβεια) ο *Κριτής των Νεκρών*. Ο θεός **Γιάμα** και ο θεός **Ντάρμα** (υπεύθυνος για την τήρηση του *Νόμου του Ντάρμα*) συχνά ταυτίζονται. Εδώ υποδηλώνεται (σε φιλοσοφικό επίπεδο) πως η εξάσκηση, ή μη, του *Νόμου του Ντάρμα* από τον άνθρωπο κρίνει την πορεία τόσο της γήινης όσο και της μεταθανάτιας ζωής του (όπου, σύμφωνα με το *Νόμο του Κάρμα*, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο κρίνεται και η πορεία των επόμενων ενσαρκώσεων των ανθρώπων).

³⁶ <http://www.innerpedia.gr/index.php?page=%CE%A3%CE%B1%CE%BC%CF%83%CE%AC%CF%81%CE%B1>

³⁷ Swami Rama, 2002, 198

³⁸ Γαλανός, 2010, 281

³⁹ Snoboda, 1998, 21

⁴⁰ Γαλανός, 2010, 170

Ο *Νόμος του Ντάρμα* αποτελεί τον πυρήνα της Ινδικής Φιλοσοφίας και Οντολογίας. Γύρω απ' αυτόν εκτυλίσσεται ο μύθος και συγκροτείται το διδακτικό περιεχόμενο της *Μαχαμπαράτα*. Η έννοια του *Ντάρμα* χρησιμοποιείται για να δηλώσει το είδος των επιλογών και δράσεων που οδηγούν τον άνθρωπο στην εκπλήρωση του ανώτατου σκοπού της ζωής του, δηλαδή στην εκπλήρωση «του λόγου για τον οποίο αποφάσισε η ψυχή (Άτμαν) να ενσαρκώσει ένα μέρος της.»⁴¹ Είναι σημαντικό, δε, να τονιστεί πως ο ανώτατος σκοπός της ζωής των ανθρώπων είναι ξεχωριστός και αφορά την εκπλήρωση δράσεων και έργων διαφορετικής φύσης, για τον καθένα.

Παράλληλα, ο *Νόμος του Ντάρμα*, διέπει ολόκληρο το σύμπαν. Μέσω αυτού ενθαρρύνεται ο καθένας και το καθετί να διατηρήσει μια ορισμένη στάση ζωής εκτελώντας επιμέρους δράσεις και υπηρετώντας συγκεκριμένες αρχές, οι οποίες επηρεάζουν και καθορίζουν τόσο την ατομική όσο και την συλλογική πρόοδο.⁴² Έτσι, σύμφωνα με την ινδική φιλοσοφία: «Το *Ντάρμα* της σελήνης είναι να φωτίζει τη νύχτα, των ηφαιστειών να εκρήγνυνται, των πλοίων να επιπλέουν και της ύαινας να γελάει.»⁴³

Στην ανθρώπινη ζωή, συγκεκριμένα, το ατομικό *Ντάρμα* συνεργάζεται με το συλλογικό *Ντάρμα*, δηλαδή ο άνθρωπος καλείται να εκπληρώσει τον ανώτατο σκοπό της ζωής του μέσα στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, η οποία διαθέτει, επίσης, έναν ανώτατο σκοπό, που χρειάζεται να εκπληρωθεί. Η συνεργασία αυτή (του ατομικού με το συλλογικό *Ντάρμα*) είναι που οδηγεί τον άνθρωπο, τελικά, στην προσωπική ολοκλήρωση, στην πραγμάτωση των ύψιστων αξιών του και στην εσωτερική ευδαιμονία. Επιπλέον, αναλαμβάνοντας να υπηρετήσει την αρχή του *Ντάρμα* κατορθώνει να αποφορτίσει, σε κάποιο ποσοστό, την ένταση των αποτελεσμάτων που έχει ήδη προκαλέσει (με βάση το *Νόμο του Κάρμα*) μέσα από την ολοκλήρωση πρότερων δράσεων, κι αυτό γιατί σύμφωνα με την Ινδική Φιλοσοφία «το *Ντάρμα* προπορεύεται του *Κάρμα*.»⁴⁴ Έτσι, με τη σταθερή και συνειδητή τήρηση του *Νόμου του Ντάρμα*, ο άνθρωπος, δύναται να επιταχύνει,

⁴¹ Επεξήγηση της *Λίτσας Μαρζούκου* σε προφορική επικοινωνία με το συγγραφέα, σχετικά με τη φύση του *Νόμου του Ντάρμα*.

⁴² Snoboda, 1998, 21

⁴³ Ο.π.

⁴⁴ Snoboda, 1998, 21

εν τέλει, την απελευθέρωσή του (*moksha*) από τον *αέναο κύκλο των ενσαρκώσεων* (*samsara*).

Ένα από τα δημοφιλέστερα ρητά των Ινδών φωτίζει ακόμα περισσότερο το περιεχόμενο του *Νόμου του Ντάρμα* υποστηρίζοντας πως «**Το Ντάρμα προστατεύει όσους το προστατεύουν**» (*“Dharmo rakshati rakshitaha.”*)⁴⁵ Η «προστασία» του *Νόμου του Ντάρμα* γίνεται ακόμα πιο επιτακτική σε περιόδους κατά τις οποίες οι ανθρώπινες κοινωνίες αντιμετωπίζουν ζητήματα διαφθοράς, παρακμής και κρίσης των αξιών. Σε αυτές τις περιόδους η πλειοψηφία των ανθρώπων αψηφά την ίδια την αξία και την ισχύ του *Νόμου*, πράττοντας το λεγόμενο **Αντάρμα (Adharma)**.⁴⁶ Μια τέτοια περίοδο, *παρακμής*, διανύει και η κοινωνία των ηρώων της *Μαχαμπαράτα*, αφού οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που περιγράφονται στο έπος είναι συνθήκες διαφθοράς και ηθικής κρίσης. Ακόμα περισσότερο, η διαφθορά εντείνεται λίγο πριν από την έναρξη και κορυφώνεται κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Προς το τέλος του μύθου είναι ελάχιστοι οι ήρωες που επιμένουν να υπερασπίζονται το *Νόμο του Ντάρμα*. Πρόκειται για τους *Πάνταθας*, τους νικητές του πολέμου.

Οι *Πάνταθας* επιβεβαιώνουν, με το παράδειγμά τους, την αρχαία Ινδική ρήση που υποστηρίζει πως: «**Όπου βρίσκεται το Ντάρμα, εκεί βρίσκεται και η νίκη**».⁴⁷ Ακόμα περισσότερο, σύμφωνα με το *Σουάμι Βέντα Μπαράτι*, η ιστορία της *Μαχαμπαράτα* βασίζεται πάνω σ’ αυτή τη φράση, η οποία «επαναλαμβάνεται εκατό φορές μέσα

⁴⁵ Srinivasan, 2002, 1 (<http://mahabharata-resources.org/ola/dharmo-rakshati.pdf>)

⁴⁶ Στη λέξη “**A-dharma**” το γράμμα “**a**” είναι στερητικό (σχόλιο της Λ. Μαρτζούκου) κι έτσι ο όρος *Αντάρμα* χρησιμοποιείται για να δηλώσει το μη-*Ντάρμα*. Μια τέτοια στάση ζωής, που διακρίνεται από τη μη-τήρηση του *Νόμου του Ντάρμα*, επιφέρει εξαιρετικά δυσάρεστες συνέπειες, τόσο για το άτομο που προβαίνει σε αντίστοιχες δράσεις όσο και για τον άμεσο κοινωνικό του περίγυρο, οι οποίες επισύρονται με τη διαμεσολάβηση του *Νόμου του Κάρμα* (δηλαδή του *Νόμου του αιτίου και του αποτελέσματος*). Στην ινδική μυθολογία συναντούμε, επίσης, το θεό *Αντάρμα*, που εκπροσωπεί την ομνύνη φιλοσοφική έννοια, όπως εξηγήθηκε παραπάνω.

⁴⁷ “*Yatho dharmasthatho jayaha*” (Srinivasan, 2002, 2) και (<http://mahabharata-resources.org/ola/dharmo-rakshati.pdf>)

στο κείμενο»⁴⁸ ως εξής: «Όπου βρίσκεται ο Κρίσνα, εκεί βρίσκεται το Ντάρμα, όπου βρίσκεται το Ντάρμα, εκεί βρίσκεται η νίκη».⁴⁹

Είναι σημαντικό ακόμα να ειπωθεί, πως ένα από τα εκτενέστερα αποσπάσματα του έπους αφιερώνεται στην ανάλυση της αξίας και των ειδικότερων αρχών του Ντάρμα, οι οποίες χωρίζονται στις εξής κατηγορίες: **raja dharma**, **artha dharma**, **kama dharma**, **apad dharma** και **moksha dharma**. Η ανάλυση αυτή γίνεται από το σοφό γέροντα, κορυφαίο πολεμιστή και σεβάσμιο πρόγονο των κεντρικών ηρώων (που έρχονται σε σύγκρουση για την εξουσία), **Μπίσμα (Bhishma)**.⁵⁰ Ο Μπίσμα έχει ήδη κατακτήσει το ύψιστο επίπεδο συνειδητότητας και διαθέτει τη δύναμη να αποφασίζει μόνος του εάν και πότε θα πεθάνει. Όταν, κοντά στο τέλος της μάχης, αποφασίζει να «επιτρέψει το θάνατό του»⁵¹ (βοηθώντας έτσι τους Πάνταθας να κερδίσουν) μένει καθηλωμένος σε «ένα κρεβάτι από τόξα» (τα τόξα των Πάνταθας) για 58 ημέρες, περιμένοντας να πεθάνει την κατάλληλη στιγμή.⁵² Κατά τη διάρκεια εκείνων των 58 ημερών ο μεγαλύτερος αδερφός των Πάνταθας, ο Γιουντίστιρα,⁵³ ζητά από τον Μπίσμα να τον διδάξει σχετικά με κάθε όψη και αρχή του Νόμου του Ντάρμα.

Έτσι, μέσα σε 13.000 στίχους ο Μπίσμα αναλύει τους κώδικες ηθικής και συμπεριφοράς που σχετίζονται με τα καθήκοντα του βασιλιά, των κυβερνητών και των πολιτών (**raja dharma**)⁵⁴ αλλά και με τις καθημερινές απολαύσεις και την κοινωνική, οικονομική και οικιακή ορθή στάση ζωής (**artha dharma** και **kama dharma**). Αναλύει, επίσης, εκείνες τις αρχές του Ντάρμα (το **apad dharma**) που σχετίζονται με την **τήρηση του** συγκεκριμένου **Νόμου κατά τη διάρκεια περιόδων**

⁴⁸ Swami Veda Bharati, 2002, 24

⁴⁹ “yatah krishnas tato dharma yato dharmas tato jayah” (Ο.π.)

⁵⁰ Μπίσμα σημαίνει «ο Άψογος» (“the Awesome One”), (Swami Veda Bharati, 2002, 43)

⁵¹ Λ. Μαρτζούκου

⁵² Όταν, δηλαδή, κάθε δύναμη του σύμπαντος θα βρίσκεται στη σωστή τροχιά και «οι ηλιακές δυνάμεις στη σωστή θέση», (Swami Veda Bharati, 2002, 49) έτσι ώστε να «είναι ‘σωστή’ η στιγμή για να φύγει στα ουράνια η ψυχή του.» (Λ. Μαρτζούκου)

⁵³ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως ο ήρωας που αιτείται να κατανοήσει σε βάθος τις αρχές του Νόμου του Ντάρμα, δηλαδή ο Γιουντίστιρα, είναι γνωστός (σύμφωνα με το Σουάμι Βέντα Μπαράτι) «ως το παιδί του ντάρμα, ως ο (θεός) Ντάρμα ενσαρκωμένος». (Swami Veda Bharati, 2002, 21)

⁵⁴ Ο.π., 11

που χαρακτηρίζονται από «κρίση ή πτώση των ηθών».⁵⁵ Αυτή η κατηγορία του *Νόμου του Ντάρμα* είναι που απασχολεί ιδιαίτερα τους ήρωες της γενιάς των *Πάνταθας* (όπως θα φανεί σε επόμενα κεφάλαια) και σχετίζεται με την κατανόηση του είδους των δράσεων που οφείλει να αναλάβει ο άνθρωπος «σε καιρούς κατά τους οποίους υπάρχει σύγκρουση των αξιών».⁵⁶ Τέλος, ο *Μπίσμα*, αναλύει και την τρίτη κατηγορία του *Ντάρμα*, το **moksha dharma**, που σχετίζεται με τους κώδικες συμπεριφοράς που οφείλουν να τηρούν εκείνοι που επιλέγουν να ακολουθήσουν τη διαδρομή της πνευματικής απελευθέρωσης, που οδηγεί τον άνθρωπο στην ένωση με το *Άτμαν* και την αποδέσμευσή του από τον κύκλο των ενσαρκώσεων (*σασσάρα*).

Με διαφορετικό τρόπο προσεγγίζεται η αρχή του *Ντάρμα* και σε προηγούμενο κεφάλαιο της *Μαχαμπαράτα*, όταν ο *Κρίσνα* διδάσκει τον *Άρτζουνα* σχετικά με τον ορθό τρόπο άσκησης των καθημερινών *καθήκοντων*, ώστε ο άνθρωπος να δρα στον κόσμο χωρίς να προσκολλάται στα *αντικείμενά*⁵⁷ του. Η διδασκαλία αυτή (που θα παρουσιαστεί συνοπτικά σε επόμενο κεφάλαιο) αποτελεί το περιεχόμενο της **Bhagavat Gita (Μπαγκαβάντ Γκίτα)**, η οποία εκτείνεται σε 700 στίχους⁵⁸ και λέγεται πως είναι η «καρδιά» της *Μαχαμπαράτα*. Χρειάζεται, όμως, να σημειωθεί πως η έννοια του *καθήκοντος* (ατομικού και συλλογικού) χρησιμοποιείται, εδώ, με στόχο να δηλώσει το *μονοπάτι* που οφείλει να ακολουθήσει και το *είδος των δράσεων* που οφείλει να εκτελέσει (ή να εκτελεί) καθημερινά ο άνθρωπος με βάση το ατομικό του *Ντάρμα*, που παραμένει πάντοτε μια αρχή δυσνόητη και διαθέτει *λεπτοφυείς* προεκτάσεις.

Πολύ συχνά η έννοια του *καθήκοντος* συγχέεται με συμπεριφορές και δράσεις που οδηγούν στην υποταγή της *ελεύθερης βούλησης* του ατόμου αλλά και στην παραβίαση των *προσωπικών αρχών* του για χάρη της ικανοποίησης των αρχών-αξιών-κανόνων ενός κοινωνικού συνόλου ή μιας «ανώτερης», *εγκόσμιας αρχής* ή ακόμα και για χάρη της ικανοποίησης των επιθυμιών και των αναγκών των οικείων-αγαπημένων του προσώπων (π.χ. των μελών της οικογένειας). Αυτή είναι μια

⁵⁵ Swami Veda Bharati, 2002, 12

⁵⁶ Ο.π., 49

⁵⁷ Βλ. Κεφάλαιο III. «Συνοπτική παρουσίαση των αρχών της γιόγκα».

⁵⁸ Swami Veda Bharati, 2002, 11

ηθικολογική στρέβλωση του *Νόμου του Ντάρμα*, που παίρνει τη μορφή ηθικού επιχειρήματος σε εποχές που χαρακτηρίζονται από εκτεταμένη κρίση των αξιών. Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτών των εποχών αφορά στην εκτεταμένη χρήση αυτού του είδους της *επιφανειακής ηθικολογίας* από ανθρώπους που δρουν με στόχο την ικανοποίηση των *ιδιοτελών* σκοπών τους, έναντι εκείνων που (υποτίθεται πως) εμποδίζουν την υλοποίηση των (ιδιοτελών τους) σχεδίων εξαιτίας της αφοσίωσής τους στην ουσιαστική (και λεπτοφυή) φύση του *Ντάρμα*.

Την ίδια στάση κρατούν, στο έπος, και οι φαύλοι αδελφοί *Καουράβα* απέναντι στα πέντε ξαδέλφια τους, τους *Πάνταθας*. Οι *Καουράβα*, σε μια υποκριτική προσπάθεια να επιτεύξουν μια ειρηνική λύση χωρίς να παραιτηθούν από την επιθυμία τους να κυβερνήσουν *ολόκληρο* το βασίλειο, επικαλούνται τη συγγένεια του αίματος αλλά και το ήθος και τη μεγαλοψυχία των *Πάνταθας* ζητώντας τους να παραιτηθούν εξ' ολοκλήρου από το νόμιμο δικαίωμά τους στο θρόνο. Σε αντίθετη περίπτωση, τους καθιστούν *ηθικά* υπεύθυνους για την καταστροφή που θα επακολουθήσει εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου. Αυτού του είδους η *ηθικολογική στρέβλωση*, που στοχεύει και σε μια πιθανή *συναισθηματική φόρτιση*, εάν δεν απορριφθεί από εκείνους στους οποίους επιβάλλεται (στους *Πάνταθας*, εδώ, για παράδειγμα) δύναται να τους οδηγήσει «από την πίσω πόρτα» στην εξάσκηση του *Αντάρμα*.⁵⁹

Το *Ντάρμα*, λοιπόν, είναι λεπτοφυές και η φύση του αυτή υπογραμμίζεται από το σοφό *Μπίσμα*, καθώς ο *Γιουντίστιρα* ζητάει την κρίση του γέροντα σχετικά με τις προσωπικές επιλογές του. «Δεν δύναμαι να απαντήσω την ερώτησή σου, γιατί **το Ντάρμα είναι λεπτοφυές**»⁶⁰ είναι η απάντηση που δίνει ο *Μπίσμα* στο *Γιουντίστιρα*. Η κατανόηση του *Νόμου του Ντάρμα* συσκοτίζεται σε μια προσπάθεια να προσεγγιστεί μέσα από τις κοινωνικές προκαταλήψεις και νόρμες ή μέσα από το

⁵⁹ Ένα τέτοιου είδους ηθικολογικό επιχείρημα μεταχειρίζεται ο *Κρέοντας* ενώπιον της *Αντιγόνης* (στην ομώνυμη τραγωδία του *Σοφοκλή*) υποστηρίζοντας πως εκείνη θα όφειλε να σεβαστεί και να υπηρετήσει τους δικούς του εγκόσμιους νόμους (αφήνοντας άταφο το σώμα του *Πολυνείκη*) και όχι τους Νόμους των θεών, που υποδεικνυαν το σεβασμό στους νεκρούς. Μια τέτοια στάση θα οδηγούσε την *Αντιγόνη* στην εξάσκηση του *Αντάρμα*. (Σοφοκλής, 1992)

⁶⁰ “*na dharmasaukshmyat subhage vivektum shaknami te prasnam imam yatthaavat*”, (Srinivasan, 2002, 4) (<http://mahabharata-resources.org/ola/dharmo-rakshati.pdf>)

«χαμηλό νου» και το εγώ του καθενός.⁶¹ Από τη φύση του, μάλιστα, δεν αποκαλύπτεται σε οποιοδήποτε άλλο υποκείμενο, εκτός απ' το ίδιο το δρόν υποκείμενο, το οποίο χρειάζεται να στρέψει την προσοχή του στη «φωνή» της συνείδησης του (*budhhi*) - και άρα της ψυχής του (*Άτμαν*)⁶² - η οποία θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην επίτευξη του ανώτατου σκοπού της ζωής του.

Είναι πολύ ουσιαστικό να κατανοηθεί πως η ίδια η φύση του *Ντάρμα* ενδέχεται να **οδηγήσει τον άνθρωπο σε τεράστιες συγκρούσεις με το κοινωνικό σύνολο ή και με τα ίδια τα συγγενικά ή αγαπημένα του πρόσωπα.**⁶³ Με αυτό σαν δεδομένο, το συλλογικό *Ντάρμα* μπορεί και οφείλει να υπηρετείται (και αυτό είναι ένα φυσικό επακόλουθο της εκτέλεσης του προσωπικού *Ντάρμα*) ακόμη και εάν ο τρόπος με τον οποίο συντελείται η εκτέλεσή του μοιάζει να έρχεται σε αντίθεση με τις κοινώς παραδεκτές αξίες ενός κοινωνικού συνόλου ή ενός παραδοσιακού συστήματος.

Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αν και δυσχεραίνει την κατανόηση του συγκεκριμένου *Νόμου*, ο οποίος - ταυτόχρονα - φαίνεται να επιβάλλει συγκεκριμένες αρχές και αξίες στα μέλη καθεμίας από τις ινδικές κοινωνικές τάξεις (ή αλλιώς, *varna*). Από την ανάγνωση της *Μαχαμπαράτα*, πιο συγκεκριμένα, προκύπτει πως τα θεμελιώδη καθήκοντα των μελών της κάθε κοινωνικής τάξης παίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπλήρωση του προσωπικού (και συλλογικού) *Ντάρμα*. Από τις τέσσερις ινδικές κοινωνικές τάξεις (*Μπραχμάνοι, Κσατρίγια, Βαΐσια* και *Σούντρα*),⁶⁴ που διατηρούσαν τα σαφή όριά τους κατά την εποχή της

⁶¹ Αποσαφήνιση που έγινε από τη Λ. Μαρτζούκου και που θα γίνει καλύτερα κατανοητή στο κεφάλαιο που αφορά τη συνοπτική παρουσίαση της φιλοσοφίας της γιόγκα.

⁶² Βλ. Κεφάλαιο III. «Συνοπτική παρουσίαση των αρχών της γιόγκα».

⁶³ Srinivasan, 2002, 5 (<http://mahabharata-resources.org/ola/dharmo-rakshati.pdf>)

⁶⁴ Η αρχή της λειτουργίας του συστήματος της κοινωνικής ιεραρχίας στην Ινδία ανιχνεύεται μέσα στην πρώτη χιλιετία π.Χ., οπότε συντελείται η αφομοίωση των διαφορετικών εθνοπολιτισμικών και λατρευτικών στοιχείων των ποικίλων φυλών που διέμεναν στην ευρύτερη περιοχή της Ινδίας, οι οποίες υπέστησαν πολλές ανακατατάξεις με την κάθοδο των *Ινδο-Αρίων*. Κειμενικές αναφορές που σχετίστηκαν με τις τέσσερις κοινωνικές τάξεις ανιχνεύονται στις *Βέδες*, (τα αρχαιότερα ινδικά κείμενα), όπου γίνεται αναφορά στις λεγόμενες *varna*. *Varna* σημαίνει *χρώμα* και στη συγκεκριμένη περίπτωση χαρακτηρίζει τις τέσσερις διαφορετικές *ποιότητες* που φέρει το *Μπράχμαν*, οι οποίες ανιχνεύονται και στους ανθρώπους. Βάσει των τεσσάρων διαφορετικών *varna* περιγράφονται τέσσερις διαφορετικοί «τύποι» ανθρώπου, οι οποίοι αποκτούν τα βασικά τους χαρακτηριστικά με βάση το *είδος των δράσεων* και των *καθηκόντων* που επιλέγουν να εκτελούν κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Αυτοί που εκτελούν δράσεις ανιδιοτελείς και σχετικές με τη λατρεία του πνεύματος

σύνθεσης του έπους, εκείνη των **Κσατρίγια (Kshatriya)** - αλλά και το *Ντάρμα* που οφείλουν να εκπληρώσουν τα μέλη της συγκεκριμένης τάξης - απασχολεί κυρίως τους κεντρικούς ήρωες της *Μαχαμπαράτα*.

Οι Κσατρίγια ήταν οι πολεμιστές, τα μέλη της βασιλικής οικογένειας, οι ευγενείς, οι κυβερνήτες και οι πολιτικοί, εκείνοι, δηλαδή, που ήταν υπεύθυνοι για την ασφάλεια και την προστασία αλλά και για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ευημερία ενός τόπου. Στο *Ντάρμα* των Κσατρίγια αναφέρεται, πάλι, ο ετοιμοθάνατος Μπίσμα, διδάσκοντας τα εξής:⁶⁵

«Όπως το καθήκον του μπραχμάνου συνίσταται στη φιλανθρωπία, στη μελέτη και στις πνευματικές ασκήσεις, έτσι και το καθήκον του κσατρίγια είναι να πεθαίνει στη μάχη. Ο κσατρίγια αν αναγκαστεί οφείλει να πολεμήσει με συγγενείς, αδελφούς και δασκάλους και όλους εκείνους που θα παραταχθούν εναντίον του στη μάχη. Αυτό είναι το απαράβατο καθήκον του. Λέγεται ότι γνωρίζει το καθήκον του εκείνος ο κσατρίγια που πολεμάει στη μάχη τους ίδιους τους συγγενείς του, αν συμβαίνει να είναι αμαρτωλοί και άπληστοι και παραβαίνουν τους κανόνες και τους όρκους.

ονομάζονται Μπραχμάνοι. Εκείνοι που εκτελούν δράσεις με στόχο την απόκτηση εξουσίας, φήμης, και τιμής και παίρνουν μέρος στην πολιτική και στις μάχες ονομάζονται Κσατρίγια. Όσοι σχετίζονται με την επικοινωνία, το εμπόριο και τις επιχειρήσεις ονομάζονται Βαΐσια και εκείνοι που καλλιεργούν τη γη ή ασχολούνται με τα τεχνουργήματα ονομάζονται Σούντρα.

Στα πλαίσια, λοιπόν, της αρχαίας ινδικής κοινωνίας δεν υπήρχε κάποιου είδους αξιολογικός διαχωρισμός ανάμεσα στα παραπάνω είδη δράσεων, οι οποίες υιοθετούνταν από τους ανθρώπους μέσα σε ένα καθεστώς *ισοτιμίας*. Για την ινδική κοινωνία τα πράγματα άλλαξαν και η έννοια των *varna* αντικαταστάθηκε σταδιακά (πιθανότατα μετά τη Βεδική εποχή) από τη σκληρή έννοια της *κάστας*, όταν ο τρόπος που ερμηνεύτηκαν τα αρχαία ινδικά κείμενα οδήγησε την κοινωνία στην πεποίθηση της ιεραρχικής *ανωτερότητας* ή *κάτωτερότητας* των παραπάνω δράσεων, καθηκόντων και ποιοτήτων, ενώ η κοινωνική τάξη άρχισε να καθορίζεται από τη γέννα (και να «κληρονομείται» από γενιά σε γενιά). Έτσι, δημιουργήθηκε το *σύστημα της κάστας*, που είναι υπεύθυνο για το φαινόμενο του έντονου κοινωνικού ρατσισμού που παρουσιάστηκε έντονα στην ινδική κοινωνία έως και τις αρχές της δεκαετίας του '80. Σήμερα, μετά από έντονες κοινωνικές συγκρούσεις, το σύστημα της κάστας διατηρεί μειωμένη ισχύ, παρά τις αντιδράσεις των σκληροπυρηνικών υπερασπιστών του περασμένου κοινωνικού καθεστώτος. ([http://en.wikipedia.org/wiki/Varna_\(Hinduism\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Varna_(Hinduism))) και (Swami Rama, 1985, 448-450). Επίσης, στο «Γλωσσάριο» που παραθέτει ο Γεώργιος Κ. Ζωγραφάκης, (ο οποίος μετέφερε τη λόγια μετάφραση της *Μπαγκαβάτ Γκίτα* από το Δ. Γαλανό, στη σύγχρονη νεοελληνική) «**Βάρνας > γενικά «κάστα», αν και το σημερινό σύστημα είναι πολύ διαφορετικό από την παλαιά κοινωνική αντίληψη**». (Γαλανός, 1983, 235)

⁶⁵Τα παρακάτω, που περιγράφουν το καθήκον της τάξης των πολεμιστών, θυμίζουν την προτροπή των Σπαρτιατιστών μανάδων στους πολεμιστές γιούς τους: «*Η ταν ή επί τας*», που δηλώνει, ακριβώς, ότι το καθήκον και το κλέος του πολεμιστή είναι να μάχεται μέχρι τέλους, είτε το τέλος είναι η νίκη, είτε ο θάνατος. (Πλούταρχος, 2007)

Λέγεται ότι γνωρίζει το καθήκον του εκείνος ο καατρίγια που σκοτώνει στη μάχη εκείνον που από φιλαργυρία παραβαίνει τα όρια της αρετής... **Ο καατρίγια όταν καλείται, οφείλει πάντα να πολεμάει, γιατί ο Μάνου⁶⁶ είπε ότι μια δίκαιη μάχη χαρίζει στον πολεμιστή δόξα στον ουρανό και φήμη πάνω στη γη.**»⁶⁷

Ι.1.ε. Η ινδική κοσμολογία

Η κοσμολογία αποτελεί αναπόσπαστο και ζωτικό κλάδο της ινδικής φιλοσοφίας, όπως και κάθε φιλοσοφικής παράδοσης. Ακόμα περισσότερο, σύμφωνα με το Σουάμι Βέντα Μπαράτι: «τίποτα στις παραδόσεις της Ινδίας δεν μελετάται ποτέ εκτός του κοσμολογικού του συγκειμένου... Ούτε τα ήθη (ή ηθική), ούτε η φυσική, ούτε η φιλοσοφία, ούτε τα ζητήματα κοινωνικής τάξης μελετώνται στην Ινδική παράδοση χωρίς επίγνωση του Κόσμου»⁶⁸ και με ένα αντίστοιχο τρόπο μελετώνται τα ιερά κείμενα, όπως είναι η *Μαχαμπαράτα*. Σύμφωνα με την ινδική κοσμολογία η διαδικασία της δημιουργίας του Κόσμου (ή του Σύμπαντος) ακολουθεί μια *αέναη, κυκλική κίνηση* από τη *γέννηση* στην *συντήρηση της δημιουργίας* και ύστερα στην *καταστροφή* της αλλά και στην *αναγέννηση*, η οποία περιλαμβάνει αμέτρητους *κύκλους δημιουργίας*,⁶⁹ που αναπτύσσονται ατέρμονα ο ένας μέσα στον άλλο. Ο ρυθμός που χαρακτηρίζει το σύμπαν στο οποίο ανήκει η Γη ακολουθείται κι από τους άλλους Κόσμους ή σύμπαντα, που συνυπάρχουν μ' αυτόν εδώ τον Κόσμο.

Στη βάση αυτής της ατέρμονης κυκλικής διαδικασίας που θέτει σε κίνηση την αέναη δημιουργία, συντήρηση, καταστροφή και αναδημιουργία των Κόσμων, βρίσκεται ο *κύκλος δημιουργίας* που ονομάζεται *kalpa*⁷⁰ και αντιστοιχεί σε **μια μέρα του Θεού Μπράχμα**, δηλαδή σε 4,32 δισεκατομμύρια «γήινα» χρόνια. Με το τέλος αυτού του κύκλου συντελείται η διάλυση της ζωής στη Γη, οπότε ο Μπράχμα «απορροφά» το γήινο κόσμο πίσω στον εαυτό του και έτσι, αρχίζει η **νύχτα του Μπράχμα**, που

⁶⁶ Μάνου ονομάζεται ο πρόγονος της ανθρώπινης φυλής. (Βλ. επόμενη σελίδα)

⁶⁷ Βυάσα, 2004, 92, *Μέρος Τρίτο*

⁶⁸ Swami Veda Bharati, 2002, 6

⁶⁹ Basham, 1999, 320

⁷⁰ Ο.π.

διαρκεί όσο και η αντίστοιχη μέρα.⁷¹ Μια αλληλουχία από 360 τέτοιες ημέρες και νύχτες συνιστά τον **ένα χρόνο του Μπράχμα (varsha)**, η ζωή του οποίου ολοκληρώνεται σε 100 τέτοια χρόνια, που αντιστοιχούν σε 311 τρισεκατομμύρια «γήινα» έτη. Με την ολοκλήρωση των 100 χρόνων του *Μπράχμα*, ολοκληρώνεται και η διάρκεια της ζωής του και «όλο το σύμπαν επιστρέφει στην κατάσταση του άφατου πνεύματος, μέχρις ότου να εξελιχθεί ένας νέος θεός-δημιουργός».⁷²

Ακόμα, η κάθε μέρα του *Μπράχμα (kalpa)* διαιρείται σε 14 κύκλους δημιουργίας και σε 15 - ενδιάμεσα - διαστήματα διάλυσης και αναδημιουργίας της γήινης ζωής, που ονομάζονται **manvantara** και **sandhya**,⁷³ αντίστοιχα. Στην αρχή του κάθε κύκλου *manvantara* γεννιέται ξανά η ζωή στη Γη και ο *Μπράχμα* δημιουργεί έναν νέο πρόγονο της ανθρώπινης φυλής, με το όνομα **Μάνου (Manu)**,⁷⁴ που είναι υπεύθυνος για τη νέα γήινη δημιουργία αλλά και για τη διαχείρισή της. Κάθε *manvantara* αποτελείται από 71 περιόδους, που ονομάζονται **Mahayugas**. Χίλιες τέτοιες περίοδοι συμπληρώνουν 4.320.000 «γήινα» έτη⁷⁵ και συνιστούν μια μέρα του *Μπράχμα (kalpa)*. Επιπλέον, κάθε *Mahayuga* διαιρείται σε 4 εποχές (**Yugas**): τη **Σάτυα Γιούγκα (Satya Yuga)**, την **Τρέτα Γιούγκα (Treta Yuga)**, την **Ντβαπάρα Γιούγκα (Dvapara Yuga)** και την **Κάλι Γιούγκα**,⁷⁶ κατά τη διάρκεια των οποίων οι ανθρώπινες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από σταδιακή κρίση των αξιών και αυξανόμενη στάση ασέβειας απέναντι στις αρχές που ορίζει ο *Νόμος του Ντάρμα*.

Η στοιχειώδης κατανόηση των χαρακτηριστικών που διέπουν αυτές τις τέσσερις εποχές (*Yugas*) θα φανεί χρήσιμη στη μελέτη του φιλοσοφικού και διδακτικού περιεχομένου της *Μαχαμπαράτα*, καθώς για την ινδική παράδοση το έπος «γίνεται κατανοητό ως μια **φιλοσοφία του χρόνου**»⁷⁷ αλλά και ως μια «**φιλοσοφία της ιστορίας**»,⁷⁸ που, «περιγράφει εν συντομία και συνοψίζει ολόκληρη τη διαδικασία της ανθρώπινης ανάπτυξης (όπως αυτή συντελέστηκε) μέχρι πριν από 5,104 χρόνια,

⁷¹ Basham, 1999, 320

⁷² Ο.π.

⁷³ <http://veda.wikidot.com/hindu-cosmology>

⁷⁴ Basham, 1999, 321

⁷⁵ Βυάσα, 2003, 20

⁷⁶ Svoboda, 1993, 104

⁷⁷ Swami Veda Bharati, 2002, 7

⁷⁸ Ο.π., 5

σύμφωνα με το Ινδικό σύστημα αρίθμησης». ⁷⁹ Όπως θα φανεί αμέσως παρακάτω, λίγα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου που εξιστορείται στο έπος, σημειώνεται το τέλος της *Ντθαπάρα Γιούγκα* και η αρχή της *Κάλι Γιούγκα*. Πρόκειται για μια σημαντική *μετάβαση* ανάμεσα σε δύο *εποχές* της ανθρωπότητας, η οποία αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο έπος, τόσο με στόχο την προετοιμασία των επερχόμενων γενεών σχετικά με το περιεχόμενο της νέας εποχής (*Κάλι Γιούγκα*), όσο και την καταγραφή της διαδικασίας της *αέναης κίνησης* του «*περιστρεφόμενου τροχού*» ⁸⁰ του *Χρόνου*, που ευθύνεται για την ατέρμονη διαδοχή των *κύκλων της δημιουργίας*.

Οι τέσσερις *Yugas*, συχνά αντιστοιχούνται ⁸¹ με τις τέσσερις από τις πέντε *ανθρώπινες γενιές* που περιέγραψε ο Ησίοδος στο διδακτικό έπος *Έργα και Ημέραι*, δηλαδή με τη **χρυσή**, την **αργυρή**, τη **χάλκινη** και τη **σιδηρά** εποχή. ⁸² Η αντιστοιχία των χαρακτηριστικών που αποδίδονται σε καθεμία *εποχή*, τόσο από την ινδική παράδοση όσο και από τον Ησίοδο είναι αποκαλυπτική και μπορεί να γίνει αντικείμενο μελέτης από τον αναγνώστη, εάν αυτός επιθυμεί να μεταβεί στο *Παράρτημα*, όπου παρατίθεται το σχετικό απόσπασμα από το έπος του Ησίοδου. Οι ινδικές εποχές (*Yugas*) είναι οι εξής:

Σάττα Γιούγκα

Η *Σάττα Γιούγκα* αντιστοιχεί στη *χρυσή εποχή* του Ησίοδου και διαρκεί 1.728.000 ⁸³ χρόνια. Οι Ινδοί την ονομάζουν *χρυσή εποχή του πνεύματος*, ⁸⁴ αφού κατά τη διάρκειά της «*η πνευματική άσκηση καταλαμβάνει την ανώτερη θέση*». ⁸⁵ Στην

⁷⁹ Swami Veda Bharati, 2002, 6

⁸⁰ Ο.π., 7

⁸¹ Βυάσα, 2003, 20

⁸² Η ανθρώπινη γενιά, κατά τον Ησίοδο, που δεν αντιστοιχείται με κάποια από τις εποχές της Ινδικής Κοσμολογίας είναι η *ηρωική*, η οποία τοποθετείται ανάμεσα στη *χάλκινη* και στη *σιδηρά εποχή*. (Ησίοδος, 2005)

⁸³ Βυάσα, 2003, 20

⁸⁴ Snoboda, 1993, 104

⁸⁵ Βυάσα, 2004, 158, *Μέρος Τρίτο*

κυριολεξία μεταφράζεται ως «ο αιώνας της αλήθειας»,⁸⁶ όπου ο *Νόμος του Ντάρμα* εκδηλώνεται σε κάθε έκφανση της ζωής, οι άνθρωποι διατηρούν απόλυτη ηθική ακεραιότητα και υγεία και αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως δημιουργούς, απολύτως υπεύθυνους για κάθε προσωπική και συλλογική εμπειρία.⁸⁷ Σύμφωνα με τη διδασκαλία του *Μπίσμα* «κάθε όφελος ή απόκτημα αυτής της εποχής (της *Σάτυα Γιούγκα*) έρχεται στους ανθρώπους μέσω δίκαιων και νόμιμων μέσων» και «όλα τα άτομα είναι απαλλαγμένα από ασθένειες και πετυχαίνουν σε όλους τους στόχους τους...».⁸⁸ Καθεμία από τις υπόλοιπες εποχές (*Yugas*), προκειμένου να οριστεί, συγκρίνεται πάντα με τη *Σάτυα Γιούγκα*.

Τρέτα Γιούγκα

Η *Τρέτα Γιούγκα*, που αντιστοιχεί στην *αργυρή εποχή* του Ησίοδου, διαρκεί 1.296.000 έτη⁸⁹ και είναι μια εποχή αρκετά πνευματική, όχι όμως του επιπέδου της *Σάτυα Γιούγκα*, αφού ο *Νόμος του Ντάρμα* υπηρετείται από τους ανθρώπους σε μικρότερο βαθμό, ενώ, σύμφωνα με τη διδασκαλία του *Μπίσμα*, «στην *τρέτα* (γιούγκα) η **γνώση** είναι η ανώτερη».⁹⁰ Μεταφράζεται ως «ο αιώνας των τριών τετάρτων»,⁹¹ επειδή μόνο τα $\frac{3}{4}$ του ανθρώπινου πληθυσμού εξασκούν το *Νόμο του Ντάρμα*.

Ντβαπάρα Γιούγκα

Διαρκεί 864.000 χρόνια⁹² και μεταφράζεται (από τα Σανσκριτικά) ως «ο αιώνας του ενός - ημίσεως»,⁹³ μιας και (συγκριτικά με την εποχή της *Σάτυα Γιούγκα*) μόνο το ένα ήμισυ του ανθρώπινου πληθυσμού υπηρετεί το *Νόμο του Ντάρμα*.⁹⁴ Ακόμα, με

⁸⁶ Svoboda, 1993, 313, "The eon of truth"

⁸⁷ Ο.π.

⁸⁸ Βυάσα, 2004, 157, *Μέρος Τρίτο*

⁸⁹ Βυάσα, 2003, 20

⁹⁰ Βυάσα, 2004, 158, *Μέρος Τρίτο*

⁹¹ Svoboda, 1993, 314

⁹² Βυάσα, 2003, 20

⁹³ Svoboda, 1993, 307, "Eon of one-half"

⁹⁴ Ο.π., "The eon of three-quarters"

βάση τα λόγια του *Μπίσμα*⁹⁵ η ανθρώπινη αξία που αναγνωρίζεται ως ανώτερη κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου είναι η **θυσία**. Αντιστοιχεί στη *χάλκινη* εποχή που περιγράφει ο Ησίοδος.

Κάλι Γιούγκα (Kali Yuga)

Σύμφωνα με την ινδική κοσμολογία, η ανθρωπότητα διανύει ήδη, από το 3.012 π.Χ., την *Κάλι Γιούγκα*,⁹⁶ η οποία διαρκεί συνολικά 432.000 έτη. Πήρε το όνομά της από το δαίμονα *Κάλι (Kali)*,⁹⁷ που (σύμφωνα με την Ινδική μυθολογία), είναι εγγονός του θεού *Αντάρμα (Adharma)*⁹⁸ και της θεάς *Μίτυα (Mithya)*⁹⁹ αλλά και ορκισμένος εχθρός του θεού *Ντάρμα*. Οι αρνητικές επιπτώσεις που προκαλεί ο *Κάλι*, οπουδήποτε και οποτεδήποτε ασκήσει την επιρροή του, (φόβος, θυμός, βία, θλίψη, καταστροφή, χάος, ασθένεια, απληστία, ματαιοδοξία, ψευδαισθηση, αήθεια)¹⁰⁰ είναι που χαρακτηρίζουν την τελευταία από τις *εποχές (Yugas)*.

Κατά τη διάρκεια της *Κάλι Γιούγκα* το μεγαλύτερο ποσοστό της ανθρωπότητας αψηφά και απορρίπτει τις επιταγές του *Νόμου του Ντάρμα*, ενώ καταβάλλει προσπάθεια να επιβάλλει στη μάζα των ανθρώπων μια *στρεβλωμένη ηθική στάση*,

⁹⁵ Βυάσα, 2004, 158, *Μέρος Τρίτο*

⁹⁶ Για την ακρίβεια, σύμφωνα με την ινδική κοσμολογία και τον ινδικό τρόπο χρονολόγησης ο Κόσμος μας βρίσκεται τώρα «Στον κύκλο της δημιουργίας που είναι γνωστός ως η *καίρα του Λευκού Αγριόχοιρου*, στο έβδομο από τα δεκατέσσερα διαστήματα δημιουργίας και διαχείρισης του *Μάνου (manvataras)*, που είναι γνωστό ως *Vaivasvatha*, στο πρώτο τέταρτο της 28^{ης} *Κάλι Γιούγκα*». Swami Veda Bharati, 2002, 98

⁹⁷ Το αρσενικό όνομα του δαίμονα *Kali* δεν θα πρέπει να συγχέεται με αυτό της θεάς **Kali**, καθώς δεν έχουν καμία ετυμολογική συνάφεια. *Kali* > *αδυναμία, τραχύτητα*, ενώ **Kali** > *μαύρη* (μαύρου χρώματος) αλλά και *χρόνος ή πέρα από το χρόνο*. Η θεά **Kali**, για την ινδική λατρευτική παράδοση, αποτελεί την απόλυτη έκφραση του *Μπράχμαν*, είναι μία από τις δέκα όψεις της *Μητέρας Θεάς*, αντιπροσωπεύει την *Καταστροφή του Χρόνου* και μάχεται εναντίον των δαιμόνων. Δε θα μπορούσε, λοιπόν, να σχετίζεται, στο ελάχιστο, με την εποχή της *Κάλι Γιούγκα*, αν και συχνά συνδέεται, από λάθος, με αυτή. [[http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_\(demon\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_(demon))], [<http://en.wikipedia.org/wiki/Kali>] και [<http://en.wikipedia.org/wiki/Mahavidya>]

⁹⁸ Ο θεός *Αντάρμα* συμβολίζει την απόκλιση του ανθρώπου από το μονοπάτι που τον οδηγεί στον *ανώτατο σκοπό* της ζωής του (δηλ. την απόκλιση από το *Ντάρμα*). [[http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_\(demon\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_(demon))]

⁹⁹ Η θεά *Μίτυα* συμβολίζει το *ψεύδος*.

[http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AE%CF%84%CE%B9%CF%82_%28%CE%BC%CF%85%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%29]

¹⁰⁰ [[http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_\(demon\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Kali_(demon))]

υπονομεύοντας μία μία τις αξίες¹⁰¹ που εξυπηρετούν την τήρηση του *Νόμου του Ντάρμα*. Η στάση αυτή, όχι μόνο αυτο-νομιμοποιείται ως η μοναδική στάση εξάσκησης ήθους αλλά, ταυτόχρονα, παρουσιάζεται ως το μοναδικό μέσο απόκτησης της ατομικής ανεξαρτησίας και επίτευξης της πληρότητας. Όλα τα παραπάνω είναι χαρακτηριστικά μιας εποχής *μειωμένου ενδιαφέροντος* για την *πνευματικότητα* και την ανθρώπινη *Αυτο-Πραγμάτωση*,¹⁰² αφού οι άνθρωποι ενδίδουν στην ικανοποίηση κάθε είδους ανεξέλεγκτων επιθυμιών, δικαιώνοντας την αυξανόμενη ηδονοθηρία και αήθεια, και πλαισιώνοντάς τις με μια σειρά από ηθικολογικές στρεβλώσεις κι επιχειρήματα περί ατομικών δικαιωμάτων και προσωπικής ελευθερίας.

Η απουσία ανθρωπιστικών αξιών ή αξιών που σχετίζονται με το σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης, η έλλειψη αλληλεγγύης, αρμονικής συνύπαρξης και σεβασμού στον εαυτό και στο συνάνθρωπο, ο υλισμός και η χρήση της βίας για την απόκτηση των αλλότριων αγαθών αλλά και η επίμονη συσσώρευση ύλης, ισχύος και εξουσίας,¹⁰³ αποτελούν τον κανόνα της ανθρώπινης νοοτροπίας και συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της *Κάλι Γιούγκα*.

Ως αποτέλεσμα αυτών, η διάπραξη εγκλημάτων εις βάρος της ανθρωπότητας και εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και η αλληπάλληλη διεξαγωγή πολέμων γίνονται αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης πραγματικότητας, σε τέτοιο βαθμό, που οι άνθρωποι δυσκολεύονται να φανταστούν πώς θα ήταν η *ζωή* χωρίς την καθημερινή καταστροφή της ίδιας της *ζωής*.

Ο συγγραφέας θα υποστηρίξει στο τελευταίο κεφάλαιο τη σύνδεση των παραπάνω χαρακτηριστικών, που αποδίδονται από την ινδική κοσμολογία στην εποχή της *Κάλι Γιούγκα*, με τα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης εποχής και των σύγχρονων

¹⁰¹ Τέτοιου είδους αξίες, καθώς και ένας πολύτιμος «κώδικας ήθους» διδάσκεται, από αρχαιοτάτων χρόνων, από τη φιλοσοφία της *γιόγκα*. Ο αναγνώστης θα έχει την ευκαιρία να μελετήσει τις σχετικές έννοιες και πρακτικές σε επόμενο κεφάλαιο.

¹⁰² Ο όρος **Αυτο-Πραγμάτωση (Self-Realization)** χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την κατάκτηση του ύψιστου επιπέδου *συνειδητότητας*.

¹⁰³ Svoboda, 1993, 309

(Δυτικών, κατά κύριο λόγο) κοινωνιών. Πρόκειται για μια σύνδεση που στα πλαίσια της ινδικής σκέψης θεωρείται δεδομένη, αφού – για την ινδική παράδοση – η ανθρωπότητα διανύει ήδη (από το 3.012 π.Χ., έτος θανάτου του *Κρίσνα*) την εποχή της *Κάλι Γιούγκα* και θα την διανύει για περισσότερα από 400.000 χρόνια ακόμα, ενώ τα αποτελέσματα της *σκοτεινής εποχής* (όπως αλλιώς λέγεται) είναι ήδη εμφανή σε παγκόσμια κλίμακα.

Άλλωστε, με βάση την ινδική παράδοση και τον ινδικό τρόπο χρονολόγησης, η μάχη της *Μαχαμπαράτα* συντελέστηκε λίγα χρόνια πριν από το θάνατο του *Κρίσνα*, που υπήρξε **Αβατάρα (Avatara)**¹⁰⁴ του θεού *Βίσνου*. Πιο συγκεκριμένα, ο θεός *Βίσνου* ενσαρκώθηκε σε μια κρίσιμη, μεταβατική περίοδο για την ανθρωπότητα (στο τέλος της *Ντθαπάρα Γιούγκα* και στην αρχή της *Κάλι Γιούγκα*) με στόχο να αποτρέψει την επικράτηση του *Κακού* (όπως αυτό αντιπροσωπεύεται από τη μορφή του δαίμονα *Κάλι*), που θα προσπαθούσε να κυριεύσει τους ανθρώπους με την είσοδο της *Κάλι Γιούγκα*. Η *Μαχαμπαράτα*, μάλιστα, συνοψίζει την ιστορία της ανθρωπότητας μέχρι το 3.102 π.Χ.¹⁰⁵ αλλά και παρουσιάζει «την αρχή των σύγχρονων σκοτεινών χρόνων της *Κάλι Γιούγκα*».¹⁰⁶ Και, επιπλέον, όντας χρονικά «τοποθετημένη» στο μεταίχμιο δύο εποχών, περιγράφει, όχι μόνο την αποχώρηση της προηγούμενης (*Ντθαπάρα Γιούγκα*) αλλά και τον ερχομό της επόμενης εποχής (*Κάλι Γιούγκα*), δίνοντας σημαντικές πληροφορίες σχετικά με όσα πρόκειται να επακολουθήσουν.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση του μύθου της *Μαχαμπαράτα* αλλά και των βασικών ιστορικών, μορφολογικών, και πραγματολογικών στοιχείων του έπους, ενώ θα επιχειρηθεί και η μελέτη των στοιχειωδών συμβολικών και διδακτικών χαρακτηριστικών του. Τα παραπάνω θα μελετηθούν με εργαλείο τις βασικές έννοιες της ινδικής οντολογίας, κοσμολογίας και φιλοσοφικής παράδοσης, όπως αυτές παρουσιάστηκαν ήδη σ' αυτό το κεφάλαιο.

¹⁰⁴ **Αβατάρα** > θεϊκή, ηθελημένη ενσάρκωση, με συγκεκριμένο στόχο-αποστολή. (Βλ. *Γλωσσάρι*)

¹⁰⁵ Το έτος 3.102 π.Χ. αποτελεί σημαντική ημερομηνία για την ινδική παράδοση, όχι μόνο γιατί αποτελεί το έτος θανάτου του *Κρίσνα* και έναρξης της *Κάλι Γιούγκα* αλλά και γιατί θεωρείται, από τους Ινδούς, ως το *τέλος της Ιστορίας*. (Swami Veda Bharati, 2002, 6)

¹⁰⁶ Ό.π.

II.1. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ

II.1.α. Συνοπτική παρουσίαση του μύθου

Αρχές της *Κάλι Γιούγκα*. Ο βάρδος **Ούγκρα-σράβας (Ugra-shravas)**¹⁰⁷ απαγγέλει την ιστορία της *Μαχαμπαράτα* στους ογδόντα οκτώ (88) *ρίσι*¹⁰⁸ που συγκεντρώθηκαν στο δάσος **Ναϊμισαράνυα (Naimisharanya)**, μακριά απ' την καθημερινή ζωή και τους απλούς ανθρώπους, «για να ενώσουν όλη τους τη γνώση δίνοντάς της μια τελική μορφή, με στόχο να τη συντηρήσουν κατά τη διάρκεια των Σκοτεινών Χρόνων». ¹⁰⁹ Έτσι, λουπόν, οι σοφοί *ρίσι* ακούνε και παρακολουθούν «το έπος των αιώνων», ¹¹⁰ που συνοψίζει την ιστορία της ανθρωπότητας, προτού αυτή εισαχθεί στη σκοτεινή εποχή της *Κάλι Γιούγκα*.

Η ιστορία αρχίζει όταν ο **Τσιτρανγκάντα (Chitrangada)** και ο **Βιτσιτραβίρια (Vichitravirya)**,¹¹¹ που ήταν οι δύο γιοί του βασιλιά **Σάντανου (Shantanu)** - μακρινού απογόνου του βασιλιά **Μπαράτα (Bharata)** - χάνουν τη ζωή τους άδοξα και χωρίς να αφήσουν πίσω τους απογόνους, που θα κληρονομούσαν το βασιλικό αξίωμα. Τότε η βασίλισσα **Σατυαβάτι**, σύζυγος του βασιλιά **Σάντανου**, μητέρα των δύο γιών του, αλλά και μητέρα του *ρίσι* **Βιάσα**¹¹² (τον οποίο γέννησε σε νεαρή ηλικία, προτού γίνει γυναίκα του βασιλιά **Σάντανου**), ζητά από το **Βιάσα** να

¹⁰⁷ Ούγκρα-σράβας σημαίνει «αυτός που έχει δυνατή και καθαρή φωνή». Είχε ακούσει τη διήγηση της *Μαχαμπαράτα* από το **Βαϊσαμπαγιάνα (Vaishampayana)**, μαθητή του *ρίσι* **Βιάσα** κι από τότε απήγγειλε το έπος κι ο ίδιος. (Swami Veda Bharati, 2002, 17-18)

¹⁰⁸ Σύμφωνα με την Ινδική παράδοση *ρίσι* είναι ο «πνευματικός μεσολαβητής και φύλακας του ανθρώπινου γένους.» (Swami Rama, 2002, 163) Στα σανσκριτικά *Rishi* (και *Rishika*, στο θηλυκό γένος) ονομάζεται «εκείνος που βλέπει», βλέπει και κατανοεί τα πάντα διατηρώντας *θεϊκές* αισθήσεις και εκφράζοντας, πάντα, την αλήθεια. Με άλλα λόγια, πρόκειται για σοφούς και αγίους, για «*θεϊκά ανθρώπινα όντα που δεν προέρχονται ούτε από τον κόσμο των Ασούρα ούτε από τον κόσμο των Ντέβας αλλά ούτε και από τον κόσμο των θνητών.*» (<http://en.wikipedia.org/wiki/Rishi>) Ακόμα, σύμφωνα την ελληνική έκδοση της *Μπαγκαβάντ Γκίτα*, [στην οποία ο Γεώργιος Κ. Ζωγραφάκης μεταγράφει στα νέα ελληνικά την πρώτη λόγια μετάφραση - από τα Σανσκριτικά - του Δ. Γαλανού (το 1848) και επιπλέον επιμελείται την εισαγωγή, τα ερμηνευτικά σχόλια αλλά και το ίδιο το *Γλωσσάριο*] **Ρίσι > «εκείνος που βλέπει τον ιερό Λόγο, την Αλήθεια, και την μεταβιβάζει.»** (Γαλανός, 1983, 238)

¹⁰⁹ Swami Veda Bharati, 2002, 18

¹¹⁰ Ο.π., 19, «*The epic of ages*»

¹¹¹ Βιάσα, 2003, 101-102

¹¹² Πατέρας του **Βιάσα** ήταν ο *ρίσι* **Παρασάρα (Parāśara)**, ο οποίος, σύμφωνα με το μύθο, κοιμήθηκε με τη **Σατυαβάτι** αφήνοντας ανέγγιχτη την παρθενία της. (Βιάσα, 2003, 47)

κοιμηθεί με την **Άμπικα (Ambika)** - πρώτη γυναίκα του ετεροθαλή αδελφού του, *Βιτσιτραβίρια* - ώστε να γεννηθεί ένας απόγονος που θα διοικούσε τη δυναστεία (γνωστή και ως δυναστεία των *Κουρού*). Ο *Βυάσα* αποφασίζει να ικανοποιήσει το αίτημα της μητέρας του. Όταν, όμως, πλησιάζει την *Άμπικα*, για να κοιμηθεί μαζί της, εκείνη κλείνει τα μάτια της από αποστροφή για την ασχήμια του. Έτσι, ο γιός τους, *Ντριταράστρα*, γεννιέται τυφλός και άρα ανίκανος να προστατεύσει και να διοικήσει ένα βασίλειο.¹¹³

Η *Σατυαβάτι* ζητάει, τότε, απ' το *Βυάσα* να κοιμηθεί και με τη δεύτερη σύζυγο του *Βιτσιτραβίρια*, **Αμπαλικά (Ambalika)**, ώστε να γεννηθεί ένας βασιλικός διάδοχος ικανός να αναλάβει τα καθήκοντά του. Έτσι συμβαίνει, κι απ' την ένωση αυτή γεννιέται ο **Παντού (Pandu)**, ο οποίος, χρόνια αργότερα, στέφεται βασιλιάς. Εγκαταλείπει όμως σύντομα το βασιλικό αξίωμα [μαζί με τις δύο συζύγους του, **Κούντι (Kunti)** και **Μάντρι (Madri)**] για να εγκατασταθεί στα δάση των Ιμαλαΐων και να ζήσει μια ήσυχη, ασκητική ζωή. Ο θρόνος περνάει, προσωρινά, στην κηδεμονία του πρωτότοκου γιού του *Βυάσα*, *Ντριταράστρα*, μέχρι να ενηλικιωθούν και να είσαι σε θέση να αναλάβουν τα βασιλικά τους καθήκοντα οι απόγονοι που θα αποκτήσει ο *Παντού* με τις δύο γυναίκες του.

Κατά τη διάρκεια της ζωής του στο δάσος και εξαιτίας της κατάρας ενός γιόγκι (που έχοντας πάρει περιστασιακά τη μορφή ελαφιού δέχτηκε το θανατηφόρο βέλος του *Παντού*) ο *Παντού* χάνει την ικανότητα τεκνοποίησης.¹¹⁴ Έτσι, με τη βοήθεια ενός ειδικού μάντρα,¹¹⁵ η *Κούντι* καλεί τρεις ισχυρούς θεούς - το θεό **Ντάρμα** (ο οποίος είναι υπεύθυνος για την τήρηση του *Νόμου του Ντάρμα*), το **Βαγιού (Vayu)** (που είναι ο θεός του Ανέμου) και τον **Ίντρα (Indra)** (που είναι ο αρχηγός των θεών) - που ενώνονται μαζί της και χαρίζουν στο ζευγάρι τρεις δυνατούς και ενάρετους γιους: το **Γιουντίστιρα (Yudhishthira)**, το **Μπιμασένα (Bhimasena)** και τον **Άρτζουνα**

¹¹³ Τα λόγια της *Σατυαβάτι* στο *Βυάσα*, μόλις εκείνος της ανακοινώνει πως ο γιός της *Άμπικα* θα γεννηθεί τυφλός είναι «...πώς μπορεί ένας τυφλός να γίνει προστάτης των συγγενών και της οικογένειάς του;» (*Βυάσα*, 2003, 111)

¹¹⁴ *Βυάσα*, 2003, 126

¹¹⁵ «**Μάντρα (mantra)** > Μια συλλαβή, ένας ήχος, μια λέξη ή μια σειρά από λέξεις που προήλθαν από τη βαθειά διαλογιστική κατάσταση στην οποία βρέθηκαν οι σπουδαίοι άγιοι (σοφοί). Επαναλαμβάνονται από τους επίδοξους (ασκούμενους) με στόχο να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο στόχο/αποτέλεσμα.» (*Swami Rama*, 2007, 454)

(Arjuna).¹¹⁶ Με τη βοήθεια της ίδιας προσευχής, η *Μάντρι*, καλεί τους δίδυμους θεούς **Ασβίν (Ashvins)** (οι οποίοι ασκούν την ιατρική των θεών και φέρνουν ευημερία στους ανθρώπους), που τους χαρίζουν δύο γιους: το **Νακούλα (Nakula)**

¹¹⁶ Χρειάζεται εδώ να γίνει μια σύντομη αναφορά στην παρακάτω, εμβόλιμη, ιστορία. Την εποχή που η *Κούντι* βρισκόταν ακόμη στην εφηβική ηλικία φιλοξενήθηκε στο πατρικό της σπίτι ο σοφός **Ντουρβάσα (Durvasa)**. Η κοπέλα τίμησε και υπηρέτησε με μεγάλη αυταπάρνηση τον *Ντουρβάσα*, ο οποίος, για να την ανταμείψει «διάβασε» το μέλλον της. Ο σοφός διέβλεψε πως η *Κούντι* θα χρειαστεί βοήθεια προκειμένου να αποκτήσει απογόνους κι έτσι της δίδαξε το συγκεκριμένο *μάντρα*, που θα της χρησίμευε χρόνια αργότερα. Τότε εκείνη, από περιέργεια και για να εξετάσει την ισχύ του *μάντρα*, κάλεσε το **Σούρυα (Surya)**, θεό του ήλιου. Μόλις ο θεός εμφανίστηκε μπροστά της η *Κούντι* ένωσε ντροπή και του ζήτησε να τη συγχωρέσει για το άσκοπο κάλεσμα. Ο *Σούρυα*, όμως, επέμεινε να κοιμηθεί μαζί της και από την ένωσή τους γεννήθηκε ένα δυνατό και όμορφο αγόρι, με το όνομα **Κάρνα (Karna)**. Ο *Κάρνα* γεννήθηκε με μια φυσική, χρυσή πανοπλία, που σκέπαζε το στήθος του αλλά και με ένα ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια, που στόλιζαν τους λοβούς των αυτιών του. Αυτά, ήταν δώρα του πατέρα του και αποτελούσαν τη *φυσική του προστασία*. Η *Κούντι*, όμως, όντας ακόμη πολύ νέα και ανύπαντρη και φοβούμενη την αντίδραση των συγγενών της, δεν κράτησε μαζί της τον πρώτο της γιο. Έβαλε το νεογέννητο σ' ένα καλάθι και το έριξε στο ποτάμι, απ' όπου τον περιμάζεψε ένας από τους ηνίοχους του βασιλιά *Ντριταράστρα*, ο **Αντιράτα (Adhiratha)**. Ο *Αντιράτα* και η γυναίκα του, **Ράντα (Radha)**, ανέθρεψαν τον *Κάρνα* σαν να ήταν δικό τους παιδί.

Ο *Κάρνα*, ανέπτυξε γρήγορα σπουδαίες δυνατότητες στη χρήση των όπλων, όμως οι σπουδαιότεροι δάσκαλοι της κάστας των *Κσατρίγια* δεν καταδέχονταν να του μεταδώσουν τη γνώση τους, επειδή άνηκε στην κοινωνική τάξη των *Σούτα* (*Σούτα* ονομαζόταν εκείνος που δεν ανήκε σε καμία από τις τέσσερις τάξεις, όπως, δηλαδή, οι θετοί γονείς του *Κάρνα*, που από την πλευρά του ενός γονιού τους ανήκαν στην κάστα των *Μπραχμάνων* και από την άλλη στην κάστα των *Κσατρίγια*). Ο *Κάρνα*, λέγοντας ψέματα για την καταγωγή των θετών του γονιών κατόρθωσε να διδαχτεί την τέχνη της τοξοβολίας από ένα σπουδαίο *Μπραχμάνο* τοξότη, τον **Παρασουράμα (Parashurama)**. Ο *Μπραχμάνος*, ανακαλύπτοντας, αργότερα, το ψέμα του *Κάρνα* τον καταράστηκε να μην κατορθώσει να ανακαλέσει στη μνήμη του τα *μάντρα* που του δίδαξε ο δάσκαλός του, όταν θα χρειαστεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του στη μάχη.

Ο *Κάρνα*, αργότερα, ανέπτυξε στενή φιλία με τον πρίγκιπα *Ντουρυσόντανα*, ο οποίος του χάρισε ένα από τα βασίλεια της δυναστείας των *Κουρού*, θέλοντας να πάρει τον ισχυρό πολεμιστή με το μέρος του. Ο *Κάρνα*, όντας στενός φίλος του *Ντουρυσόντανα*, ανέπτυξε ισχυρή έχθρα για τα αδέλφια του και κυρίως για τον *Άρτζουνα*, που ήταν επίσης ένας σπουδαίος τοξότης.

Στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε, τάχθηκε με το πλευρό των *Καουράβα*, δηλαδή αντιτάχθηκε στα ίδια τα αδέλφια του, τους *Πάνταβας*. Ακόμα και όταν έμαθε από τη φυσική του μητέρα, *Κούντι*, πως είναι ο μεγάλος της γιος και ότι θα μπορούσε, αν ήθελε, να ενωθεί με τα αδέλφια του και διοικήσει το στρατόπεδο των *Πάνταβας*, ο *Κάρνα* αρνήθηκε να αφήσει το πλευρό του *Ντουρυσόντανα*, επικαλούμενος τη δέσμευση που είχε αναλάβει, ήδη, απέναντι στον πρίγκιπα. Όπως θα φανεί και σε επόμενο κεφάλαιο ο *Κάρνα* είναι ένας ήρωας που παίζει σημαντικό ρόλο στην εκτύλιξη των γεγονότων του έπους. Συμβολίζει τον άνθρωπο, ο οποίος, ενώ διαθέτει όλα τα απαραίτητα χαρίσματα που θα μπορούσαν να τον οδηγήσουν στην υλοποίηση των στόχων του και στην επίτευξη της προσωπικής ευτυχίας, πέφτει θύμα της λαθεμένης του κρίσης κι έτσι πράττει ενάντια στο ατομικό του *Ντάρμα*. (Βυάσα, 2003, 116-120), (<http://en.wikipedia.org/wiki/Karna>) και (<http://en.wikipedia.org/wiki/Suta>)

και το **Σαχαντέβα (Sahadeva)**. Αυτοί είναι οι πέντε γιοι του *Παντού*, ή αλλιώς, οι **Πάνταβας**.¹¹⁷

Λίγο αργότερα, ο απρόσμενος θάνατος του *Παντού* και της *Μάντρι* είναι ο λόγος της αναγκαστικής αποχώρησης των *Πάνταβας* (και της *Κούντι*) από τα δάση, καθώς και της εγκατάστασής τους στη **Χαστιναπούρα (Hastinapura)**, όπου βρίσκεται το παλάτι που άνηκε κάποτε στον πατέρα τους. Οι *Πάνταβας* μεγαλώνουν και αναθρέφονται μαζί με τους 100 γιους του βασιλιά *Ντριταράστρα* και της συζύγου του, **Γκάνταρι (Gandhari)**, οι οποίοι γεννήθηκαν μετά το *Γιουντίστιρα* και σχεδόν παράλληλα με τους υπόλοιπους γιους του *Παντού*.¹¹⁸ Ο πρώτος γιός του *Ντριταράστρα*, **Ντουρυόντανα (Duryodhana)**, είναι ο δυνατότερος και περισσότερο φιλόδοξος από τους **Καουράβα** (τους γιούς του *Ντριταράστρα*) αλλά και εκείνος που τους ωθεί να βλάψουν τους *Πάνταβας*, προκειμένου να γίνει ο απόλυτος κληρονόμος του βασιλικού θρόνου.

Στην πραγματικότητα, το βασίλειο αποτελεί εξ' ολοκλήρου κληρονομιά των *Πάνταβας*, και συγκεκριμένα του *Γιουντίστιρα*. Τόσο επειδή ο θρόνος άνηκε εξ' αρχής στον πατέρα του, *Παντού*, όσο κι επειδή η γέννηση του *Γιουντίστιρα* προηγήθηκε της γέννησης του *Ντουρυόντανα* κι έτσι, ως πρωτότοκος, δικαιούται να χρισθεί μοναδικός κληρονόμος του βασιλικού αξιώματος.¹¹⁹ Αυτή θα ήταν, πράγματι, η εξέλιξη εάν δεν μεσολαβούσε ο *Ντουρυόντανα* πείθοντας τον πατέρα του, *Ντριταράστρα*, να πάρει μέρος σιωπηρά, και χωρίς να φαίνεται η υποστήριξή του, στην εντατική προσπάθεια του πρωτότοκου γιου του να εξοντώσει τους *Πάνταβας*. Έτσι, ακολουθεί μια σειρά από συνωμοσίες και αποτυχημένες προσπάθειες του *Ντουρυόντανα* και των αδελφών του να παγιδεύσουν και να

¹¹⁷ Βυάσα, 2003, 125-134

¹¹⁸ Ό.π., 129-131

¹¹⁹ Άλλωστε, με βάση τις μελέτες του διακεκριμένου ιστορικού και Ινδολόγου, **A.L. Basham**, οι αρχές του *Νόμου του Ντάρμα* σχετικά με τη βασιλική διαδοχή, επέβαλλαν να μην κληροδοτείται ο θρόνος σε οποιονδήποτε βασιλικό απόγονο διέθετε *σοβαρή ασθένεια* ή κάποιου τύπου *αναπηρία*. Αντίστοιχα, αποκλειόταν από τον κληρονομημένο δικαίωμά του στο θρόνο ένας βασιλικός απόγονος που δρούσε με *ανεπιθύμητη* και *δυστροπία*. Τόσο στη μια περίπτωση, της *αναπηρίας*, που σχετίζεται με την τυφλότητα του *Ντριταράστρα*, όσο και στην άλλη, της *ανεπιθύμητης*, που σχετίζεται με το χαρακτήρα και τις επιλογές του γιου του, *Ντουρυόντανα*, οι *Πάνταβας* είχαν κάθε νόμιμο δικαίωμα να διεκδικήσουν καθ' ολοκληρία το βασιλικό θρόνο. (Basham, 1999, 92)

σκοτώσουν τους γιους του *Παντού*.¹²⁰ Καθεμία από αυτές γίνεται άμεσα αντιληπτή από τους *Πάνταβας* οι οποίοι, κάθε φορά, συγχωρούν τα ξαδέλφια τους ενώ φροντίζουν να μην προκαλούν την οργή τους ώστε να αποφευχθεί ένας πιθανός εμφύλιος που θα είναι καταστροφικός για το βασίλειο.

Στην τελευταία του προσπάθεια να βλάψει τους *Πάνταβας*, ο *Ντουρυνόντανα*, προσκαλεί το *Γιουντίστιρα* σ' ένα παιχνίδι με ζάρια έχοντας στόχο να κερδίσει με δόλο ό, τι άνηκε στους *Πάνταβας*. Σύμφωνα με την παράδοση των *Κσατρίγια* «ήταν ζήτημα εθιμοτυπίας και τιμής να μην απορρίπτεται μια πρόκληση σ' ένα παιχνίδι με ζάρια»,¹²¹ και έτσι ο *Γιουντίστιρα* αποφασίζει να δεχτεί την πρόκληση. Κόντρα στους κανόνες, ο *Ντουρυνόντανα* ζητάει από τον θείο του, **Σακούνι (Shakuni)** - που ήταν γνωστός για τη δεξιότητα του στα ζάρια αλλά και για την ικανότητά του να «κλέβει» στο παιχνίδι χωρίς να γίνεται αντιληπτός - να παίξει στη θέση του πρίγκιπα.¹²² Ο *Γιουντίστιρα*, αντιμέτωπος τώρα με τον ανήθικο *Σακούνι*, χάνει στα ζάρια κάθε του απόκτημα: το βασίλειο που είχαν χτίσει με τα αδέλφια του όταν, όλοι μαζί, δέχτηκαν να λάβουν μόνο τη μισή γη από αυτή που αντιστοιχούσε στη δυναστεία των *Κουρού*. Όλα τους τα υπάρχοντα, ακόμα και την προσωπική τους ελευθερία.¹²³ Πάνω απ' όλα, όμως, ο *Σακούνι*, κατορθώνει να κερδίσει την ελευθερία της **Ντραούπαντι (Draupadi)**, συζύγου των *Πάνταβας*¹²⁴ και θυγατέρας του σεβασμιού βασιλιά **Ντρουπάντα (Drupada)**. Έχοντας τη *Ντραουπάντι* στα χέρια του, ο *Ντουρυνόντανα*, παροτρύνει τον αδελφό του, **Ντουσασάνα (Duhshasana)**, να αφαιρέσει το *σάρι*¹²⁵ της πριγκίπισσας, αφήνοντάς την γυμνή μπροστά στο συμβούλιο των δασκάλων και των

¹²⁰ Βυάσα, 2003

¹²¹ Rajagopalachari, 1983, 88

¹²² Βυάσα, 2003, 275

¹²³ Ό.π., 270-278

¹²⁴ Στην αρχαία Ινδία το έθιμο της πολυανδρίας (και επιπλέον της αδελφικής πολυανδρίας) ήταν ευρέως διαδεδομένο και ακόμα φαίνεται να επιβιώνει σε ορισμένες περιοχές της χώρας. Ο γάμος της *Ντραούπαντι* με τα πέντε αδέλφια περιγράφεται στο 1^ο κεφάλαιο του έπους, που ονομάζεται **Άντι Πάρβαν (Adi Parvan)** και παρουσιάζεται αναλυτικά στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας: V. «Άρτζουνα ή αυτός που κάνει ειλικρινείς προσπάθειες». (Basham, 1999, 173-175) και (http://en.wikipedia.org/wiki/Polyandry_in_India)

¹²⁵ Το *σάρι* (sari ή saree), είναι ένα μακρύ κομμάτι ύφασμα (από 4 έως 9 μέτρα μακρύ, συνήθως), το οποίο τυλίγουν οι Ινδές γύρω από το σώμα τους, δημιουργώντας, έτσι, με αυτοσχέδιο τρόπο, το ένδυμά τους. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Sari>)

σοφών γερόντων του παλατιού κι υποβάλλοντάς την, έτσι, στο χειρότερο είδος ταπείνωσης.¹²⁶

Η *Ντραούπαντι*, που ήταν αφοσιωμένη από μικρή ηλικία στη λατρεία του *Κρίσνα*, αρχίζει να προσεύχεται με όλη της τη δύναμη στον ενσαρκωμένο θεό ζητώντας του να μην την εγκαταλείψει σε μια τέτοια κρίσιμη στιγμή αφού εκείνη πάντοτε αφιέρωνε σ' εκείνον την πίστη της. Ο *Κρίσνα* ανταποκρίνεται αμέσως στο αίτημά της και φροντίζει ώστε το ύφασμα από το οποίο είναι φτιαγμένο το *σάρι* της (το οποίο επιχειρούσε να αφαιρέσει ολοκληρωτικά ο *Ντουσασάνα*) να μην τελειώσει ποτέ, κι έτσι να μην αποκαλυφθεί το γυμνό της σώμα.¹²⁷ Μπροστά σ' αυτό το θαύμα, του οποίου γίνονται μάρτυρες όλοι οι παρευρισκόμενοι, ο *Ντριταράστρα*, αποφασίζει να χαρίσει την εύνοιά του στην πριγκίπισσα. Κάνοντας χρήση της εύνοιας του βασιλιά, η *Ντραουπάντι* κερδίζει πίσω την ελευθερία των συζύγων της. Εκείνοι όμως παγιδεύονται ξανά απ' τον *Ντουρυόντανα* διαμέσου ενός δεύτερου παιχνιδιού ζαριών στο οποίο τους προκαλεί ο πρίγκιπας κι εξορίζονται μακριά από την πρωτεύουσα για δεκατρία χρόνια.¹²⁸

Είναι σαφές πλέον πως οι *Πάνταθας*, επιστρέφοντας από την εξορία, θα διεκδικήσουν το μερίδιό τους στη διοίκηση της δυναστείας των *Κουρού*. Έτσι και γίνεται. Ο *Ντουρυόντανα* όμως αρνείται κατηγορηματικά να παραχωρήσει έστω και μια πόλη σε καθέναν απ' τους πέντε αδελφούς, παρ' όλο που οι *Πάνταθας* είναι έτοιμοι να δεχτούν αυτό το ελάχιστο μερίδιο, προκειμένου να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη και ν' αποφευχθεί ο πόλεμος. Ο *Ντουρυόντανα* προειδοποιείται για την επερχόμενη ήττα του από τους σοφούς συμβούλους του πατέρα του, αλλά κι απ' τον ίδιο τον *Κρίσνα*, που επιχειρεί να τον μεταπείσει ώστε να δεχτεί την προσφορά των *Πάνταθας* και να επιτευχθεί η ειρήνη ανάμεσα στις δύο οικογένειες. Η προειδοποίηση που δέχεται ο πρίγκιπας από τους σοφούς πρεσβύτερους κι από τον ίδιο τον ενσαρκωμένο θεό *Βίσνου* (δηλαδή τον *Κρίσνα*) αφορά τη *βεβαιότητα* της

¹²⁶ Βυάσα, 2003, 278-286

¹²⁷ Ό.π., 282

¹²⁸ Ό.π., 278-289

ήττας που εισπράττει όποιος αποφασίζει να δράσει ενάντια στο *Θείο Νόμο*, δηλαδή ενάντια στο *Ντάρμα*, όσο σπουδαία και αν είναι η εγκόσμια ισχύς του.¹²⁹

Ο *Ντουρυνόντανα*, διατηρώντας στάση υπέρμετρης αλαζονείας, αψηφά τα λόγια των σοφών αλλά και του ίδιου του πατέρα του κι ετοιμάζεται για τον επερχόμενο πόλεμο. Πράγματι, ο στρατός του μοιάζει να υπερισχύει σε μέγεθος και δύναμη. Μαζί του τάσσονται, μάλιστα, από στρεβλή αίσθηση καθήκοντος απέναντι στον πατέρα του *Ντριταράστρα* τόσο ο ανίκητος *Μπίσμα*¹³⁰ όσο και οι δύο σπουδαίοι πολεμιστές, **Ντρόνα (Drona)** και **Κρίπα (Kripa)**, που μύησαν τους *Καουράβα* και τους *Πάνταβα* – όταν αυτοί ήταν ακόμα σε νεαρή ηλικία - στην τέχνη του πολέμου.¹³¹ Με τη δική τους υποστήριξη, αλλά και με την πιστή υποταγή του *Κάρνα*, ο *Ντουρυνόντανα* θεωρεί τον εαυτό του ανίκητο.

Από την άλλη, οι *Πάνταβας* έχουν τον *Κρίσνα* με το μέρος τους. Ο ενσαρκωμένος θεός έχει δεσμευτεί να μην βοηθήσει τους πέντε αδελφούς με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνον οδηγώντας το άρμα του *Άρτζουνα*.¹³² Μια τέτοια δέσμευση εξασφαλίζει τη διεξαγωγή μιας ισότιμης μάχης, αφού, η πολεμική ισχύς του επιπέδου ενός ενσαρκωμένου θεού δεν θα ευνοήσει κανένα από τα δύο στρατόπεδα. Παρ' όλα αυτά, η συμμετοχή του στη μάχη στο πλευρό των *Πάνταβας*, - έστω κι ως ηνίοχου - είναι εξαιρετικής σημασίας, μιας και σύμφωνα με την Ινδική ρήση που αναφέρθηκε κι εξηγήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο: **«Όπου βρίσκεται ο Κρίσνα, εκεί βρίσκεται το Ντάρμα, όπου βρίσκεται το Ντάρμα, εκεί βρίσκεται η νίκη»**.¹³³

Η μάχη του **Κουρουκσέτρα (Kurukshetra)**, όπως είναι γνωστή,¹³⁴ διήρκεσε 18 μέρες και επέφερε, σχεδόν, ολοκληρωτική καταστροφή στα δύο αντιμαχόμενα

¹²⁹ Βυάσα, 2004, 52-108, *Μέρος Δεύτερο*

¹³⁰ Βλ. σελ. 19

¹³¹ Βυάσα, 2003, 144-151

¹³² Ό.π., 17-21

¹³³ “*yatah krishnas tato dharma yato dharmas tato jayah*” (Swami Veda Bharati, 2002, 24)

¹³⁴ Η θρυλική μάχη πήρε το όνομά της από την πεδιάδα *Κουρουκσέτρα*, όπου διεξήχθη. Η πεδιάδα ονομαζόταν, επίσης, και **Νταρμακσέτρα (Dharmaksetra)**, δηλαδή **πεδίο του Ντάρμα**, επειδή σύμφωνα με την ινδική παράδοση, «όποια αμαρτία κι αν διέπραττε κανείς σ' αυτήν την τοποθεσία συγχωρούνταν εξαιτίας της ιερότητας της συγκεκριμένης γης».

στρατόπεδα, ενώ λέγεται πως πήραν μέρος σ' αυτήν – είτε ως σύμμαχοι του ενός είτε του άλλου στρατοπέδου – όλες οι φυλές της Ινδικής Χερσονήσου.¹³⁵ Καθώς και οι δύο πλευρές πολέμησαν μέχρι θανάτου, στο τέλος της μάχης μοναδικοί επιζώντες ήταν οι γιοι του Παντού και άλλοι επτά πολεμιστές, μαζί με ελάχιστες γυναίκες. Μετά το τέλος του πολέμου ο Γιουντιστίρα στέφθηκε βασιλιάς και διοίκησε τη δυναστεία για 36 χρόνια, μέχρι, δηλαδή, την ημέρα θανάτου του Κρίσνα.¹³⁶

Με το θάνατο του Κρίσνα, οι Πάνταβας, μαζί με την Ντραούπαντι, αποσύρθηκαν από τα εγκόσμια επιθυμώντας να ζήσουν το υπόλοιπο της ζωής τους σαν ασκητές.¹³⁷ Έτσι, ένας ένας οι ήρωες - με τελευταίο τον Γιουντίστιρα - απελευθερωμένοι πλέον απ' τον αέναο κύκλο των ενσαρκώσεων επέστρεψαν στα ουράνια, ανάμεσα στους θεούς. Εκεί, συναντήθηκαν με τα ξαδέλφια τους, τους Καουράβα, οι οποίοι, έχοντας σκοτωθεί στο πεδίο της μάχης (τιμώντας έτσι το Ντάρμα των Κσατρίγια) βρίσκονταν στους ουραμούς «απελευθερωμένοι από τις γήινες αδυναμίες».¹³⁸ Απαλλαγμένοι από την έχθρα που έθρεφαν μεταξύ τους, οι Πάνταβας και οι Καουράβα, «... τώρα απολάμβαναν την ευδαιμονία».¹³⁹

II.1.β. Τα ιστορικά στοιχεία της Μαχαμπαράτα σύμφωνα με:

- i. Την ινδική παραδοσιακή ιστοριογραφία (Itihasa)**
- ii. Τα πορίσματα της επίσημης ιστορίας και αρχαιολογίας**

Σύμφωνα με τον L.A. Basham «ο αρχαίος πολιτισμός της Ινδίας διαφέρει από αυτούς της Αιγύπτου, της Μεσοποταμίας και της Ελλάδας, ως προς το γεγονός ότι

(http://en.wikipedia.org/wiki/Kurukshetra_War)

Η πεδιάδα Κουρουσέτρα βρίσκεται στην περιοχή της **Haryana** (σύγχρονη πολιτεία της Βόρειας Ινδίας). (<http://en.wikipedia.org/wiki/Haryana>)

¹³⁵ Basham, 1999, 39

¹³⁶ Swami Rama Bharati, 2002, 4 και Βυάσα, 2004, (Μέρος Δεύτερο & Τρίτο)

¹³⁷ Βυάσα, 2004, 388-389, Μέρος Τρίτο

¹³⁸ Ό.π., 402

¹³⁹ Ό.π.

οι παραδόσεις του έχουν διατηρηθεί χωρίς καμία διακοπή μέχρι σήμερα».¹⁴⁰

Αυτό, ακριβώς, διαπιστώνει κάποιος που επισκέπτεται τη χώρα με μια διάθεση κατανόησης των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν τη νοοτροπία και την κοσμοαντίληψη του λαού της. Οι Ινδοί διατηρούν ξεκάθαρη τη συνείδηση του ιστορικού παρελθόντος τους, με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν το διαχωρίζουν καθόλου απ' το παρόν τους. Για τον Ινδικό λαό, η ιστορία και η παράδοση είναι αληθινή, ζώσα πραγματικότητα.

Το άρθρο του **Ranjan Gosh** (καθηγητή στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βόρειας Βεγγάλης) με τίτλο **“India, Itihasa, And Inter-Historiographical Discourse”**, βοήθησε ιδιαίτερα το συγγραφέα στην προσπάθειά του να κατανοήσει την έννοια της **Itihasa** (iti + ha + āsa > «έτσι συνέβη, πράγματι»),¹⁴¹ που αποτελεί την Ινδική παραδοσιακή ιστοριογραφία κι, επιπλέον, είναι **μια από τις παραδοσιακές ονομασίες που αποδίδονται στη Μαχαμπαράτα**, στις **Πουράνας (Puranas)**¹⁴² και (σπανιότερα) στη **Ραμαγιάνα (Ramayana)**.¹⁴³ Τα αρχαία αυτά κείμενα, που συχνά αποκαλούνται (όλα μαζί) «η Πέμπτη Βέδα»¹⁴⁴ αποτελούν ουσιαστικά το περιεχόμενο της Ινδικής ιστοριογραφίας και λέγεται¹⁴⁵

¹⁴⁰ Basham, 1999, 4

¹⁴¹ Σύμφωνα με το Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής του Δ. Γαλανού: **Itihāsaḥ > history [Epic] και ιστορία** (Γαλανός, 2010, 81)

¹⁴² Οι **Πουράνας** είναι αρχαία ιερά, Ινδικά κείμενα που αποδίδονται παραδοσιακά στο ρίσι **Βυάσα** - όπως κι η **Μαχαμπαράτα** - κι αποτελούνται από ιστορίες σχετικές με τη δημιουργία του Κόσμου, τους βίους των αγίων και των ηρώων αλλά και με ζητήματα σχετικά με την ινδική κοσμολογία, την ινδική φιλοσοφική παράδοση και τις κοινωνικές τάξεις (*varna*). (Frédéric, 1987, 873) και (<http://en.wikipedia.org/wiki/Puranas>)

¹⁴³ Η **Ραμαγιάνα** είναι το δεύτερο από τα δύο σημαντικά έπη της αρχαίας Ινδίας, γραμμένο κι αυτό στη Σανσκριτική γλώσσα. «**Ραμαγιάνα**» σημαίνει «**Το ταξίδι του Ράμα**», που είναι, όπως κι ο **Κρίσνα** στη **Μαχαμπαράτα**, ενσάρκωση του θεού **Βίσνου**. Η ιστορία (που εκτυλίσσεται κατά τη διάρκεια της **Τρέτα Γιούγκα**) περιγράφει τη ζωή και τις περιπέτειες του **Ράμα**, που ενσαρκώθηκε με στόχο να εξολοθρεύσει το δαίμονα **Ράβανα** (Ravana), ο οποίος δρούσε ανεξέλεγκτα στη Γη. Σύμφωνα με το μύθο, ο θάνατος του **Ράβανα** μπορούσε να προκληθεί μόνο από χέρι θνητού. Η σύνθεση, που αποδίδεται στο σοφό **Βαλμίκι (Valmiki)**, διαφείνεται σε επτά «βιβλία» και αποτελείται από 48.000 στίχους).

(Swami Rama, 1985, 474), (Frédéric, 1987, 900) και (<http://en.wikipedia.org/wiki/Ramayana>)

¹⁴⁴ Βυάσα, 2003, 21 και (http://en.wikipedia.org/wiki/Fifth_Veda)

¹⁴⁵ Βυάσα, 2003, 21

πως δημιουργήθηκαν για να διαδώσουν με απλούστερο και κατανοητότερο τρόπο το (συχνά μυστηριώδες) περιεχόμενο των **Βεδών (Vedas)**.¹⁴⁶

Το παράδοξο (για τη Δυτική σκέψη) με την ινδική ιστοριογραφία είναι πως, κατά κύριο λόγο, ασχολείται με τη μελέτη και την καταγραφή όχι της *ροής* των ιστορικών γεγονότων αλλά της *σημασίας* τους κι (επιπλέον) με «τις διαδικασίες εξέλιξης της σκέψης και του πολιτισμού». ¹⁴⁷ Η ινδική ιστορία, όπως αυτή καταγράφηκε στα κείμενα που φέρουν το όνομα **Itihasa** είναι, ως εκ τούτου, «αχρονική»¹⁴⁸ και «ανιστορική»¹⁴⁹ και στοχεύει, κατ' ουσία, στη διάδοση και διατήρηση της ινδικής φιλοσοφίας και παράδοσης, παρά στη χρονολόγηση των γεγονότων.

Στα πλαίσια της *Μαχαμπαράτα* συγκεκριμένα, εξιστορείται ένα πραγματικό, ιστορικό, γεγονός (δηλ. αυτό του ολέθριου πολέμου που «σημάδεψε το τέλος μιας εποχής»).¹⁵⁰ Επιπλέον, καταγράφονται σημαντικά πολιτισμικά, λατρευτικά και τελετουργικά στοιχεία της ινδικής παράδοσης. Ακόμα περισσότερο όμως, στον πυρήνα του έπους, βρίσκεται η ανάλυση των αρχών της ινδικής οντολογίας, κοσμολογίας, φιλοσοφίας κι ηθικής. Η μελέτη, η κατανόηση, η διατήρηση και η διάδοση των παραπάνω στοιχείων αποτελεί το θεμελιώδες αντικείμενο της ινδικής

¹⁴⁶ Οι Βέδες είναι τα αρχαιότερα και ιερότερα κείμενα της ινδικής φιλοσοφίας. Αποκαλύφθηκαν από το θεϊκό κόσμο στους **ρίσι**, που ανέλαβαν να τα καταγράψουν. Κατά το *Σουάμι Ράμα* αποτελούν «τη συλλογή αυθεντικών κειμένων της γνώσης» (Swami Rama, 1985, 478). Η λέξη **Veda** προέρχεται από τη ρίζα **Vid-** [(που ενέχεται και στη λέξη **Vidya > μάθησις, παιδεία, επιστήμη** (Γαλανός, 2010, 332))] και παραπέμπει στο αρχαιοελληνικό **οἶδ-** (του ρήματος **οἶδα**). Το νόημα του Σανσκритικού **Vid-** και του αρχαιοελληνικού **οἶδ-** είναι σχεδόν ταυτόσημο και σημαίνει *γνωρίζω-ορώ σε βάθος*. [(ανάλυση/σχόλιο της Λίτσας Μαρτζούκου (μελετήτριας, ασκούμενης και δασκάλας της φιλοσοφίας της γιόγκα και της πρακτικής του υπέρ-συνειδητού διαλογισμού), σε προφορική της επικοινωνία με το συγγραφέα)]. Οι Βέδες, λοιπόν, είναι το απαύγασμα της σοφίας των σπουδαίων Ινδών αγίων, οι οποίοι απέκτησαν την εμπειρία του ύψιστου επιπέδου της γνώσης μέσω της εξάσκησης του υπερσυνειδητού διαλογισμού. Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα* το περιεχόμενο των Βεδών παραδιδόταν προφορικά από τους δασκάλους στους μαθητές τους, ώσπου καταγράφηκε από το ρίσι *Βυάσα*, ο οποίος το διαίρεσε σε τέσσερα «βιβλία»: τη **Ρικγ Βέδα (Rig Veda)**, τη **Σάμα Βέδα (Sama-Veda)**, τη **Γιάτζουρ Βέδα (Yajur Veda)** και την **Ατχάρβα Βέδα (Atharva Veda)**. (Swami Rama, 1985, 478) Στα πλαίσια της *Ατχάρβα Βέδα*, συγκεκριμένα, είναι που τα ιερά κείμενα της *Μαχαμπαράτα*, της *Ραμαγιάνα* και των *Πουράνας* αποκαλούνται «η Πέμπτη Βέδα».

(http://en.wikipedia.org/wiki/Fifth_Veda)

¹⁴⁷ Gosh, 2007, 213

¹⁴⁸ Ό.π.

¹⁴⁹ Ό.π.

¹⁵⁰ Basham, 1999, 39

ιστοριογραφίας, που στηρίζεται τόσο στην μεταλαμπάδευση της παράδοσης από γενιά σε γενιά όσο και στην καθημερινή βίωσή της.

Η ινδική ιστοριογραφία, λοιπόν - κατά τον Ghosh - διατηρεί το ενδιαφέρον της εστιασμένο «σε μια κατανόηση της διαρκούς πνευματικής αναζήτησης για την – κατ’ ουσία – αμετάβλητη πραγματικότητα, μια αναζήτηση που μπορεί να οδηγήσει στην παράβλεψη της ακριβούς τεκμηρίωσης (των ιστορικών γεγονότων)».¹⁵¹ Αυτή η έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους του ινδικού λαού, τόσο για μια χρονολόγηση των ιστορικών γεγονότων με βάση τη (Δυτική) γραμμική αντίληψη του χρόνου,¹⁵² όσο και για την επιστημονική τεκμηρίωσή τους, έχει δεχτεί την αποδοκιμασία μιας μερίδας των Δυτικών ιστορικών επιστημόνων¹⁵³ και αποτέλεσε έναν από τους (πολλούς) λόγους για τους οποίους ο ινδικός πολιτισμός χαρακτηρίστηκε - από πολλούς Δυτικούς διανοούμενους¹⁵⁴ με εμφανώς απαξιωτικό τρόπο - ως «τόσο διαφορετικός.»

Η σύγκριση αυτή, της ινδικής με τη Δυτική αντίληψη της ιστορίας, συνοδεύτηκε, αρχικά, (δηλαδή, με την έναρξη της *Βρετανικής Κυριαρχίας*¹⁵⁵ στην Ινδία) και από μια διάθεση «συμμόρφωσης» της διαδικασίας της ινδικής ιστοριογραφίας, εκ μέρους των Βρετανών αποίκων. Έτσι, μια σειρά από αρχαιολόγους που συνεργάστηκαν με τη Βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση [(και πιο συγκεκριμένα με την **Αρχαιολογική Έρευνα της Ινδίας (Archaeological Survey of India)**, που ιδρύθηκε (το 1861) από το αποικιοκρατικό καθεστώς]¹⁵⁶ ξεκίνησε μια εντατική προσπάθεια αποκάλυψης, καταγραφής και χρονολόγησης των αρχαίων μνημείων της χώρας, η οποία (παρ’ ότι υπήρξε πολύτιμη ως προς τη διατήρηση και μελέτη των μνημείων) συνοδεύτηκε κι από μια προσπάθεια απόδειξης της *μη-επιστημονικότητας* και του (ιστορικά) *αβάσιμου* της ινδικής αντίληψης της ιστορίας και της παράδοσης όπως αυτές αναλύθηκαν παραπάνω.

¹⁵¹ Ghosh, 2007, 213

¹⁵² Έναντι της *κυκλικής αντίληψης του χρόνου*, που βρίσκεται στη βάση της ινδικής κοσμολογίας (όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο).

¹⁵³ Όπως είναι για παράδειγμα ο A.A. Macdonell, ο Peter Burke, ο A.D. Pusalkar κ.ά (Ghosh, 2007, 210-212)

¹⁵⁴ Ό.π.

¹⁵⁵ Στην Ινδία, η *Βρετανική Κυριαρχία* διήρκησε από το 1858 έως το 1947.

¹⁵⁶ Basham, 1999, 4-8 και http://en.wikipedia.org/wiki/Archaeological_Survey_of_India

Ως εκ τούτου, σε αυτό το σημείο θα παρουσιαστούν δυο διαφορετικές θέσεις σχετικά με τα ιστορικά στοιχεία της *Μαχαμπαράτα*. Η πρώτη είναι μέρος της παραδοσιακής ιστοριογραφίας των Ινδών (*Itihasa*), κι η δεύτερη σχετίζεται με τα πορίσματα των επιστημονικών ερευνών της ιστορίας και της αρχαιολογίας.¹⁵⁷ (Το επιστημονικό έργο που ξεκίνησαν οι Βρετανοί ιστορικοί και αρχαιολόγοι συνεχίζεται σήμερα από Ινδούς επιστήμονες, τόσο στα πλαίσια της ινδικής ακαδημαϊκής εκπαίδευσης όσο και στα πλαίσια της λειτουργίας της *Αρχαιολογικής Έρευνας της Ινδίας*, που αποτελεί Τμήμα του ινδικού Υπουργείου Πολιτισμού).

II.1.β.ι. Τα ιστορικά στοιχεία του έπους με βάση την ινδική παραδοσιακή ιστοριογραφία (*Itihasa*)

Η ινδική παράδοση τοποθετεί την ιστορία της *Μαχαμπαράτα* στα τέλη της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. και τη μάχη του *Κουρουκσέτρα*, συγκεκριμένα, 36 χρόνια πριν από το θάνατο του *Κρίσνα*, δηλαδή το 3.066 π.Χ. Λέγεται, μάλιστα, πως η ολέθρια σύγκρουση ανάμεσα στους *Πάνταβας* και στους *Καουράβα* είναι το αποτέλεσμα μιας θρυλικής μάχης¹⁵⁸ που είχε ήδη προηγηθεί ανάμεσα στους **Ντέβας (Devas)** και τους **Ασούρα (Asura)**.¹⁵⁹ Οι τελευταίοι, αφού ηττήθηκαν από τους *Ντέβας*, άρχισαν να κατέρχονται στη Γη παίρνοντας ανθρώπινη μορφή, με στόχο να αποκτήσουν, στη γήινη σφαίρα, την κυριαρχία που δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν στους ουρανούς. Τότε, ο θεός **Ίντρα (Indra)**,¹⁶⁰ παίρνοντας πρώτος την απόφαση να πολεμήσει τους *Ασούρα* στη Γη, πήρε ανθρώπινη μορφή και κατέβηκε στη Γη σαν θνητός. Με ένα μέρος του, μάλιστα, ενσαρκώθηκε κι ως ο γνωστός ήρωας της *Μαχαμπαράτα*, *Άρτζουνα*. Οι υπόλοιποι *Ντέβας* ακολούθησαν τον *Ίντρα* (που είναι ο αρχηγός τους) με αποτέλεσμα τη διεξαγωγή ενός δεύτερου πολέμου, αυτή τη φορά σε γήινο πεδίο μάχης, στην πεδιάδα *Κουρουκσέτρα*.¹⁶¹ Οι *Ντέβας* στέφθηκαν ξανά νικητές, όμως η καταστροφή που προκλήθηκε στη Γη και στην ανθρώπινη

¹⁵⁷ Για πολλά από τα σχετικά πορίσματα είναι υπεύθυνοι οι Sir William Jones, Sir Alexander Cunningham, Sir R.G. Bhandarkar, Sir John Marshall, S. R. Rao κλπ. (Basham, 1999)

¹⁵⁸ Βυάσα, 2003, 16

¹⁵⁹ Βλ. Γλωσσάρι

¹⁶⁰ Βυάσα, 2003, 16

¹⁶¹ Ό.π.

φυλή υπήρξε τεράστια εξαιτίας των πανίσχυρων όπλων που χρησιμοποίησαν, τόσο οι Ντέβας όσο κι οι Ασούρα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η ινδική παράδοση υποστηρίζει, χαρακτηριστικά, πως το μέγεθος της καταστροφής ήταν τέτοιο ώστε «ο ανθρώπινος πολιτισμός δεν έχει ακόμα συνέλθει από τα αποτελέσματα.»¹⁶²

Η σύνθεση της *Μαχαμπαράτα* αποδίδεται παραδοσιακά στο ρίσι Βυάσα. Ο Βυάσα είναι «ένας από τους 27 (αγίους που έζησαν στην αρχαία Ινδία), που έφεραν αυτό τον τίτλο»¹⁶³ και έζησε από κοντά τα γεγονότα που εξιστορούνται στο έπος αυτό (αλλά κι, εν μέρει, τα επηρέασε όπως είδαμε παραπάνω). Σύμφωνα με την ινδική παράδοση ο Βυάσα βρέθηκε σε μια τέτοια υψηλή, διαλογιστική κατάσταση ώστε συναντήθηκε με τον ίδιο το θεό Βίσνου (**Vishnu**) στην «υπέρτατη κατοικία»¹⁶⁴ του, που ονομάζεται **Vaikunta**. Στην κατοικία του Βίσνου «η γνώση, η έμπνευση, η δύναμη, η ενέργεια και η αφθονία ρέουν ελεύθερα, χωρίς να εμποδίζονται».¹⁶⁵ Ο Βυάσα, ερχόμενος σε επαφή με την κατάσταση έμπνευσης και ευδαιμονίας που επικρατεί στη *Vaikunta*, συνέθεσε το έπος συγκροτώντας το πρώτα απ' όλα στο νου του και δίνοντάς του, ύστερα, την έκταση των έξι εκατομμυρίων στίχων. Απ' αυτά τα 6 εκατομμύρια, τα τρία διδάχτηκαν - από τον ίδιο - στους θεούς (**Devas**), μισό εκατομμύριο διδάχτηκαν στον κόσμο των ουράνιων τραγουδιστών (**Gandharvas**) και μόνο 100.000 διδάχτηκαν στους ανθρώπους.¹⁶⁶ Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Βυάσα δίδαξε το έπος σε πέντε, μόνο, μαθητές του. Η απαγγελία του καθενός από αυτούς λέγεται πως αποτελεί και μια διαφορετική εκδοχή αφήγησης του έπους.¹⁶⁷

Σύμφωνα με την Ινδική παράδοση, ένα κείμενο σαν τη *Μαχαμπαράτα*, που είναι δημιούργημα ενός ανθρώπου και διαδίδεται μέσω της επαναλαμβανόμενης απαγγελίας του, ονομάζεται **Smriti**.¹⁶⁸ Απ' την άλλη μεριά, κείμενα σαν τις *Βέδες*, που θεωρούνται *αποκαλύψεις* (απ' το θεϊκό κόσμο στους ανθρώπους) και

¹⁶² "that civilization has not yet recovered from their effects." (Swami Veda Bharati, 2002, 9)

¹⁶³ Swami Veda Bharati, 2002, 13

¹⁶⁴ Η κατοικία του θεού Βίσνου ονομάζεται και **Param Padam** ή **Paramapada**, που σημαίνει η «υπέρτατη κατοικία.» Ο τόπος κατοικίας του Βίσνου είναι ένας τόπος «αιώνιας ευδαιμονίας.» http://en.wikipedia.org/wiki/Vaikuntha#Vaikuntha_beyond_material_sky

¹⁶⁵ Swami Veda Bharati, 2002, 14

¹⁶⁶ Ό.π., 15

¹⁶⁷ Sharma, 2008, *More on the Critical Text of the Mahābhārata*

¹⁶⁸ **Smriti** στην κυριολεξία σημαίνει «αυτό που το θυμούνται». (<http://en.wikipedia.org/wiki/Smriti>) και (Frédéric, 1987, 1015)

διαβάζονται στους απλούς ανθρώπους από τους *Μπραχμάνους*, ονομάζονται **Sruti**.¹⁶⁹

Το μέγεθος της ανθρώπινης έμπνευσης, του έπους της *Μαχαμπαράτα* - που έγινε αντικείμενο μελέτης τόσο στη Γη όσο και σε υπερβατικούς κόσμους – μετριέται από τη σπουδαιότητα του σκοπού για τον οποίο δημιουργήθηκε. Μέρος αυτού του σκοπού αφορά στην ανάγκη να μελετηθεί «η φιλοσοφία της ιστορίας»¹⁷⁰ η οποία, σύμφωνα με το *Σουάμι Βέντα Μπαράτι*, αναδεικνύει «όχι τι συνέβη σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία αλλά τί είναι αυτό που συντελείται (στις ζωές των ανθρώπων) όταν κάποιες δυνάμεις συρρέουν.»¹⁷¹

Πρόκειται, επίσης, για ένα έργο το οποίο, σύμφωνα με την ινδική παράδοση, προετοιμάζει την ανθρωπότητα για την είσοδό της στη σκοτεινή εποχή της *Κάλι Γιούγκα*. Το στοιχείο αυτό (ιστορικό, χρονολογικό και κοσμολογικό ταυτόχρονα) καθιστά το έπος *φορέα μηνυμάτων*. Τα μηνύματα αυτά σχετίζονται με την αναγκαιότητα της διατήρησης των ανθρώπινων αξιών (όπως αυτές επικράτησαν σε μακρινές - ένδοξες, ή λιγότερο σκοτεινές - εποχές) κατά τη διάρκεια των σκοτεινών χρόνων της *Κάλι Γιούγκα*. Στόχος είναι η καθοδήγηση των επερχόμενων γενιών, οι οποίες θα ζήσουν στη διάρκεια μιας εποχής που χαρακτηρίζεται από κρίση των αξιών και στάση αυξημένης ασεβείας απέναντι στο *Νόμο του Ντάρμα*. Παραδοσιακά, λοιπόν, το περιεχόμενο της *Μαχαμπαράτα* είναι τόσο ιστορικό (από την οπτική της φιλοσοφίας της ιστορίας) όσο και διδακτικό. Άλλωστε, όπως τονίστηκε και παραπάνω, αυτά είναι τα δυο βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την Ινδική, παραδοσιακή ιστοριογραφία.

¹⁶⁹ Σύμφωνα με το *Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής* του Δ. Γαλανού: **Sruti > η ακρόασις, η ακοή, το ους, η Βέδα** (Γαλανός, 2010, 376) και Frédéric, 1987, 997

¹⁷⁰ Swami Veda Bharati, 2002,

¹⁷¹ Ο.π., 13 “...what happens when certain forces come to a confluence”.

II.1.β.ii. Τα ιστορικά στοιχεία του έπους με βάση τα πορίσματα της επίσημης ιστορίας και αρχαιολογίας

Σύμφωνα με την επίσημη ιστορία και αρχαιολογία, το έπος είναι δημιούργημα της Ινδικής προφορικής παράδοσης. Η σύνθεσή του ξεκίνησε στις αρχές της Ύστερης Βεδικής Εποχής,¹⁷² κι από τότε - έως και τον 4^ο αι. μ.Χ. περίπου - το έπος έλαβε μια πρώτη, ολοκληρωμένη μορφή. Αρχικά, ολοκληρώθηκε η σύνθεση του *κεντρικού μύθου*, που ονομάζεται *Jaya* – δηλαδή *Νίκη*¹⁷³ – και αφορά στη μάχη του *Κουρουκσέτρα*. Με το πέρασμα του χρόνου, προστέθηκαν και παρεμβλήθηκαν σε αυτόν δεκάδες εμβόλιμες και δευτερεύουσες αφηγήσεις, που αντλούν την καταγωγή τους από κάθε πλευρά της ινδική παράδοσης.¹⁷⁴

Από τον 4^ο αι. μ.Χ. έως και τις αρχές του 20^{ου} αι. μ.Χ. δεν είχε γίνει ποτέ μια επίσημη προσπάθεια *καταγραφής* του τεράστιου όγκου του έπους (το οποίο, πλέον, διέθετε πέντε διαφορετικές αφηγηματικές εκδοχές)¹⁷⁵ με τρόπο τέτοιο, ώστε να περιλαμβάνονται οι περισσότερες από τις εμβόλιμες αφηγήσεις σε μια συγκεντρωτική, «επίσημη» μορφή. Από το 1919 έως το 1966, οι Ινδοί λόγιοι του *Ινστιτούτου Ανατολικών Ερευνών Μπανταρκάρ*,¹⁷⁶ εργάστηκαν με στόχο τη σύνθεση 1.259 χειρογράφων, τα οποία περιείχαν αφηγήσεις που σχετίζονταν με το έπος. Αποτέλεσμα αυτής της εργασίας ήταν η περίφημη «*Τελική Έκδοση*» της *Μαχαμπαράτα*, ή αλλιώς, “*Pune*” ή “*Poona*.” Η επίσημη έκδοση της *Μαχαμπαράτα* περιέχει περίπου **90.000 στίχους** και διαιρείται σε **19 τόμους** (ή, αλλιώς, όπως είναι γνωστά, *Βιβλία*).

Μια τέτοια κίνηση, που παραδίδει την ινδική *Επική Ποίηση* στα «χέρια» των δυτικότροπων μεθόδων μελέτης και καταγραφής των αρχαίων παραδόσεων, είναι,

¹⁷² Η *Βεδική Εποχή*, κατά τη διάρκεια της οποίας λέγεται πως έγινε η σύνθεση των *Βεδών*, εκτείνεται από το **1.500 π.Χ. έως το 300 π.Χ.** περίπου. Η *Ύστερη Βεδική Εποχή* εκτείνεται από το **1.000 π.Χ. έως το 300 π.Χ.** (Basham, 1999, xix)

¹⁷³ Swami Veda Bharati, 2002, 15

¹⁷⁴ Βελισσαρόπουλος, 1992, 144-149

¹⁷⁵ Sharma, 2008, *More on the Critical Text of the Mahābhārata*

¹⁷⁶ Το Ινστιτούτο Ερευνών **Bhandarkar Oriental Research Institute** (BORI) ιδρύθηκε το 1917 στην πόλη *Πούνα* της Ινδίας. Το όνομα και η αποστολή του ινστιτούτου είναι εμπνευσμένα από τον *Dr. Ramakrishna Gopal Bhandarkar*, ιδρυτή της επιστήμης της Ινδολογίας.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Bhandarkar_Oriental_Research_Institute)

σύμφωνα με τον **A. Sharma** (καθηγητή της *Συγκριτικής Θρησκευολογίας* στο Πανεπιστήμιο McGill, στον Καναδά),¹⁷⁷ ένα «*τεχνητό κατασκεύασμα*»¹⁷⁸ που επιχειρεί να προσδώσει μια οριστική μορφή σε ένα έργο που, από τη φύση του, αντιστέκεται στην οριστικοποίηση αλλά και στην αναχαίτιση της (παραδοσιακής) διαδικασίας των αλληπάλληλων διευρύνσεων.¹⁷⁹

Αυτό δεν είναι το μοναδικό παράδειγμα σύγκρουσης της παραδοσιακής Ινδικής κοσμοαντίληψης με την επίσημη ιστορία και αρχαιολογία, ακόμη και αν αυτή ασκείται από Ινδούς ακαδημαϊκούς. Μια ακόμη διαφωνία σχετίζεται με τη χρονολόγηση των κύριων γεγονότων που εξιστορούνται στο έπος. Σύμφωνα με την επίσημη Αρχαιολογία ένα από τα επίσημα στοιχεία που τοποθετούν το γεγονός της σύνθεσης του κεντρικού μύθου στις αρχές της *Υστερης Βεδικής Εποχής*, είναι η (αρχαιολογική) αποκάλυψη της αρχαίας πόλης της *Χαστιναπούρα* - που φέρει το ίδιο όνομα με την πρωτεύουσα των *Κουρού* στο έπος - το κατώτερο τμήμα της οποίας φαίνεται να έχει χτιστεί μεταξύ του 1.000 π.Χ. και του 700 π.Χ. (δηλαδή στις αρχές της *Υ.Β. Εποχής*).

Επιπλέον, με βάση τα επίσημα στοιχεία, αποδεικνύεται η *ιστορικότητα* της μάχης του *Κουρουκσέτρα*, που όντως συντελέστηκε στην ομώνυμη πεδιάδα.¹⁸⁰ Ωστόσο η διεξαγωγή της τοποθετείται στις αρχές του 9^{ου} αι. π.Χ., περίπου.¹⁸¹ Οι ιστορικοί λένε πως πρόκειται για ένα γεγονός τέτοιας ιστορικής, πολιτικής και κοινωνικής σημασίας, που διατηρήθηκε στη συλλογική μνήμη του λαού για εκατοντάδες χρόνια. Η ίδια η ινδική παράδοση, άλλωστε, επιμένει πως η ολέθρια μάχη «*σηματοδοτεί το τέλος μιας εποχής*».¹⁸² Δεν θεωρείται βέβαιο, πάντως, ότι πρόκειται για μια *εμφύλια* σύγκρουση, όπως είναι η σύγκρουση των *Πάνταβας* και των *Καουράβα* στο έπος. Πιθανότερη φαίνεται να είναι η εκδοχή της κατάκτησης

¹⁷⁷ <http://ara.mcgill.ca/sharma/bio.htm>

¹⁷⁸ Sharma, 2008, [*Against the Critical Edition of the Mahābhārata*](#)

¹⁷⁹ Ό.π.

¹⁸⁰ Η πεδιάδα του *Κουρουκσέτρα* βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το σημερινό Δελχί.

¹⁸¹ Basham, 1999, 39

¹⁸² Ό.π., 38

της δυναστείας των *Κουρού* (η οποία, ήταν *Ινδο-Άριας* καταγωγής¹⁸³ και μαζί με πολλές άλλες φυλές που αναφέρονται στο έπος, αποτελεί *ιστορική* οντότητα) από κάποια Μογγολική φυλή που κατήλθε από το Βορρά.¹⁸⁴

Παρ' όλα τα παραπάνω, σύμφωνα με το διαπρεπή ιστορικό και Ινδολόγο **L.A. Basham**, η *Μαχαμπαράτα* δεν είναι ένα ιστοριογραφικό έργο και καμία προσπάθεια *ιστορικής* αποκωδικοποίησης των αφηγήσεων και των πληροφοριών που εμπεριέχονται στο έπος (που αποτελεί στοιχειώδες μέρος της Ινδικής παραδοσιακής ιστοριογραφίας - *Itihasa* -) δεν έχει γίνει ευρέως αποδεκτή από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Αυτό συμβαίνει, πρώτα απ' όλα, εξαιτίας της φύσης του περιεχομένου των ίδιων των κειμένων, το οποίο χαρακτηρίζεται από τους ακαδημαϊκούς ως *θρησκευτικό* και στο οποίο στέκεται αδύνατο «να διαχωριστούν τα (ιστορικά) γεγονότα από τα φανταστικά».¹⁸⁵

Επιπλέον, οι δευτερεύουσες αφηγήσεις - που προστέθηκαν σταδιακά στον κεντρικό μύθο μέσα από ένα διάστημα, τουλάχιστον, 1.500 χρόνων - μαζί με όλα τα ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και λατρευτικά στοιχεία που περιέχουν, δεν επιτρέπουν την ακριβή χρονολόγηση των γεγονότων που παρουσιάζουν και έτσι καθίσταται αδύνατη η μελέτη συγκεκριμένων χρονικών περιόδων και κοινωνιών της ινδικής προϊστορίας.

II.1.γ. Το όνομα, η γλώσσα και η στιχουργική

Το όνομα

Τί σημαίνει **Mahabharata**; Όταν πρόκειται για τις γλώσσες που ανήκαν στις προϊστορικές γλωσσικές οικογένειες, όπως είναι – για παράδειγμα – οι ινδοευρωπαϊκές, τα ονόματα που δίνονταν - όχι μόνο στα έργα τέχνης αλλά και στους ανθρώπους - συνόψιζαν τις ιδιότητες του αντικειμένου ή του υποκειμένου

¹⁸³ Οι *Ινδο-Άριες* φυλές είναι οι τελευταίες που μετανάστευσαν στην *Ινδική Χερσόνησο* και υποστηρίζεται, από πολλούς ιστορικούς, πως έφεραν μαζί τους το *Βεδικό πολιτισμό* και τη φιλοσοφική παράδοση που καταγράφηκε στις *Βέδες*. (Βελισσαρόπουλος, 1992, 54-55)

¹⁸⁴ Basham, 1999, 39

¹⁸⁵ Ό.π., 38

που χαρακτηρίζαν. Οι ιδιότητες αυτών των ονομάτων ανιχνεύονται στην ετυμολογική ανάλυσή τους. Έτσι, λοιπόν: **Maha** > μεγάλος, **Bha** > γνώση, **rati** > εραστής, **Bharati** > *αυτός που είναι εραστής της γνώσης*.¹⁸⁶

Από τη λέξη **Bharati** προέρχεται και η λέξη **Bharata**, ένα από τα Σανσκριτικά ονόματα που αποδίδονται στην Ινδία.¹⁸⁷ Ινδία, λοιπόν, είναι **η χώρα** (ο τόπος, η γη) **του έρωτα της πνευματικής γνώσης. Μπαράτα (Bharata)**, είναι επίσης το όνομα του ιδρυτή της σπουδαιότερης δυναστείας που κυριάρχησε ποτέ στη χώρα, για την οποία η ινδική παράδοση υποστηρίζει πως αντλεί την καταγωγή της από τον Ήλιο.¹⁸⁸ Σύμφωνα με το μύθο, ο βασιλιάς *Μπαράτα* κατείχε τέτοια πνευματική και φυσική δύναμη, ώστε στην ηλικία των πέντε ετών βρέθηκε από τον πατέρα του να μετράει τα δόντια ενός λιονταριού.¹⁸⁹ Λέγεται, ακόμα, πως είναι ο μακρινός, ένδοξος πρόγονος της βασιλικής οικογένειας των *Κουρού*.¹⁹⁰

Μέλη της οικογένειας των *Κουρού*, που κατάγεται από τη δυναστεία του *Μπαράτα*, είναι και οι δύο βασιλικές οικογένειες (*Πάνταθας* και *Καουράθα*) που ήρθαν αντιμέτωπες στη μάχη του *Κουρουκσέτρα*. Η *Μαχαμπαράτα* είναι, λοιπόν, **ο μεγάλος έρωτας της πνευματικής γνώσης που αποδίδεται στο έπος από τη μεγάλη ιστορία που εξιστορεί τη φοβερή μάχη που σηματοδότησε το τέλος μιας εποχής, στα πλαίσια της ιστορικής και εξελικτικής διαδρομής που διανύει «η χώρα της πνευματικής γνώσης.»** Κυριολεκτικά, λοιπόν, και σύμφωνα με την Ινδική παράδοση, η μάχη του *Κουρουκσέτρα* υπήρξε ορόσημο για την ιστορία της Ινδίας. Και μεταφορικά, όπως θα υποστηριχθεί παρακάτω, η *Μαχαμπαράτα*, θα μπορούσε να είναι: *η μεγάλη ιστορία που εξιστορεί την εσωτερική μάχη, η οποία σηματοδοτεί το είδος της πορείας που δύναται να διανύσει, ή όχι, ο άνθρωπος, προς τη «χώρα της πνευματικής γνώσης.»*

¹⁸⁶ Swami Rama, 1978, 447

¹⁸⁷ Ό.π.

¹⁸⁸ Swami Veda Bharati, 2002, 4

¹⁸⁹ Ό.π., 8

¹⁹⁰ Βυάσα, 2003, 88 *Μέρος Πρώτο*

Η γλώσσα

Η γλώσσα που χρησιμοποιείται στο έπος ονομάζεται **Επική Σανσκριτική**¹⁹¹ και αποτελεί τη συνέχεια της *Βεδικής Σανσκριτικής* (2.000 π.Χ. – 600 π.Χ.).¹⁹² Η *Επική Σανσκριτική* αναπτύχθηκε στην πρωταρχική φάση της *Κλασσικής Σανσκριτικής*, η οποία ακόμα και σήμερα χρησιμοποιείται στην Ινδία από αρκετές *Μπραχμανικές*, κυρίως οικογένειες.

Η στιχουργική

Το μέτρο που χρησιμοποιήθηκε για τη σύνθεση της *Μαχαμπαράτα*, σύμφωνα με τον A. Sharma, είναι το 32σύλλαβο **anustubh** (στο μέτρο αυτό ο κάθε στίχος αποτελείται από 32 συλλαβές), που αποτελεί τη μετεξέλιξη του ομώνυμου (αλλά ακόμα αρχαιότερου μέτρου) που χρησιμοποιήθηκε στις *Βέδες*.¹⁹³ Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ πως πολύ συχνά - λαθεμένα - το μέτρο που αποδίδεται στο έπος είναι το λεγόμενο **sloka** που χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα στην *Επική Σανσκριτική Ποίηση*, ακόμα και στη *Ραμαγιάνα*.¹⁹⁴ Κατά τον καθηγητή A. Sharma αυτό συμβαίνει επειδή στα πλαίσια των σύγχρονων Σανσκριτικών σπουδών τα δύο αυτά μέτρα (*anustubh* και *sloka*) έπαψαν να διαχωρίζονται μεταξύ τους.¹⁹⁵ Όμως, η σύνδεση του *anustubh*, που χρησιμοποιείται στο 70% των στίχων της *Μαχαμπαράτα*, με το ομώνυμο μέτρο της *Βεδικής Ποιητικής τέχνης*¹⁹⁶ δεν θα έπρεπε να παραβλέπεται καθώς αποκαλύπτει - με έναν ακόμα τρόπο - τη στενή σύνδεση του φιλοσοφικού περιεχομένου του έπους με τη *Βεδική* σοφία.

¹⁹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Indian_epic_poetry

¹⁹² Σύμφωνα με σχετικό άρθρο της *Wikipedia*: «η *Βεδική Σανσκριτική* είναι η αρχαιότερη, γνωστή, γλώσσα που προέρχεται από τον *Ινδο-Ιρανικό κλάδο* της *Ινδο-Ευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας*» και είναι η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε στις *Βέδες*. (http://en.wikipedia.org/wiki/Vedic_Sanskrit)

¹⁹³ Sharma, 2000, 225-243

¹⁹⁴ Ό.π., 226

¹⁹⁵ Sharma, 2000, 225

¹⁹⁶ Ό.π., 226

II.1.δ. Οι συμβολικές προεκτάσεις του έπους

Η συντήρηση της γνώσης και η προετοιμασία των μελλοντικών γενεών

Όπως οι 88 ρίσι συγκεντρώθηκαν (στις αρχές της *Κάλι Γιούγκα*) στο δάσος *Ναϊμισαράννα* με στόχο να ενώσουν όλη τους τη γνώση ώστε αυτή να συντηρηθεί κατά τη διάρκεια της *Σκοτεινής Εποχής* (όπου οι άνθρωποι ξεχνούν τον αληθινό *Εαυτό* τους), έτσι κι η *Μαχαμπαράτα* συγκεντρώνει όλη τη γνώση που απέκτησαν οι σοφοί του ινδικού λαού ως τα τέλη της προηγούμενης εποχής (δηλ. ως τα τέλη της *Ντθαπάρα Γιούγκα*). Με τη διατήρηση και τη διάδοση αυτής της σοφίας οι μελλοντικές γενιές των ανθρώπων - αφόρητα απομακρυσμένες, πλέον, από τη γνώση και το βίωμα της *ευδαιμονίας* που επικρατούσε σε περισσότερο αλληλέγγυες και πνευματικές εποχές - θα έχουν «στα χέρια τους» ένα εγχειρίδιο φιλοσοφίας και ηθικής - ένα είδος πνευματικής και φιλοσοφικής διαθήκης - με τη μορφή *παραμυθιού* και *αλληγορίας*.

Η διδακτική διάσταση του έπους, σύμφωνα με την ινδική παράδοση, από τη μία πλευρά συνδέει τους ανθρώπους με τη σοφία των ιερών κειμένων (όπως είναι οι *Βέδες* και οι *Ουπανισάδες*)¹⁹⁷ της αρχαίας ινδικής φιλοσοφίας, κι από την άλλη, ενδυναμώνει την επιθυμία τους να δράσουν με βάση τις αρχές του *Νόμου του Ντάρμα*, που οδηγεί όλα τα όντα στην επίτευξη του *ανώτατου σκοπού* τους. Και όπως το *Ντάρμα* ωθεί, εν τέλει, (με τον ένα ή τον άλλο τρόπο) τον άνθρωπο, στην *εμπειρική γνώση* του *Εαυτού* του (δηλ. του *Άτμαν*), το διδακτικό περιεχόμενο της *Μαχαμπαράτα* ωθεί και παροτρύνει τις επερχόμενες γενιές - που θα γαλουχηθούν μέσα στο κλίμα της *Κάλι Γιούγκα* - να διατηρήσουν την εστίασή τους προσηλωμένη στον *πνευματικό σκοπό* της ζωής.

¹⁹⁷ Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα* οι *Ουπανισάδες* είναι τα ιερά κείμενα που αποτελούν το τέλος των *Βεδών*. Είναι «τα βιβλία της σοφίας που περιέχουν φιλοσοφικές και πρακτικές οδηγίες». Οι *Ουπανισάδες* εκτείνονται συνολικά σε 200 βιβλία, από τα οποία τα 10 είναι τα σημαντικότερα. (Swami Rama, 1985, 477) Σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης, [που προκύπτει από τα εξής > **upa** («κοντά») - **ni** («στο σωστό μέρος», «κάτω») - **sad** («κάθομαι»)], **Upanishad** σημαίνει «**κάθομαι, κάτω, κοντά**», δηλαδή κάθονται στα πόδια του δασκάλου και δέχονται τις οδηγίες και τις διδασκαλίες που μου δίνει. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Upanishads>)

«Μέσα και πέρα απ' τον κόσμο» – Η διδασκαλία της Μπαγκαβάντ Γκίτα

Ο πνευματικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής (που, στην ουσία, είναι ο μοναδικός σκοπός της ζωής για την Ινδική παράδοση) επιτρέπει στον καθένα να αναγνωρίσει την αληθινή του φύση (δηλ. τη φύση της ψυχής, του Άτμαν), που είναι αιώνια και άφθαρτη. Σύμφωνα με τη γιόγκα, μόνο ο άνθρωπος που αναγνωρίζει την πνευματική του φύση είναι ελεύθερος «να δρα μέσα στον κόσμο χωρίς να προσκολλάται σ' αυτόν».¹⁹⁸ Παραμένει, έτσι, ανεξάρτητος από τις εξωτερικές συνθήκες, στην κατάσταση της μόνιμης, αδιατάραχτης ευτυχίας, που είναι η φυσική κατάσταση του Άτμαν. Αυτό είναι ένα από τα κεντρικά μηνύματα των διδαχών που παραθέτει ο Κρίσνα στον Άρτζουνα, στα πλαίσια της **Μπαγκαβάντ Γκίτα (Bhagavad Gita** ή αλλιώς, το **Θεσπέσιον Μέλος**).¹⁹⁹ Η Μπαγκαβάντ Γκίτα είναι ένα απ' τα ιερότερα βιβλία της ινδικής φιλοσοφίας και αποτελεί μέρος της αφηγηματικής ροής της *Μαχαμπαράτα*, αν και μελετάται και ανεξάρτητα από το υπόλοιπο έπος.²⁰⁰

Στο ποίημα αυτό, που λέγεται πως είναι η «καρδιά» του έπους, με τον εξαιρετικό λυρισμό και το σπάνιο φιλοσοφικό περιεχόμενο, ο Κρίσνα μεταδίδει στον Άρτζουνα, συμπυκνωμένη, τη γνώση των Βεδών και των Ουπανισάδων,²⁰¹ κάνοντας χρήση των στοιχειωδών αρχών που διακρίνουν τα διαφορετικά μονοπάτια (σχολές) της γιόγκα. Η διδασκαλία του Κρίσνα ξεκινά σε μια κρίσιμη στιγμή, όπου, λίγο πριν από την έναρξη της μάχης ο Άρτζουνα, παρατηρώντας πως στο απέναντι στρατόπεδο βρίσκονται οι δάσκαλοι, οι συγγενείς κι οι φίλοι του, γεμίζει από θλίψη κι απελπισία κι αρνείται να μπει στη μάχη, προκειμένου να μην προκαλέσει το θάνατο των αγαπημένων του.²⁰² Κάτι τέτοιο, όμως, όχι μόνο θα ήταν καταστροφικό για τους Πάνταθας και τους συμμάχους τους (οι οποίοι εναποθέτουν ένα μεγάλο μέρος από τις ελπίδες τους στον Άρτζουνα, που γεννήθηκε με την προφητεία ότι θα νικήσει κάθε τύραννο της Γης και θα εξολοθρεύσει τους Ασούρας

¹⁹⁸ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 187

¹⁹⁹ Έτσι μετέφρασε στα Ελληνικά τον τίτλο *Μπαγκαβάντ Γκίτα*, ο Δημήτριος Γαλανός, εν έτει **1848**, όταν βρισκόταν στο Βαρανάσι, την ιερή πόλη των Ινδών.

²⁰⁰ Swami Rama, 1985, 9

²⁰¹ Ό.π., 4

²⁰² Swami Rama, 1985, 13-40 και Γαλανός, 1983, 68-77

που εχθρεύονται τα Φωτεινά Όντα)²⁰³ αλλά, επιπλέον, θα έστρεφε τον Άρτζουνα ενάντια στο ατομικό του Ντάρμα αλλά και ενάντια στο Ντάρμα των Κσατρίγια, που επιβάλλει οι πολεμιστές να μην εγκαταλείπουν ποτέ τη μάχη.

Ο Κρίσνα «παγώνει» λοιπόν τη σκηνή της μάχης, και ξεκινά να διδάσκει τον Άρτζουνα σχετικά με τη φύση του Άτμαν - του αληθινού Εαυτού - που είναι αιώνια και αθάνατη. Παράλληλα, τον διδάσκει σχετικά με την εφήμερη και παροδική φύση της ανθρώπινης ζωής, χάρη στην οποία δεν αξίζει να αψηφά ο άνθρωπος το Θεϊκό Νόμο, αποστρέφοντας το βλέμμα του τόσο από τις επιταγές του ατομικού του Ντάρμα όσο και απ' τον αληθινό του Εαυτό. Ο Κρίσνα υπογραμμίζει, ακόμα, την αναγκαιότητα της εξάσκησης του καθήκοντος (δηλ. του ατομικού Ντάρμα) με τέτοιο τρόπο ώστε να μην προσκολλάται ο άνθρωπος στους καρπούς των πράξεών του.²⁰⁴ Θυμίζει, επίσης, στον Άρτζουνα πως η μάχη δεν διεξάγεται πια με στόχο την απόκτηση του γήινου πλούτου. Πρόκειται για μια μάχη ανάμεσα στο δίκαιο και στο άδικο, στο Ντάρμα και στο Αντάρμα.²⁰⁵

Μέσα σε 700 στίχους, που διαιρούνται σε 18 μαθήματα - το περιεχόμενο της Μπαγκαβάντ Γκίτα (αποτελούμενο αποκλειστικά από τη διδασκαλία του Κρίσνα) συνοψίζει «όλες τις αρχές της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας της Ανατολής».²⁰⁶ Επιπλέον, σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα, καθένα από τα 18 μαθήματα που εμπεριέχονται στη θεϊκή διδασκαλία «περιγράφει και μια διαφορετική όψη της διαδικασίας της μεταμόρφωσης του εαυτού».²⁰⁷ Σκοπός αυτής της εσωτερικής μεταμόρφωσης είναι να κατανοήσει ο μαθητής τη διαφορά ανάμεσα στον απλό εαυτό και στον αληθινό Εαυτό και να καθιερώσει τη σταθερή σύνδεσή του με την αληθινή του φύση (δηλ. με τον Εαυτό ή – αλλιώς - με το Άτμαν),²⁰⁸ που δεν υφίσταται καμία αλλαγή ή φθορά. Ούτως, θ' αποκτήσει το μόνιμο βίωμα της εσωτερικής γαλήνης και ευδαιμονίας (καταστάσεις που χαρακτηρίζουν τη φύση του Άτμαν), ενώ θα κατορθώσει να φέρει μια μόνιμη ισορροπία ανάμεσα στην

²⁰³ (Βυάσα, 2003, 133)

²⁰⁴ Swami Rama, 1985, 13-40 και 119-200

²⁰⁵ Ό.π., 11

²⁰⁶ Ό.π., 2

²⁰⁷ Ό.π.

²⁰⁸ Ό.π.

εσωτερική και την εξωτερική ζωή του. Επιπλέον, θα είναι σε θέση να παρέχει τις ανιδιοτελείς υπηρεσίες του στο άμεσό του περιβάλλον, ενώ θα «δρα μέσα στον κόσμο χωρίς να προσκολλάται σ' αυτόν».²⁰⁹

Για να γίνουν κατανοητά όλα τα παραπάνω – κι ακόμη περισσότερο, για να τεθούν από το μαθητή στην πράξη - η διδασκαλία της *Μπαγκαβάντ Γκίτα* κάνει χρήση κάθε εννοιολογικού και μεθοδολογικού-πρακτικού εργαλείου της φιλοσοφίας και της Ψυχολογίας της *γιόγκα*. Η *γιόγκα*, για την ινδική φιλοσοφική παράδοση είναι «η ύψιστη πνευματική επιστήμη», που οδηγεί το μαθητή «στην Ένωση με το Θεό».

Μια τέτοια διδασκαλία, που απευθύνεται σε ολόκληρη την ανθρωπότητα (και βασίζεται στις αρχές της *γιόγκα*), είναι που οδήγησε τον *Άρτζουνα* να ριχτεί αποφασιστικά στη μάχη. Η ποιητική *αλληγορία* συνδέει εδώ το πεδίο του ολέθριου πολέμου των δύο οικογενειών με το καθημερινό πεδίο της μάχης στο οποίο καλείται να ριχτεί ο άνθρωπος στη διάρκεια της ζωής του.²¹⁰ Οι κανόνες της μάχης, τα όπλα, ο ευγενής σκοπός κι η εσωτερική δύναμη που χρειάζεται ο άνθρωπος-πολεμιστής για να μαχηθεί με αποφασιστικότητα κι αποτελεσματικότητα, και να κερδίσει, εν τέλει, τη μάχη της ζωής, παραδίδονται - με σαφή και πρακτικό τρόπο – απ' τον ίδιο τον *Κρίσνα*.

Καθώς, λοιπόν, η φιλοσοφία κι η ψυχολογία της *γιόγκα* βρίσκονται στα θεμέλια της διδασκαλίας του *Κρίσνα* - το σπουδαιότερο, ουσιαστικά, πρόσωπο της *Μαχαμπαράτα* - κι αφού η *Μπαγκαβάντ Γκίτα* συνοψίζει ολόκληρη τη σοφία της αρχαίας Ινδίας, ο συγγραφέας θεώρησε σωστό να επιχειρήσει την ανάγνωση δύο εκ των κεντρικών προσώπων του έπους (*Ντουρυσόντανα* και *Άρτζουνα*) με τη βοήθεια του εργαλείου της *γιόγκα*. Όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο, η *γιόγκα* λειτουργεί σαν μέσο για την επίτευξη της εσωτερικής μεταμόρφωσης του ανθρώπου, καθώς αυτός διανύει το ταξίδι του προς την *Συνειδητοποίηση του Εαυτού*.²¹¹ Το ταξίδι αυτό εμφανίζεται, καθ' όλη τη διάρκεια του έπους μέσα από δεκάδες συμβολισμούς ως ο κυρίαρχος σκοπός της ανθρώπινης ζωής.

²⁰⁹ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 187

²¹⁰ Swami Rama, 1985, 366

²¹¹ Ό.π., 11

Καθώς, όμως, θα εξεταστούν (στα δύο τελευταία κεφάλαια), οι (περισσότερο κρίσιμες) επιλογές που κάνουν οι δύο ήρωες κατά τη διάρκεια της ζωής τους, ο αναγνώστης θα μπορέσει να παρακολουθήσει τόσο την *απορριπτική* και *αλαζονική* στάση που διατηρεί ο πρίγκιπας *Ντουρυόντανα* απέναντι στον *πνευματικό σκοπό* της ζωής, όσο και την *αναποφασιστικότητα* που επιδεικνύει ο *Άρτζουνα* απέναντι στις δοκιμασίες που συναντά κατά τη διάρκεια της διαδρομής προς την *εσωτερική του μεταμόρφωση*.

Οι δύο αυτές **κυρίαρχες τάσεις** - *απόρριψη* του πνευματικού ταξιδιού από τη μία πλευρά, κι *αναποφασιστικότητα* μέσα στο ίδιο το ταξίδι από την άλλη – χαρακτηρίζουν, κατά κύριο λόγο, τη *νοο-τροπία* και τις *επιλογές* των ανθρώπων της εποχής της *Κάλι Γιούγκα*, που είναι η δική μας, σύγχρονη, εποχή. Για το συγγραφέα αυτής της εργασίας, τόσο η μελέτη των δύο παραπάνω *τάσεων* - αλλά και των *επιλογών* που προκύπτουν από αυτές - όσο και η μελέτη των *αποτελεσμάτων* που οι επιλογές αυτές επιφέρουν, μπορεί να φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη σε εκείνους που επιθυμούν να γνωρίσουν την *αληθινή* τους φύση.

III. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΓΙΟΓΚΑ

*“It is ignorance that causes us
to identify with the body, the ego,
the senses, or anything that is not the Self.”²¹²*

Shankara²¹³

III.α. Τι είναι η γιόγκα

Σε αυτό το κεφάλαιο ο συγγραφέας επιχειρεί να παρουσιάσει μια σύνοψη των βασικών αρχών της φιλοσοφίας της **γιόγκα (yoga)**, στο μέτρο που κατάφερε να τις κατανοήσει. Εξ' αιτίας της σχέσης που διατηρεί με την πνευματική *Παράδοση των Ιμαλαΐων*,²¹⁴ ο συγγραφέας χρησιμοποίησε τη γνώση που παραθέτει σε δύο σημαντικά του βιβλία ο **Swami Rama of the Himalayas (Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων)**, τα οποία φέρουν τους τίτλους **“Samadhi – The Highest State of Wisdom”** και **“The Royal Path: Practical Lessons on Yoga”**. Ο Σουάμι Ράμα ήταν ένας πλήρως φωτισμένος Δάσκαλος που εκπαιδεύτηκε κι εξειδικεύτηκε από μικρή ηλικία στις αρχές της γιόγκα και αργότερα - από τη δεκαετία του '70 έως και τη

²¹² «Είναι η άγνοια που προκαλεί την ταύτιση με το σώμα, το εγώ, τις αισθήσεις ή ο,τιδήποτε δεν είναι ο Εαυτός». [Huxley, A., 1946, *The perennial Philosophy*, London, Chatto & Windus (σελ.13)], στο Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 94

²¹³ Ο **Shankara** έζησε στην Ινδία μεταξύ του 788 μ.Χ. και του 820 μ.Χ. και αφοσιώθηκε από μικρή ηλικία στη μελέτη και την εξάσκηση των αρχών της ινδικής φιλοσοφίας. Θεωρείται μεταρρυθμιστής της θρησκευτικής και φιλοσοφικής τάσης της εποχής του, κατά την οποία είχε φθαρεί η έννοια του μη-δουισμού, που διακηρύσσεται στις *Βέδες* (βλ. *Γλωσσάρι*) οι οποίες εκφράζουν το περιεχόμενο της αρχαίας ινδικής φιλοσοφικής σκέψης. Αντίθετα, στην εποχή του *Shankara* ο μη-δουισμός είχε αντικατασταθεί από την λατρεία των «προσωπικών» θεών, δηλαδή από το διαχωρισμό του θείου στοιχείου (ή του στοιχείου του *Μπράχμαν*) από οποιαδήποτε άλλη ύπαρξη, υλική ή άυλη. Ο *Shankara* επανέφερε τη φιλοσοφική σκέψη και τη λατρευτική πρακτική στην αναγνώριση της μιας και μοναδικής *Πραγματικότητας*, (δηλαδή του *Μπράχμαν*), η οποία διέπει κάθε μορφή ανεξαιρέτως, χωρίς να «διαχωρίζεται» από αυτή. Το φιλοσοφικό σύστημα που θεμελίωσε ο *Shankara* ονομάζεται **Αδβαϊτισμός (Advaita-Vedanta)** - *advaita* σημαίνει «όχι-δύο» - και στηρίζεται στην επανερμηνεία των θεμελιωδέστερων κειμένων της αρχαίας ινδικής φιλοσοφίας, δηλαδή στις *Βέδες*, τις *Ουπανισάδες* και στην *Μπαγκαβάτ Γκίτα*. (βλ. *Γλωσσάρι*) (Βελισσαρόπουλος, 1992, 229-248)

²¹⁴ Swami Rama, 2007, 447-451

δεκαετία του '90 - μετέφερε στη Δύση τη Γνώση που μεταβιβάζουν από δάσκαλο σε μαθητή - εδώ και χιλιάδες χρόνια - οι σοφοί ασκητές της γιόγκα (yogi), οι οποίοι ζουν στις σπηλιές των Ιμαλαΐων. Η γνώση που εμπεριέχεται στα προαναφερθέντα βιβλία του Σουάμι Ράμα, εξειδικευμένη και πολυεπίπεδη, δεν θα ήταν προσβάσιμη στο συγγραφέα εάν δεν δεχόταν τη βοήθεια της **Λίτσας Μαρτζούκου**, μελετήτριας, ασκούμενης και δασκάλας της γιόγκα και του υπέρ-συνειδητού διαλογισμού. Σύμφωνα, άλλωστε με το Σουάμι Ράμα, οι αφορισμοί που μεταφέρουν συμπυκνωμένη τη γνώση της γιόγκα (βλ. παρακάτω Γιόγκα Σούτρας) δεν είναι δυνατό να γίνουν κατανοητοί στον ασκούμενο παρά μόνο με τη μεσολάβηση ενός ικανού δασκάλου.²¹⁵

Η γιόγκα είναι ένα από τα αρχαιότερα φιλοσοφικά συστήματα στον πλανήτη, το οποίο μεταλαμπαδεύεται, αναλλοίωτο, από τους δασκάλους στους μαθητές τους μέσω προφορικής παράδοσης και εμπειρίας τα τελευταία 5.000 χρόνια²¹⁶. Είναι, ακόμα, μια από τις επτά σχολές της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης, που «σχετίζεται με τις εμπειρικές όψεις της ανθρώπινης απελευθέρωσης από την κατάσταση της μη-αψογότητας (*imperfection*) και του πόνου και προσφέρει πρακτικές μεθόδους για την κατάκτηση αυτής της κατάστασης».²¹⁷ Ο σκοπός της γιόγκα είναι η **αποταύτιση της συνειδητότητας του ανθρώπου από το σώμα, τα περιεχόμενα του νου κι η επιστροφή της στην ταύτιση με την απόλυτη (ύψιστη) συνειδητότητα.**²¹⁸

Σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα η κύρια διδασκαλία που παραδίδει η γιόγκα αφορά την ενδότατη, **θεϊκή φύση** του ανθρώπου, της οποίας ο ίδιος δεν έχει επίγνωση. Ως εκ τούτου, λαθεμένα ταυτίζεται με το σώμα και το νου του. Και τα δύο αυτά - σώμα και νους - «υπάρχουν μέσα στον κόσμο της ύλης κι έτσι υπάγονται στη φθορά και το θάνατο».²¹⁹ **Η γιόγκα κατευθύνει τους ασκούμενους στην άμεση εμπειρία του**

²¹⁵ Swami Rama, 2002, 5

²¹⁶ Ό.π., 3

²¹⁷ Swami Rama, 1998, VII

²¹⁸ Ό.π.

²¹⁹ Ό.π.

Εαυτού, που είναι η αληθινή φύση του ανθρώπου. **Γιόγκα** σημαίνει **ένωση**.²²⁰ Πρόκειται για την **ένωση** του ανθρώπου με την **Εξατομικευμένη Ψυχή (Άτμαν)** και εν τέλει με την ίδια την **Κοσμική Ψυχή (Μπράχμαν)**,²²¹ που εμπεριέχει κάθε έκφραση ζωής. Έτσι, ο απώτερος στόχος της **γιόγκα** είναι «**η επίτευξη του ύψιστου επιπέδου συνειδητότητας δηλαδή η επίτευξη του **σαμάντι (samadhi)****».²²² Το **σαμάντι** είναι μια σταθερή και διαρκής κατάσταση ευδαιμονίας.

Ακόμη περισσότερο, η **γιόγκα** είναι «**μια συστηματική επιστήμη και παρ' όλο που οι διδασκαλίες της αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των περισσότερων θρησκειών, η ίδια η **γιόγκα** δεν είναι **θρησκεία****».²²³ Η λέξη **γιόγκα** χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη διαδρομή για την **ένωση** με το **Άτμαν** και, εν τέλει, το **Μπράχμαν**,²²⁴ και διακλαδίζεται σε πολλά διαφορετικά «**μονοπάτια**»,²²⁵ τα οποία διαχωρίζονται με βάση τις **πρακτικές μεθόδους** που ακολουθούνται για την επίτευξη, πάντα, του ίδιου στόχου, δηλαδή της κατάστασης του **σαμάντι**. Το **μονοπάτι** που ακολουθεί ο κάθε μαθητής (π.χ. *jnana yoga*, *bhakti yoga*, *raja yoga*) συστήνεται σε αυτόν από τον δάσκαλό του, ο οποίος λαμβάνει υπ' όψιν του την προσωπικότητα, την προδιάθεση, το χαρακτήρα, τη συναισθηματική φύση και το επίπεδο εξέλιξης του μαθητή.²²⁶ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα θεμελιώδη εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία που διακρίνουν τον κεντρικό άξονα του συστήματος της **γιόγκα**, μελετήθηκε, κυρίως, το περιεχόμενο

²²⁰ «Η Σανσκριτική λέξη **yoga** προέρχεται από τη ρίζα **yuj**, που σημαίνει “**ενώνω**”». (Swami Rama, 1998, 3) και (Swami Rama, 2002, 17)

²²¹ Swami Rama, 2002, 23

²²² Ό.π.

²²³ Ανάμεσα σε αυτά τα «μονοπάτια» είναι και τα εξής: **Jnana yoga**, **Kundalini yoga**, **Mantra yoga**, **Hatha yoga**, **Bhakti yoga** και **Raja yoga** (Swami Rama, 1998, 8) και (Swami Rama, 1998, 1)

²²⁴ Σχόλιο/επεξήγηση της **Λίτσας Μαρτζούκου**.

²²⁵ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 218

²²⁶ Ανάλυση που έγινε από τη **Λίτσα Μαρτζούκου**.

των **Γιόγκα Σούτρας (Yoga Sutras)** του **Πατάντζαλι**²²⁷ που εκφράζουν το περιεχόμενο της παράδοσης **ράτζα γιόγκα (raja yoga)**²²⁸.

Το περιεχόμενο της φιλοσοφικής παράδοσης της γιόγκα αλλά και οι πρακτικές μέθοδοί της μεταδόθηκαν από τους δασκάλους στους μαθητές προφορικά και κυρίως μέσω πρακτικών και βιωματικών εμπειριών, ώστε οι διδασκόμενες αλήθειες να επιβεβαιώνονται από τον καθένα χωριστά.²²⁹ Η διδασκαλία δόθηκε σε συμπυκνωμένη μορφή ως **σούτρας (sutras)** = αφορισμοί. “*Sutra*” σημαίνει «*νήμα*»²³⁰ και υποδηλώνει τη συνοχή και τη συνεκτικότητα ενός περιεχομένου - στη συγκεκριμένη περίπτωση - των διδασκαλιών της γιόγκα. Ο Πατατζάλι, που σύμφωνα με την ινδική παράδοση είχε εισέλθει στην κατάσταση της *ύψιστης συνειδητότητας (σαμάντι)* με την εξάσκηση της μεθόδου αυτής, ήταν εκείνος που (περί το 2^ο αιώνα π.Χ.) «*συστηματοποίησε και οργάνωσε τη μελέτη και τις διδασκαλίες της γιόγκα*»²³¹ συμπυκνώνοντας ολόκληρη τη φιλοσοφία σε **196 σούτρας**, δηλαδή σε πυκνές, συνοπτικές προτάσεις-αφορισμούς.

Σύμφωνα με το περιεχόμενο των *Γιόγκα Σούτρας* ο ασκούμενος δύναται να κατακτήσει το *ύψιστο επίπεδο συνειδητότητας* με κύριο εργαλείο τον *έλεγχο του νου «στην ολότητά του, μαζί με όλες τις λειτουργίες του και με τις τροποποιήσεις*

²²⁷ Οι *Γιόγκα Σούτρας* του Πατάντζαλι μελετήθηκαν με βάση τις διαλέξεις που έδωσε ο Σουάμι Ράμα το 1977 (στο **Himalayan International Institute of Yoga Science and Philosophy** του Σικάγο) πάνω στο εν λόγω κείμενο, οι οποίες απομαγνητοφωνήθηκαν αργότερα κι αποτέλεσαν το περιεχόμενο του βιβλίου “**Samadhi – The Highest State of Wisdom**”. (Swami Rama, 2002, VIII – XII)

²²⁸ **Ράτζα Γιόγκα** σημαίνει «**βασιλικό μονοπάτι**» και μαζί με το μονοπάτι της **τζνάνα γιόγκα (jnana yoga)**, που σημαίνει το «**μονοπάτι της γνώσης**», αποτελούν τις δύο κυρίαρχες σχολές της γιόγκα. Παρ’ όλο που η μελέτη του συγγραφέα έγινε κυρίως πάνω στο σχολιασμό που έκανε ο Σουάμι Ράμα των *Ιμαλαίων* πάνω στους τέσσερις πρώτους αφορισμούς των *Γιόγκα Σούτρας*, η παρακάτω παρουσίαση των θεμελιωδών αρχών της γιόγκα στηρίχθηκε και σε πληροφορίες που προέρχονται από την παράδοση της *τζνάνα γιόγκα*. Και αφού ο φιλοσοφικός πυρήνας του συστήματος της γιόγκα είναι ο ίδιος και για τις δύο σχολές, στο εξής δεν θα επιχειρείται ονομαστικός διαχωρισμός *ράτζα* ή *τζνάνα*) αλλά θα γίνεται μια ενιαία (ονομαστική) αναφορά στο σύστημα της γιόγκα. (Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 56-60)

²²⁹ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

²³⁰ «Ένα “*νήμα*”, όπου κάθε *σούτρα* συνδέεται με την άλλη σαν μια πέρλα ενός κολιέ από μαργαριτάρια.» Σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο κείμενο του Σουάμι Ράμα. (Swami Rama, 2002, 4)

²³¹ Swami Rama, 2002, 3-4

στις οποίες υπόκεινται αυτές οι λειτουργίες».²³² Ο **απώτερος στόχος** είναι η επίτευξη της **μη-παρεμβολής** του *νου* στη σχέση-σύνδεση του ανθρώπου με το *Άτμαν*.²³³ Σύμφωνα με τη *γιόγκα*, βαθύτερα και πάνω από τις *λειτουργίες* του *νου* (που υπόκεινται σε περισσότερο ή λιγότερο *συνειδητές* και *ασυνειδητές* τροποποιήσεις) βρίσκεται η *Ατομική Ψυχή* του ανθρώπου (το *Άτμαν*), που τον συνδέει με το *Μπράχμαν*, τη μόνη *Πραγματικότητα*. Χωρίς τη διακαή επιθυμία για τη γνώση του *Μπράχμαν* η εξέταση, η κατανόηση και ο έλεγχος των *λειτουργιών* του *νου* δεν είναι εφικτά αλλά και χωρίς τον έλεγχο του *νου* η βιωματική γνώση του *Μπράχμαν* είναι ανέφικτη.²³⁴

III.β. Η ψυχολογία της γιόγκα

Οι δάσκαλοι της *γιόγκα*, παραδοσιακά, επιμένουν στον όρο «επιστήμη» αλλά πρόκειται επίσης για είναι ένα σύστημα, *φιλοσοφικό*²³⁵ και *επιστημολογικό*, που σχετίζεται με «τη φύση, την καταγωγή, το φάσμα και την ποικιλία της γνώσης.»²³⁶ Ταυτόχρονα, το σύστημα της *γιόγκα* παρέχει μια *συνοπτική μέθοδο*, βάσει της οποίας ο ασκούμενος δύναται να *εκπαιδεύσει*, να *οργανώσει* και να *θέσει υπό έλεγχο* τις ποικίλες *λειτουργίες* που παρουσιάζει ο ανθρώπινος *νους* (αλλά και τις *τροποποιήσεις* στις οποίες αυτές υπόκεινται).²³⁷ Αυτό ονομάζεται από τους δασκάλους η **ψυχολογία της γιόγκα**, αφού «ψυχολογία σημαίνει “η επιστήμη της νοητικής ζωής.”»²³⁸

Ο *νους*, για τη φιλοσοφία της *γιόγκα* είναι ένα «*εργαλείο*» στα «*χέρια*» της *Εξατομικευμένης Ψυχής* (*Άτμαν*) και όταν ελέγχεται από τον ίδιο τον άνθρωπο και τη δύναμη της συνειδήσής του διαθέτει την ικανότητα της *διεύρυνσης* σε ολόένα

²³² Swami Rama, 2002, 8

²³³ Επεξήγηση που έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

²³⁴ Ανάλυση/επεξήγηση της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο κείμενο του *Σουάμι Ράμα*. (Swami Rama, 2002, 9)

²³⁵ Η έννοια τη «φιλοσοφίας» δεν αποδίδει ακριβώς αυτό που στην *Βεδική* παράδοση ονομάζεται **Μπράχμα Βίντια (Brahma Vidya)** που δηλώνει «τη γνώση που οδηγεί (τον ασκούμενο) στο *Μπράχμαν*, που είναι ο *Εαυτός όλων* (του παντός).» (Swami Rama, 1985, 1)

²³⁶ Bhawuk, 2010, 159

²³⁷ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 57

²³⁸ Swami Rama, 2002, 7

και υψηλότερα επίπεδα συνειδητότητας.²³⁹ Υπογραμμίζεται, λοιπόν, η πειθαρχία που απαιτείται, εκ μέρους του ασκούμενου, προκειμένου να καθαρθεί και να ελεγχθεί ο νους και οι εκφάνσεις του,²⁴⁰ ώστε να γνωρίσει (ο ασκούμενος) κάθε ικανότητα του νου αλλά και να συντονίσει κάθε λειτουργία που πηγάζει από αυτές τις ικανότητες. Σημαντικό είναι πως ο σωστός καθαρμός κι έλεγχος του νου οδηγεί στη συγκέντρωση, που οδηγεί στο **μονο-εστιασμένο νου**,²⁴¹ που οδηγεί στη διαλογιστική κατάσταση. Ο διαλογισμός σε προχωρημένο στάδιο ανοίγει περαιτέρω το νου οδηγώντας τον ασκούμενο στο *σαμάντι*.

Στις *Γιόγκα Σούτρας (Yoga Sutras)*²⁴² ο νους παρομοιάζεται, χαρακτηριστικά, με *πίθηκο*,²⁴³ «ο οποίος περιφέρεται ανεξέλεγκτα και χωρίς σκοπό σε δεκάδες διαφορετικές κατευθύνσεις αναζητώντας την ιδανική του μπανάνα.»²⁴⁴ Αντίθετα, οι πρακτικές μέθοδοι που παρέχει η επιστήμη της *γιόγκα* κατευθύνουν τον ασκούμενο στο διαρκή έλεγχο των (ακατάπαυστων) νοητικών τροποποιήσεων, που στην ορολογία της *γιόγκα* ονομάζονται ***vriddhis***.²⁴⁵ Ο έλεγχος αυτός κρίνεται απαραίτητος δεδομένης της ανεξέλεγκτης φύσης των νοητικών (συνειδητών και ασυνειδητών) λειτουργιών, οι οποίες υψώνονται σαν εμπόδιο ανάμεσα στον *Εαυτό*, (δηλ. το *Άτμαν*) και στο «μικρό εαυτό».²⁴⁶ Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα* «δεν είναι το *Άτμαν* ή ο εξωτερικός κόσμος που δημιουργούν σύγχυση αλλά η νοητική ζωή (του ανθρώπου).»²⁴⁷

²³⁹ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο κείμενο του *Σουάμι Ράμα*. (Swami Rama, 2002, 27)

²⁴⁰ Ό.π.

²⁴¹ Μετάφραση του όρου “**one-pointed mind**” (που χρησιμοποιεί συχνά ο *Σουάμι Ράμα* στα βιβλία του) από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

²⁴² Βλ. *Γλωσσάρι*

²⁴³ Swami Rama, 2002, 26

²⁴⁴ Σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

²⁴⁵ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 57 και Swami Rama, 2002, 45

²⁴⁶ Μετάφραση του όρου “*mere self*” (Swami Rama, 1985, 3,) από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

²⁴⁷ Swami Rama, 1985, 3

III.γ. Βασικά εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία της γιόγκα

Η έννοια του *ελέγχου* αποδίδει με ικανοποιητικό τρόπο τη σανσκριτική λέξη **nirodhah**,²⁴⁸ που σημαίνει «καλλιεργώ» και «συντονίζω» όλες τις όψεις του *νου* και τις «κατευθύνω, ρυθμίζω, ενδυναμώνω και χρησιμοποιώ σωστά.»²⁴⁹ Έτσι, η γιόγκα δεν προτείνει, ως επί τούτου, την καταστολή και απώθηση των ενορμήσεων που προκύπτουν από τις διάφορες *τροποποιήσεις* του *νου*. Δεδομένου ότι η καταπίεση αυξάνει τη νόσο, η γιόγκα προτείνει το *μετασχηματισμό* των ενορμήσεων και των ενστίκτων²⁵⁰ κάνοντας χρήση των «εργαλείων» που αναφέρονται παρακάτω αλλά και της πρακτικής **saumanasya** (ή αλλιώς «**καλλωπισμός του νου**»),²⁵¹ που αφορά στην «αντικατάσταση των αρνητικών συναισθημάτων (όπως είναι ο θυμός) με θετικά (όπως είναι η φιλία)».²⁵² Δεν πρόκειται για ένα σύστημα που ενθαρρύνει την καταπίεση των ενστίκτων, όσο τη σταδιακή *ρύθμιση* τους και τη **μη-βίαση (ahimsa)**²⁵³ στάση του ασκούμενου απέναντι στον εαυτό του και τον κόσμο.

Μια από τις σημαντικότερες διδασκαλίες της γιόγκα σχετικά με τη φύση των *νοητικών λειτουργιών* και των *τροποποιήσεων* τους αφορά τη συνηθισμένη *περιπλάνηση* του *νου* σε γεγονότα ή ιδέες του παρελθόντος αλλά και σε πεποιθήσεις, προσδοκίες και φαντασιώσεις που αφορούν ένα πιθανό μέλλον.²⁵⁴ Η διαδικασία *ελέγχου* και *μετασχηματισμού* των *λειτουργιών* αυτών μέσω της άσκησης του **υπέρ-συνειδητού διαλογισμού (superconscious meditation)**²⁵⁵ και των άνω αναφερθέντων πρακτικών κάθαρσης είναι θεμελιώδης για τη φιλοσοφία της γιόγκα και έχει στόχο την απόκτηση ικανότητας «**μονο-εστιασμένου νου**»,²⁵⁶ εντός της *παρούσας στιγμής*,²⁵⁷ όπου δεν εγείρονται σκέψεις σχετικές με το παρελθόν ή το μέλλον. Η εξάσκηση του *υπέρ-συνειδητού διαλογισμού* «*αυξάνει την*

²⁴⁸ Βλ. Γλωσσάρι

²⁴⁹ Swami Rama, 2002, 46

²⁵⁰ Σχόλιο/ επεξήγηση που έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

²⁵¹ Μετάφραση του όρου “*beautiful-mindedness*” (Swami Veda Bharati, 2010, 270) από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

²⁵² Ό.π.

²⁵³ Βλ. Γλωσσάρι

²⁵⁴ Swami Rama, 2002, 12

²⁵⁵ Βλ. Γλωσσάρι

²⁵⁶ Swami Rama, 2002, 39 “*The secret lies in having one-pointed mind.*”

²⁵⁷ Ό.π., 12-14

παρουσία του όντος στην παρούσα (κι άρα μόνη αληθινή του) στιγμή (καθιστώντας τον πλέον υπαρκτό κι άρα αυξημένα ανταποκρίσιμο στη στιγμή και στις απαιτήσεις της.)»²⁵⁸

ι. Οι τέσσερις λειτουργίες του νου

Η αποδέσμευση του νου από τη γραμμική συνθήκη του χρόνου επιτρέπει τη διεύρυνσή του σε υψηλότερα επίπεδα συνειδητότητας²⁵⁹ και τελικά στην πλήρη φώτιση.²⁶⁰ Για την αποδέσμευσή αυτή όμως, από τη διάσταση του χρόνου, χρειάζεται άψογος έλεγχος, συντονισμός και ρύθμιση των τεσσάρων λειτουργιών ή ικανοτήτων του νου ώστε να εισέλθει αυτός στο υπερσυνειδητό. Ο νους είναι ένα από τα τέσσερα «άκρα» του **antahkarana**, δηλαδή του **Εσωτερικού Όντος**,²⁶¹ ή Αυτού που Λειτουργεί Εντός. Ο νους και οι τέσσερις λειτουργίες του είναι που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο Άτμαν και στο «μικρό εαυτό»²⁶² και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η εξέταση, η κατανόηση και ο έλεγχός του αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πνευματικές πρακτικές (στα σανσκριτικά "**sadhana**")²⁶³ που προτείνει το σύστημα της γιόγκα. Είναι σημαντικό, σε αυτό το σημείο, να τονιστεί ξανά πως ο συνειδητός νους, σύμφωνα με τη γιόγκα, εμπεριέχει και το προσωπικό ασυνείδητο,²⁶⁴ το οποίο διαθέτει πολλαπλά επίπεδα²⁶⁵ (λιγότερο και περισσότερο ασυνείδητες νοητικές διαδικασίες) και το οποίο παρατηρεί και καταγράφει-αποθηκεύει τα πάντα. Οι τέσσερις λειτουργίες του νου είναι οι εξής:

- Η λειτουργία **manas**, που σχετίζεται με τις αναλυτικές διαδικασίες του νου αλλά και με τα ερεθίσματα που λαμβάνει μέσω των αισθήσεων. Στην ορολογία της γιόγκα η λειτουργία **manas** ονομάζεται και «χαμηλός νους»²⁶⁶

²⁵⁸ Ανάλυση που έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

²⁵⁹ Ό.π., 14

²⁶⁰ Βλ. Γλωσσάρι

²⁶¹ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 54

²⁶² Swami Rama, 1985, 2

²⁶³ Ό.π.

²⁶⁴ Σύμφωνα με τους Laplanche και Pontalis (2004) «Με την περιγραφική και όχι τοπική έννοια του όρου το «ασυνείδητο» χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει το σύνολο των περιεχομένων που δεν βρίσκονται στο τρέχον πεδίο της συνείδησης. Με την τοπική έννοια το ασυνείδητο υποδεικνύει ένα σύστημα που αποτελείται από απωθημένα περιεχόμενα.»(σελ. 197)

²⁶⁵ Swami Rama, 2002, 41 και Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 54

²⁶⁶ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 54

και είναι υπεύθυνη για την εισροή των πληροφοριών του περιβάλλοντος στη συνολική οντότητα του *νου*, οι οποίες γίνονται αντιληπτές μέσω των αισθήσεων, οι οποίες ονομάζονται «*όργανα του νου*».²⁶⁷ Η λειτουργία *manas* βοηθάει τον άνθρωπο να λειτουργεί στο *εξωτερικό* περιβάλλον.

- Η λειτουργία ***ahamkara***, που ονομάζεται και «*εγώ*»,²⁶⁸ είναι υπεύθυνη για την οικειοποίηση (ή μη) των πληροφοριών που εισέρχονται στο περιβάλλον του *νου*. Έτσι, δημιουργείται «*η αίσθηση ότι το υποκείμενο ξεχωρίζει από τον υπόλοιπο κόσμο {...} (δηλαδή διαθέτει) ένα αίσθημα μοναδικότητας*»,²⁶⁹ που υποστηρίζει την πυκνότητα της *ταυτότητας* και της δομής του *εγώ*. Το *εγώ* είναι που κάνει τον άνθρωπο να αυτο-ορίζεται ως ξεχωριστή μονάδα και που δεν του επιτρέπει να διευρύνει τον εαυτό του και να είναι/συνειδητοποιείται ως το *Μπράχμαν* (*ο Κοσμικός Εαυτός*).²⁷⁰
- Η λειτουργία ***chitta***, η οποία εμπεριέχει και το *ασυνείδητο*, όπου βρίσκονται αποθηκευμένες οι *απωθημένες* εντυπώσεις.²⁷¹ Στην ορολογία της *γιόγκα*, η λειτουργία *chitta* αποτελεί την «*τράπεζα μνήμης*»²⁷² της οντότητας του *νου*, από την οποία, ανά τακτά διαστήματα, «*προβάλλονται*» στην «οθόνη» του «*χαμηλού νοητικού*» (*manas*) ποικίλες εντυπώσεις και μνήμες «*και χρωματίζουν τις αισθητηριακές πληροφορίες κι αντιλήψεις αυτού*».²⁷³

²⁶⁷ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο κείμενο των *Σουάμι Ράμα* και *Σουάμι Ατζάγια*. (Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 54)

²⁶⁸ Σύμφωνα με σχετικό άρθρο της *Wikipedia* η έννοια του «εγώ» χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους. Δύο απ' τους συνηθέστερους είναι οι εξής: «1. *εγώ* > μια από τις έννοιες που χρησιμοποίησε το Σ. Φρόυντ στο δομικό μοντέλο της ψυχής και 2. ***εγώ (πνευματικότητα)*** > ο «***ψεύτικος εαυτός***», η «***εννοιολογική ταυτότητα***». Η δεύτερος ορισμός της έννοιας του «εγώ», που χρησιμοποιείται στα πλαίσια πολλών πνευματικών παραδόσεων παγκοσμίως, ανταποκρίνεται και στον τρόπο χρήσης του συγκεκριμένου όρου στην παρούσα εργασία.

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Ego>) και (http://en.wikipedia.org/wiki/Ego_%28spirituality%29)

²⁶⁹ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 54-55

²⁷⁰ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

²⁷¹ Swami Rama, 2002, 33

²⁷² Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 55

²⁷³ Παρατήρηση της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

- Η λειτουργία *buddhi*, που αντιστοιχεί στη *διάκριση* και την *αποφασιστικότητα*, την υψηλή *νοημοσύνη*, τη *διάνοια* και τη *συνείδηση* και που λειτουργεί σαν «γέφυρα» συνδέοντας το *νου* με το *Άτμαν*. Η λειτουργία του *buddhi* επιτρέπει στον ασκούμενο να παρατηρεί με ουδετερότητα τις διαδικασίες των τριών υπολοίπων νοητικών λειτουργιών.²⁷⁴ Δια της *αποστασιοποίησης* που χαρίζει μπορούμε να αντιληφθούμε, εν καιρώ, τις *παραμορφώσεις* που δημιουργούνται από την προβολή των περιεχομένων του *νου*, προσδίδοντάς έτσι στο άτομο τη δυνατότητα να επιλέγει αυξανόμενα ελεύθερα το περιεχόμενο των συναισθημάτων, των σκέψεων και των δράσεών του.²⁷⁵

Οι *λειτουργίες* αυτές (που σύμφωνα με τη *γίγγκα* χαρακτηρίζουν τη φύση του ανθρώπινου *νου*), παραμένοντας ασυντόνιστες και μη ελεγχόμενες, κατορθώνουν να στρέψουν την προσοχή του ανθρώπου στην αναζήτηση του αισθήματος της ευτυχίας και της πληρότητας μέσα στον *κόσμο των αισθήσεων*, λησμονώντας, έτσι, την εσωτερική ύπαρξη (*Άτμαν*).

Οι όροι «*κόσμος των αισθήσεων*», «*κόσμος των αντικειμένων*» και «*κόσμος της μορφής*» αποτελούν τρεις διαφορετικούς τρόπους έκφρασης της ίδιας φιλοσοφικής αρχής και χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν συνολικά όλα εκείνα τα «αντικείμενα»,²⁷⁶ που δεν αποτελούν μέρος της μιας και μοναδικής *Πραγματικότητας*. Η προσκόλληση και η ταύτιση του ανθρώπου με τον *κόσμο των αντικειμένων* και των *αισθήσεων* παρεμποδίζει το άτομο από τη γνωριμία και τη συνακόλουθη ταύτιση του εαυτού με τον *Εαυτό*.

Στα πλαίσια της φιλοσοφίας της *γίγγκα* η επίτευξη της εσωτερικής ευτυχίας και γαλήνης - αποτέλεσμα της **Συνειδητοποίησης του Εαυτού ή Αυτο-Πραγμάτωσης (Self-realization)** - είναι ο αληθινός στόχος της ζωής των ανθρώπων και

²⁷⁴ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 73

²⁷⁵ Σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

²⁷⁶ Με τον όρο «*αντικείμενα*», η *γίγγκα*, αναφέρεται πάντα σε κάθε είδους *συναισθήματα*, *σκέψεις*, *ομιλία* και *πράξεις* των ανθρώπων. Η έννοια «αντικείμενο» χαρακτηρίζει ο,τιδήποτε βρίσκεται υπό την επήρεια της φθοράς και της αλλαγής. Πρόκειται, δηλαδή, για ο,τιδήποτε δεν είναι ο *Εαυτός*, (το *Άτμαν*), το υπέρτατο «υποκείμενο», που δεν υπόκειται σε καμία φθορά ή αλλαγή. (Swami Rama, 2002, 175)

επιτυγχάνεται μόνο μέσω της απόλυτης επιθυμίας του ανθρώπου για την επανένωση με το Άτμαν και τη μοναδική Πραγματικότητα.²⁷⁷ Για να επιτύχει όμως ο άνθρωπος την απόλυτη επιστροφή στην Πραγματικότητα, χρειάζεται να εξασκεί, μεταξύ των άλλων, την αρχή της μη - προσκόλλησης (*vairagya*).²⁷⁸

Η έννοια της μη-προσκόλλησης είναι μια «παρεξηγημένη» έννοια, καθώς συχνά γίνεται κατανοητή ως απόσυρση από τον κόσμο και μάλιστα με κάποια μορφή ασκητισμού. Αντίθετα, η γιόγκα διδάσκει τη «**φιλοσοφία της (ορθής) δράσης -πώς δηλαδή να λειτουργεί (ο άνθρωπος) μέσα στον κόσμο και ωστόσο να παραμένει ανεπηρέαστος από αυτόν.**»²⁷⁹ Η πλήρης συμμετοχή του ασκούμενου στα γεγονότα της καθημερινής ζωής σε συνδυασμό με την απόλυτη εστίασή του στην μόνη Πραγματικότητα τον οδηγεί σε μια σταδιακή διεύρυνση των ορίων της προσωπικότητας, μέχρι το σημείο της πλήρους συγχώνευσής του στον *Εαυτό*.²⁸⁰

Η έννοια της μη-προσκόλλησης αφορά την απο-ταύτιση του ανθρώπου από τις σκέψεις, τις επιθυμίες, τα συναισθήματα, τις δράσεις αλλά κι από ο,τιδήποτε αποτελεί μέρος του υλικού κόσμου, όπως τον αντιλαμβάνονται οι ανθρώπινες αισθήσεις - ενός κόσμου που αποτελεί μια ψευδαίσθηση/προβολή²⁸¹ και που ονομάζεται **Μάγια (Maya)**.²⁸²

Πιο συγκεκριμένα, οι ποικίλες ταυτίσεις του ανθρώπινου νου με τα αντικείμενα του κόσμου και των νοητικών περιεχομένων είναι που σχηματοποιεί την ανθρώπινη προσωπικότητα δημιουργώντας μια **persona**,²⁸³ δηλαδή μια μάσκα πίσω από την οποία κρύβεται ο αληθινός *Εαυτός*. Μια από τις σημαντικότερες διδασκαλίες της γιόγκα αφορά την παρατήρηση, τη μελέτη και τον έλεγχο των «**συνηθισιακών μορφοτύπων**»²⁸⁴ που «δημιουργούνται από την εξής ακολουθία: **πρωτόγονη**

²⁷⁷ Επεξήγηση που έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

²⁷⁸ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 187

²⁷⁹ Ό.π.

²⁸⁰ Επεξήγηση της Λίτσας Μαρτζούκου.

²⁸¹ Ό.π.

²⁸² Swami Rama, 2007, 454

²⁸³ Η λέξη **persona** στα Λατινικά σημαίνει *προσωπείο, μάσκα*, η οποία χρησίμευε στις θεατρικές αναπαράστασεις των αρχαίων δραμάτων (Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 83)

²⁸⁴ Η μετάφραση του όρου "**habit patterns**" (Swami Rama, 2002, 67) έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

*παρόρμηση*²⁸⁵ > *επιθυμία* > *συναίσθημα* > *σκέψη* > *επαναλαμβανόμενη σκέψη* > *πράξη (εσωτερική ή εξωτερική)* > *επαναλαμβανόμενη πράξη* > *συνήθεια, νοητική/συναισθηματική*».²⁸⁶ Η ίδια η προσωπικότητα συνίσταται αποκλειστικά και μόνο από αυτούς τους επαναλαμβανόμενους «*συνηθισιακούς μορφότυπους*», που δημιουργούν εμπόδια-ταυτότητες και αποσπούν την προσοχή του ανθρώπου από την αληθινή του φύση.

ii. Οι τέσσερις πρωτόγονες παρορμήσεις

Προκειμένου να μελετήσει, ο ασκούμενος, τους «*συνηθισιακούς μορφότυπους*» και τις *συμπεριφορές* του οφείλει να παρατηρήσει τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται τις «*τέσσερις πρωτόγονες παρορμήσεις*»,²⁸⁷ οι οποίες πηγάζουν από:

- Τη σχέση του με την *τροφή*
- Τη σχέση του με τον *ύπνο*
- Τη σχέση του με τη *σεξουαλική παρόρμηση*, και
- Τη σχέση του με το *αίσθημα της αυτοσυντήρησης*²⁸⁸

Η παρατήρηση και η μελέτη των *παρορμήσεων* αυτών είναι που επιτρέπουν στον ασκούμενο να επιλέξει *συνειδητά* το είδος της *δράσης* στην οποία επιθυμεί να προβεί προκειμένου να ικανοποιήσει καθεμία από αυτές.²⁸⁹ Ζητούμενο είναι «*όχι η αποχή ή η απόσυρση του ενδιαφέροντος από τις εν λόγω παρορμήσεις αλλά η ορθή διαχείριση κι απόλαυσή τους*».²⁹⁰

Η *διαχείριση* αυτή καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική όταν ο ασκούμενος λάβει υπόψη του πως όλα τα *συναισθήματα* προέρχονται από *εξωτερικές αισθήσεις* του περιβάλλοντα κόσμου ή από τις *τέσσερις πρωτόγονες παρορμήσεις* (πηγές), οι

²⁸⁵ Θα εξηγηθεί αμέσως μετά.

²⁸⁶ Ανάλυση που έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

²⁸⁷ Swami Rama, 2002, 73

²⁸⁸ Ό.π., 67

²⁸⁹ Ό.π., 114

²⁹⁰ Σχόλιο της Λ. Μαρτζούκου.

οποίες είναι μέρος της εσωτερικής του δομής και από τις οποίες αναβλύζουν **επτά ρεύματα**, τα οποία με τη σειρά τους δίνουν «παραποτάμους», «ρυάκια» και διάφορες «διακλαδώσεις». Τα *επτά ρεύματα* είναι τα εξής: «**η επιθυμία (kama), η οργή (krodha), η προσκόλληση -ή ταύτιση- (moha), η απληστία (lobha), η υπερηφάνεια (mada), ο φθόνος (matsarya) και ο εγωισμός (ahamkara)**».²⁹¹ Όλα τα παραπάνω μπορούν και χρειάζεται να τεθούν υπό έλεγχο και να μετασχηματισθούν²⁹² τόσο μέσω της διαχείρισης των τεσσάρων πρωτόγονων παρορμήσεων όσο και μέσω της συνειδητής ρύθμισης των λειτουργιών του νου. Τότε, το άτομο, από τη μία πλευρά, δύναται να εξασκεί την αρχή της μη-προσκόλλησης, ταυτιζόμενο, όχι με τον κόσμο των αισθήσεων αλλά με τον *Εαυτό* και από την άλλη πλευρά «δύναται να δημιουργεί αρμονικές σχέσεις με τον περιβάλλοντα κόσμο και με τους συνανθρώπους του, ενώ χαίρεται τη ζωή και την ύπαρξή του μέσα σε αυτήν».²⁹³

Η *ορθή διαχείριση* των πρωτόγονων παρορμήσεων σχετίζεται με την συνειδητή ενεργοποίηση της νοητικής λειτουργίας του **buddhi**, που αποτελεί τη λειτουργία της διάκρισης και είναι υπεύθυνη για το συντονισμό και τη ρύθμιση των υπόλοιπων τριών νοητικών λειτουργιών. Ακολουθώντας ολοένα και περισσότερο, ο ασκούμενος, τη «φωνή» της εσωτερικής του συνείδησης (δηλ. τη λειτουργία του *buddhi*), ενισχύει τη δύναμη της ελεύθερης βούλησης, ρυθμίζει και συντονίζει τα συναισθήματα και τις σκέψεις του και παύει να καθορίζεται από τα (ακατάπαυστα και άλογα) ρεύματα, τα οποία πηγάζουν από τη σχέση που έχει - ο ίδιος - αναπτύξει με τις τέσσερις πρωτόγονες παρορμήσεις. Η διαδικασία αυτή οδηγεί τον ασκούμενο στη σταδιακή απο-ταύτιση από τα στοιχεία της προσωπικότητας και (ως αποτέλεσμα αυτού) στη «σταδιακή αποκάλυψη του *Εαυτού*, που βρίσκεται κρυμμένος στο κέντρο της ύπαρξής μας.»²⁹⁴

²⁹¹ Swami Rama, 2002, 114

²⁹² Σύμφωνα με σχετικό σχόλιο της Λ. Μαρτζούκου: «Είναι σημαντικό να τονιστεί η ουσία της έννοιας του **μετασχηματισμού** στη διαδικασία αυτή, καθώς ο στυγνός έλεγχος οδηγεί στην καταπίεση και άρα στη νόσο, ενώ ο μετασχηματισμός παίρνει το ίδιο «υλικό» οδηγώντας το στην ύψιστη λειτουργία και άρα στην απελευθέρωσή του.»

²⁹³ Σχόλιο της Λίτσας Μαρτζούκου.

²⁹⁴ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 95

III.δ. Συμπληρωματικά μεθοδολογικά εργαλεία

Επιλεκτικά (και με βάση τις ανάγκες της παρούσας εργασίας) παρουσιάζονται τα εξής εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία της γιόγκα, που θεωρούνται προαπαιτούμενα και απαραίτητα για την επιτυχή εξάσκηση των τεχνικών συγκέντρωσης και διαλογισμού. Το πρώτο είναι ένας «κώδικας ήθους»²⁹⁵ που αρωγεί τον ασκούμενο να ακολουθήσει, μαλακά και σταδιακά, μια σειρά από δέκα αρχές (ή ιδανικά),²⁹⁶ η εξάσκηση των οποίων οδηγεί σε μια ισορροπημένη κατάσταση του νου αλλά και σε αρμονικές σχέσεις με τον περιβάλλοντα κόσμο.

iii. Γιάμας και νιγιάμας (yamas/niyamas)

Οι πρώτες πέντε αρχές ονομάζονται **γιάμας (yamas)** - «περιορισμοί» - και σχετίζονται με τη θέσπιση ορισμένων *εσωτερικών* λειτουργιών και στάσεων και άρα *εξωτερικών* συμπεριφορών και δράσεων του ασκούμενου. Αποτέλεσμα *αυτοπειθαρχίας*, έχουν στόχο τη δημιουργία ισορροπημένων σχέσεων με το οικείο και το ευρύτερο περιβάλλον του ασκούμενου. Οι αρχές γιάμας είναι οι εξής:

- Η **μη-βία (ahimsa)**, που αφορά τόσο τη συνειδητή αποχή από τη βία στο επίπεδο της σκέψης και του συναισθήματος, όσο και στο επίπεδο της ομιλίας και της εξωτερικής πράξης. Η αρχή της *μη-βίας* έχει στόχο να οδηγήσει τον ασκούμενο στην κατανόηση και την παραδοχή της *«κατάστασης ενότητας που διατρέχει ολόκληρη τη δημιουργία και κάθε εκδήλωση της ύπαρξης»*.²⁹⁷
- Η **φιλαλήθεια (satya)**, που σχετίζεται με τη διατήρηση μιας *έντιμης* και *ειλικρινούς* στάσης, τόσο στη σχέση του ασκούμενου με τον ίδιο του τον εαυτό και συνακολούθως στη σχέση του με τους συνανθρώπους και το περιβάλλον. Άρα, πρόκειται για *αρχή* που εξασκείται σε κάθε είδους *δράση*, *εσωτερική* και *εξωτερική*. Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων* η

²⁹⁵ Swami Rama, 1998, 17

²⁹⁶ Ό.π., 21

²⁹⁷ Ό.π., 18

συνειδητή *εξαπάτηση* (του εαυτού και των άλλων) μετατρέπεται εύκολα σε «δεύτερη φύση, δημιουργώντας ένα φοβισμένο νου που μηχανορραφεί».²⁹⁸

- Η **αποχή από την κλοπή (asteya)**, που σχετίζεται με την επιθυμία απόκτησης των αγαθών (ή των ικανοτήτων) που διαθέτουν οι άλλοι και προκύπτει από βαθειά πεποίθηση αναξιότητας και μη επάρκειας και άρα το «εκεί-έξω» είναι πάντα περισσότερο επιθυμητό «από εμένα όπως είμαι».²⁹⁹ Η εξάσκηση της *asteya* οδηγεί τον ασκούμενο σε μια κατάσταση *εσωτερικής πληρότητας*³⁰⁰ και αναγνώρισης του αισθήματος *ικανοποίησης* και *επάρκειας* (ανεξαρτήτως «αποκτημάτων») που είναι εγγενές στοιχείο της *Πραγματικότητας*.
- Η **εγκράτεια (brahmacharya)**, που αφορά τη συνειδητή *ρύθμιση* και *διαχείριση* (κυρίως) του *σεξουαλικού ενστίκτου* αλλά και κάθε είδους ενστικτωδών επιθυμιών, που προέρχονται από τη σχέση των *αισθήσεων* με τον *κόσμο των αντικειμένων*. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως στα πλαίσια της φιλοσοφίας της *γιόγκα*, η *διαχείριση* μόνο, και όχι η βίαιη αποχή από την ικανοποίηση αυτού του είδους των επιθυμιών, είναι σε θέση να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τον *έλεγχο* και την *ισορροπία του νου*.
- Η **μη-κτητικότητα (aparigraha)**, που σχετίζεται με την αρχή της *μη-προσκόλλησης* (όπως αυτή εξηγήθηκε παραπάνω). Η εξάσκηση της αρχής της *aparigraha* οδηγεί τον ασκούμενο στην από-ταύτιση από τον *κόσμο των αντικειμένων*, ενόσω εκείνος διατηρεί τη σχέση του με τα *αντικείμενα* και εφ' όσον, ο ίδιος, δεν εξαρτά την αίσθηση της *εσωτερικής* του ευημερίας από την κατοχή ή απόκτηση οποιουδήποτε είδους *αντικειμένου*.

²⁹⁸ Ό.π., 18

²⁹⁹ Επεξηγηματικό σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου*.

³⁰⁰ Swami Rama, 1998, 18

Οι επόμενες πέντε αρχές ονομάζονται **νιγιάμας (niyamas)** και αποτελούν ένα είδος *θετικών πρακτικών* που χρειάζεται να ακολουθήσει ο ασκούμενος προκειμένου να διατηρήσει έναν ολοένα και αυξανόμενο ήσυχο νου:

- Η **αγνότητα του νου και του σώματος (shaucha)**, που αφορά τόσο τη διατήρηση καθαρών (αγνών ή θετικών) σκέψεων όσο και τη διατήρηση της καλής υγείας και της υγιεινής του σώματος και του προσωπικού περιβάλλοντος. Φυσικά, η αγνότητα του νου (ή, αλλιώς, η διατήρηση μιας θετικής νοο-τροπίας) προϋποθέτει περισσότερη αυτοπειθαρχία και έλεγχο απ' ό,τι εκείνη του σώματος και καθιστά απαραίτητη τη χρήση της νοητικής λειτουργίας της *διάκρισης (buddhi)*, που οδηγεί στην καλλιέργεια ενός είδους σκέψεων συμβατών με το σκοπό του ασκούμενου, που είναι η ένωση με το *Άτμαν*.³⁰¹
- Η **αίσθηση ικανοποίησης - επάρκειας - (santosha)**, δηλαδή η καλλιέργεια μιας αίσθησης πληρότητας ανεξάρτητα με τις συνθήκες της *εξωτερικής* ζωής του ασκούμενου κι ανεξαρτήτως της *ικανοποίησης* (ή της *μη-ικανοποίησης*) των διαφόρων *επιθυμιών* που γεννά ακατάπαυστα ο μη ελεγχόμενος νους του ανθρώπου. Η στάση του ασκούμενου σχετικά με τις καθημερινές διαδικασίες της ζωής του οδηγείται στο να προκύπτει από «*μια αίσθηση καθήκοντος κι υπηρεσίας κι όχι από την έλλειψη ικανοποίησης ή την προσδοκία απόλαυσης των καρπών των προσπαθειών του*».³⁰²
- Η **εξάσκηση πνευματικών πρακτικών (tapas)**, σχετίζεται με την μεθοδική επανάληψη *πνευματικών ασκήσεων*, οι οποίες ενισχύουν την επιθυμία του ασκούμενου να γνωρίσει το *Άτμαν* δίνοντάς του και την πρόσβαση, σιγά σιγά, σε αντίστοιχες εμπειρίες.³⁰³ Μια τέτοια πρακτική είναι ο *υπερ-συνειδητός διαλογισμός* που αναφέρθηκε ήδη παραπάνω.

³⁰¹ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο σχετικό κείμενο του *Σουάμι Ράμα*. (Swami Rama, 1998, 20)

³⁰² Swami Rama, 1998, 20

³⁰³ Ανάλυση της *Λίτσας Μαρτζούκου* πάνω στο κείμενο του *Σουάμι Ράμα*. (Swami Rama, 1998, 20-21)

- Η **μελέτη των αρχαίων, ιερών κειμένων (svadhyaya)**, που λειτουργεί επικουρικά στην εκπαίδευση του νου, που οδηγείται σταδιακά στην κατανόηση πως η πληρότητα κι η ευδαιμονία είναι εφικτές μόνο μέσω της ένωσης με το Άτμαν, ενώ το αέναο κυνήγι της ικανοποίησης των αισθήσεων οδηγεί σε αυξανόμενη πολυπλοκότητα, κούραση και μη αποτελεσματικότητα μέσα στον κόσμο των αντικειμένων.³⁰⁴
- Η απόλυτη **παράδοση στη μοναδική Πραγματικότητα (ishvara-pranidhana)**, που αφορά στην καθολική υποταγή του εγώ στο Μπράχμαν, την ουσία των πάντων. Όσο το εγώ αρνείται την «πρωτοκαθεδρία» του Μπράχμαν ο ασκούμενος χρειάζεται να συνεχίσει με «ειλικρίνεια και επιμονή»³⁰⁵ να το εκπαιδεύει (εννοείται το εγώ) στην κατεύθυνση της παραδοχής της μοναδικής Πραγματικότητας. Πρόκειται για μια άσκηση «απύθμενης πίστης και αφοσίωσης.»³⁰⁶

iv. Οι τροποποιήσεις του νου - σκεπτομορφές (vrittis)

Το δεύτερο εργαλείο αφορά στην «κατηγοριοποίηση των τροποποιήσεων του νου ή των σκεπτομορφών»,³⁰⁷ δηλαδή (όπως ειπώθηκε παραπάνω) την κατηγοριοποίηση των *vrittis*. Στόχος της κατηγοριοποίησης αυτής είναι να γίνεται απευθείας αναγνωρίσιμη η φύση του περιεχομένου τους, ώστε συνειδητά να επιλέγονται εκείνες που εξυπηρετούν την πρόοδο,³⁰⁸ η οποία σχετίζεται με την γνώση του Άτμαν. Οι κατηγορίες των *vrittis* είναι η εξής:

³⁰⁴ Ό.π.

³⁰⁵ Swami Rama, 1998, 21

³⁰⁶ Ό.π.

³⁰⁷ Η μετάφραση του όρου “*thought forms*” ως «σκεπτομορφές» (Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 56) έγινε από τη Λίτσα Μαρτζούκου.

³⁰⁸ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 56

- Οι νοητικές τροποποιήσεις που είναι αποτέλεσμα **ορθής αντίληψης (pramama)** των φαινομένων της εσωτερικής ή της εξωτερικής ζωής του ανθρώπου
- Οι σκεπτομορφές που είναι αποτέλεσμα **λανθασμένης αντίληψης (viparyaya)** και ερμηνείας των φαινομένων
- Οι σκεπτομορφές που είναι παράγωγο της ανθρώπινης **φαντασίας (vikalpa)**
- Οι σκεπτομορφές που σχετίζονται με τη **μνήμη (smriti)**, και
- Οι νοητικές τροποποιήσεις που προέρχονται από την κατάσταση του **ύπνου (nidra)**, (ή, αλλιώς, της αδράνειας)³⁰⁹

Η άσκηση της παρατήρησης και της ορθής κατηγοριοποίησης των *vrittis* είναι μια μέθοδος που βοηθά τον ασκούμενο να διατηρήσει στάση *ουδετερότητας* και επιλεκτικής *διάκρισης* τόσο απέναντι στο περιεχόμενο των σκέψεών του όσο στο περιεχόμενο των συναισθημάτων του και άρα στο είδος των δράσεων που εκτελεί στην καθημερινή του ζωή.³¹⁰

ν. Οι τρεις ποιότητες της συνειδητότητας (*gunas*)

Μια παρόμοια κατηγοριοποίηση αφορά τις τρεις **γκούνες (*gunas*)**, δηλαδή τις «τρεις δυνάμεις που λειτουργούν στο υπαρκτό σύμπαν -και άρα- που χαρακτηρίζουν τη συνειδητότητα»,³¹¹ οι οποίες εκδηλώνονται μέσω των διαφόρων λειτουργιών και διαδικασιών του *νου*, της *ύλης* και των *συναισθημάτων*. Οι παρακάτω δυνάμεις και ποιότητες της *συνειδητότητας* αποτελούν για τον ασκούμενο επιπλέον *εργαλεία* κατανόησης και αρχειοθέτησης των *νοητικών τροποποιήσεων* – *σκεπτομορφών*, *συναισθημάτων* και των *δράσεων* του. Η *γιόγκα* διδάσκει τη σταδιακή αναβάθμιση όλων των *νοητικών λειτουργιών* του ασκούμενου στο επίπεδο της *σαμβικής* ποιότητας, η οποία εκφράζει απόλυτα τη φύση του *Άτμαν*. Οι τρεις *gunas* είναι οι εξής:

³⁰⁹ (Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 56) και (Swami Rama, 2002, 141)

³¹⁰ Επεξήγηση που έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

³¹¹ Swami Rama, 1985, 470

- Η **σατβική** ποιότητα (**sattva**) χαρακτηρίζεται από φως, αρμονία, γαλήνη, ευδαιμονία, ένωση με το θείο.
- Η **ρατζασική** ποιότητα (**rajas**) που χαρακτηρίζει τις *ενεργητικές* καταστάσεις, δηλαδή «*εκείνες που παράγουν δράση, θερμότητα, κίνηση και συνήθως αποτέλεσμα στην υλική πραγματικότητα*». ³¹²
- Η **ταμασική** ποιότητα (**tamas**) που χαρακτηρίζεται από αδράνεια, βάρος, ακινησία, χάος, έλλειψη συγκέντρωσης, αρνητικότητα. ³¹³

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο που αφορά μια συνοπτική παρουσίαση των στοιχειωδών αρχών της *γιόγκα*, ο συγγραφέας θα ήθελε να υπογραμμίσει πως αρκετές από τις έννοιες που σχετίζονται με την αρχαία αυτή επιστήμη διατρέχουν τη *Μαχαμπαράτα* σε όλη της την έκταση. Οι ήρωες πολύ συχνά αναφέρονται στις παραπάνω αρχές, ενώ το επίπεδο της επίτευξης του κάθε προσώπου πάνω στο (ευρύτερο) μονοπάτι της *γιόγκα* φαίνεται να καθορίζει τόσο τις πράξεις και τις επιλογές του καθενός. Επηρεάζει, ακόμα το μέγεθος του σεβασμού που αποδίδεται στους χαρακτήρες από το ίδιο το κοινωνικό σύνολο που τους περιβάλλει.

Ως εκ τούτου, η εφαρμογή των κύριων αρχών της *γιόγκα* στην ερμηνεία και την κατανόηση δύο εκ των κεντρικών προσώπων του έπους (*Ντουρυσόντανα* και *Άρτζουνα*) υπήρξε ιδιαίτερα προκλητική για το συγγραφέα. Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο επιχειρείται η μελέτη του *Ντουρυσόντανα* (που λέγεται πως είναι ο κύριος υπεύθυνος για τη διεξαγωγή του ολέθριου εμφυλίου πολέμου που περιγράφεται στο έπος) με κύριο *ερμηνευτικό εργαλείο* τη *γιόγκα*, όπως τη γνώρισε ήδη ο αναγνώστης.

³¹² *Λίτσα Μαρτζούκου*

³¹³ (Svoboda, 1993, 44), (Swami Veda Bharati, 1974) και ανάλυση /επεξήγηση που έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

IV. ΝΤΟΥΡΥΟΝΤΑΝΑ Ή Ο ΔΥΣΜΑΧΗΤΟΣ³¹⁴

“The most dangerous trip in this world is called

*an “ego trip”.*³¹⁵

Swami Rama of the Himalayas

IV.α. Καταγωγή, γέννηση και ονομασία

Η καταγωγή του πρίγκιπα *Ντουρυόντανα* φανερώνει με συμβολικό τρόπο τη θεμελιώδη δομή του χαρακτήρα του, τη φύση των επιλογών του αλλά και το ρόλο του στην εξέλιξη του μύθου. Μελετώντας την «βιογραφία» ενός προσώπου (ήρωα) μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικά (συμβολικά) στοιχεία εξετάζοντας και ερμηνεύοντας τις πληροφορίες που σχετίζονται με την *προέλευση-καταγωγή* (δηλαδή τους προγόνους, τα γονεϊκά πρότυπα και το οικογενειακό περιβάλλον) αλλά και με τον *τρόπο* γέννησης του ήρωα. Πρόκειται για έναν παραδοσιακό τρόπο ανίχνευσης της καταγωγής των αρετών και των ελαττωμάτων του ανθρώπου που επικρατούσε μέχρι πρόσφατα και στην ελληνική επαρχία. Οι γέροντες και οι γερόντισσες ρωτούσαν «*ποιανού είσαι εσύ;*» ή «*από πού κρατάει η σκούφια σου;*» και με βάση την απάντηση που τους δινόταν έβγαζαν γρήγορα συμπεράσματα για την ποιότητα του χαρακτήρα του ερωτηθέντος.

Ο *Ντουρυόντανα*, λοιπόν, είναι γιός του τυφλού βασιλιά *Ντριταράστρα* (που σημαίνει «*εκείνος που διατηρεί την πολιτική εξουσία*»),³¹⁶ ο οποίος γεννήθηκε τυφλός εξαιτίας της αντίδρασης που είχε η μητέρα του, *Άμπικα*, τη στιγμή που

³¹⁴ Το επίθετο «*δυσμάχητος*» προέρχεται από το αρχαιοελληνικό «*δύσμαχος*», η εξήγηση του οποίου, σύμφωνα με το «*Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*» του Ι. Σταματάκου, είναι η εξής: «*δύσμαχος* < (δυσ- + μάχομαι), *δυσκολοπολέμητος*, *ακαταμάχητος*, *ακαταγώνιστος*». Για το συγγραφέα της εργασίας το επίθετο «*δυσμάχητος*» αποδίδει καλύτερα το - μεταφρασμένο από τα Σανσκριτικά - (περιφραστικό) περιεχόμενο «*αυτός που είναι δύσκολο να κατακτηθεί*» (αυτή είναι η εξήγηση του ονόματος *Ντουρυόντανα* > *Duryodhana* > *Dur* (δυσ-) + *yodhah* [μαχητής]) (Γαλανός, 2010, 288)

³¹⁵ «*Το πιο επικίνδυνο ταξίδι στον κόσμο ονομάζεται το «ταξίδι του εγώ».* (Swami Rama, 2002, 131)

³¹⁶ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:T8t4-laKpuoJ:www.american yogaassociation.org/Rama%2520Gita%25202.html+dhritarashtra+meaning&cd=5&hl=el&ct=clnk&gl=gr>

αντίκρισε για πρώτη φορά το ρίσι *Βυάσα*, δηλαδή τον πατέρα του *Νριταράστρα*. Η *Άμπικα*, σφραγίζοντας τα μάτια της από αποστροφή για την ασχήμια του *Βυάσα*, όχι μόνο δεν απέδωσε τον πρέποντα σεβασμό στο εσωτερικό κάλλος και τη μεγαλοψυχία του αλλά διατήρησε στάση ασέβειας έναντι της προσφοράς του να της χαρίσει ένα γιό με σπουδαίες πνευματικές αρετές (αρετές της οποίες σίγουρα θα διέθετε ο γιός ενός ρίσι), ο οποίος - μάλιστα - θα αναλάμβανε και το βασιλικό θρόνο. Η *τυφλότητα* του *Νριταράστρα*, λοιπόν, που προέκυψε από την ασεβή στάση της μητέρας του απέναντι σε ένα ον υψηλής πνευματικής πραγμάτωσης, δεν μπορεί παρά να συμβολίζει την *απουσία πνευματικών αξιών και κριτηρίων*. Έτσι, η έλλειψη *διαύγειας*, *διάκρισης* και *ευθυκρισίας*, που αποτελούν ιδιότητες της ηθικής και πνευματικής «όρασης», απουσιάζουν σε τέτοιο βαθμό (τόσο στην *Άμπικα* όσο και στο γιο της) ώστε να προκαλούν μια σοβαρή και *εκ γενετής* (δηλ. *μη αναστρέψιμη*) αναπηρία.

Το σύμβολο της *τυφλότητας* χρησιμοποιείται συχνά στους μύθους και στις παραδοσιακές αφηγήσεις προκειμένου να συμβολίσει την «*ηθική τυφλότητα*»³¹⁷ ή την έλλειψη *διάκρισης* εκ μέρους του ήρωα. Από μία άλλη συμβολική άποψη και σύμφωνα με τη φιλοσοφία της *γιόγκα* (όπως αυτή παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο *III*. «*Συνοπτική παρουσίαση της φιλοσοφίας της γιόγκα*»), ο *νους* είναι που διατηρείται σε κατάσταση *τυφλότητας* (δηλ. σε κατάσταση άγνοιας και ανικανότητας να γνωρίσει την αλήθεια), εάν δεν τεθεί σε συνειδητό έλεγχο κι εάν δεν εκπαιδευτεί από τον ασκούμενο ώστε να αναγνωρίζει την «*πρωτοκαθεδρία*» του *Άτμαν*. Θα μπορούσε λοιπόν, ο τυφλός βασιλιάς *Νριταράστρα* να συμβολίζει ακριβώς αυτή την *ιδιότητα* (της *τυφλότητας*) αλλά και την ανεξέλεγκτη δράση των *λειτουργιών* του *νου*,³¹⁸ πλην μιας, αυτής της *διάνοιας* και της *διάκρισης*, δηλαδή, του *buddhi*.

Η ιδιότητα του *buddhi*, την οποία ο ασκούμενος δύναται να αξιοποιήσει προκειμένου να ελέγξει και να ρυθμίσει τις *τροποποιήσεις* στις οποίες υπόκεινται ακατάπαυστα οι υπόλοιπες τρεις *λειτουργίες* του *νου* θα μπορούσε να συμβολίζεται

³¹⁷ Ανδρεάδης, 2009, 280 «... η φυσική τυφλότητα του *Νριταράστρα*, πατέρα των *Κούρου* (*Καουράβα*), αντανακλάται συμβολικά ως ηθική τυφλότητα όλων των γόνων του και κατ' εξοχήν του *Ντουρυσόντανα*.»

³¹⁸ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

μέσω της *Γκαντάρι*,³¹⁹ δηλαδή της γυναίκας που επιλέχθηκε για σύζυγος του *Ντριταράστρα*.³²⁰ Συμβολικά, μια τέτοια ένωση, του *τυφλού νου* με τη λειτουργία της *διάκρισης* θα μπορούσε να επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία του *νου*, οδηγώντας τον με ασφάλεια από το σκοτάδι της άγνοιας σε μονοπάτια όπου επικρατεί η γνώση. Όμως, η *Γκάνταρι*, μόλις πληροφορείται την τυφλότητα του *Ντριταράστρα* αποφασίζει να δέσει για πάντα τα μάτια της, προκαλώντας στον εαυτό της *συνειδητή τυφλότητα*,³²¹ προκειμένου να μην αισθάνεται «ξεχωριστή» ή ανώτερη από το σύζυγό της. Πράγματι, όταν ο ασκούμενος (ή και ο μη ασκούμενος της *γιόγκα*) δρα *συνειδητά* ενάντια στη «φωνή» της *συνείδησης (buddhi)*, τότε επιφέρει συνειδητή «τυφλότητα» στον εαυτό του, επιτρέποντας στον *τυφλό νου* να επιλέγει και να αποφασίζει για την πορεία της ζωής του. Όμως ο *νους* από τη φύση του απομακρύνει το άτομο από τη γνώση του *Εαυτού*, οδηγώντας το σε μια αυξανόμενη ταύτιση με τις *αισθήσεις* (και τις αμέτρητες *επιθυμίες* που αυτές διεγείρουν) και άρα με τα *αντικείμενα του κόσμου* και την ψευδαίσθηση της *Μάγια*.

Η *Γκάνταρι* μένει σύντομα έγκυος από τον *Ντριταράστρα*, που είναι γνωστό (από την προφητεία που έχει δώσει ο *Βυάσα*) πως θα αποκτήσει 100 γιούς. Μετά από δύο χρόνια εγκυμοσύνης κι ενώ η *Κούντι* έχει ήδη γεννήσει τον πρώτο γιό του *Παντού*, το *Γιουντίστιρα*, η *Γκάνταρι*, γεμάτη οργή και ζήλεια για τη γέννα της *Κούντι*,³²² ξεσπάει σκίζοντας την ίδια της τη μήτρα, ώστε να προκαλέσει, με τη βία, τη γέννηση των γιών της. Από τη μήτρα της εκτοξεύεται μια σκληρή, σάρκινη μάζα - «σαν σιδερένια μπάλα»³²³ - την οποία διαιρεί ο *Βυάσα* (ύστερα από έκκληση της *Γκάνταρι*) σε 100 ισομεγέθη κομμάτια, που τα κλείνει σε μικρά πήλινα δοχεία γεμάτα με βούτυρο και, σφραγισμένα, «τα έκρυψε σε ένα καλά φυλαγμένο μέρος»³²⁴ για άλλα δύο χρόνια. Οι 100 γιοί του *Ντριταράστρα* και της *Γκάνταρι*, που «γεννήθηκαν» ο ένας μετά τον άλλο μέσα σε ένα διάστημα 100 ημερών, θα

³¹⁹ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

³²⁰ Ό.π., 115

³²¹ Βυάσα, 2003, 115

³²² Η γέννηση του *Γιουντίστιρα* πριν από τους γιούς του *Ντριταράστρα* και της *Γκάνταρι* σήμαινε πως εκείνος (ως γεννημένος πρώτος στη σειρά των απογόνων των δύο αδελφών, *Ντριταράστρα* και *Παντού*) θα γινόταν ο επίσημος διάδοχος του βασιλικού αξιώματος.

³²³ Ό.π. 129

³²⁴ Ό.π., 130

μπορούσαν να συμβολίζουν τις αποδιοργανωμένες και ανεξέλεγκτες σκέψεις, επιθυμίες και δράσεις που προκύπτουν από την ένωση ενός τυφλού νου και μιας συνειδητά «φιμωμένης» (ή τυφλής) συνείδησης.³²⁵

Ο πρωτότοκος γιός του βασιλικού ζεύγους (ο πρώτος που αναδύθηκε από τα σφραγισμένα δοχεία) είναι ο *Ντουρυνόντανα*, ο «*Δυσμάχητος*». Συμβολικά και με βάση τη φιλοσοφία της *γιόγκα*, «δυσμάχητη» είναι η λειτουργία του *ahamkara*, δηλαδή η λειτουργία του εγώ, καθώς, από όλες τις υπόλοιπες νοητικές λειτουργίες, αυτή είναι η περισσότερο ανεξέλεγκτη, ακριβώς γιατί διεκδικεί την απόλυτη «εξουσία» έναντι του *Άτμαν*. Το εγώ δρα ανεξέλεγκτα όταν το άτομο δεν ελέγχει συνειδητά τις λειτουργίες του νου και παρ' όλο που αποτελεί ένα αστήριχτο δημιούργημα των νοητικών λειτουργιών (κι ενώ επιβουλεύεται την αληθινή φύση του *Εαυτού*),³²⁶ κατορθώνει να στέκεται ως το μεγαλύτερο (και για τους περισσότερους ανθρώπους, απροσπέλαστο) εμπόδιο στην πορεία της ένωσης με το *Άτμαν*,³²⁷ που είναι ο ύψιστος σκοπός της ανθρώπινης ζωής.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να ταυτιστεί (συμβολικά) ο πρίγκιπας *Ντουρυνόντανα* με τη λειτουργία του ανεξέλεγκτου εγώ³²⁸ και τότε θα γινόταν εφικτή η κατανόηση του φιλοσοφικού και διδακτικού περιεχομένου της *Μαχαμπαράτα* (και πιο συγκεκριμένα, της *Μπαγκαβάντ Γκίτα*) στο επίπεδο που συμβολίζει (μεταξύ άλλων) την *εσωτερική μάχη* που καλείται να δώσει ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του με την ίδια τη νοητική λειτουργία του εγώ, το οποίο καλείται να τιθαसेύσει και να εκπαιδεύσει.³²⁹ Σ' αυτή την περίπτωση οι ιδιότητες του χαρακτήρα του *Ντουρυνόντανα* περιγράφουν και ερμηνεύουν τις ιδιότητες ενός ανεξέλεγκτου εγώ αλλά και τις συμπεριφορές και τις δράσεις στις οποίες αυτές οδηγούν (αίσθηση ανικανοποίητου, φθόνος, οργή, περηφάνια, αλαζονεία, μνησικακία, απληστία, καταστροφικότητα, μανία, εκδικητικότητα, κ.ά.), οι οποίες έρχονται σε απόλυτη

³²⁵ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

³²⁶ Σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου* σε προφορική συζήτηση με το συγγραφέα.

³²⁷ Swami Rama, 2002, 34

³²⁸ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

³²⁹ Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα*, το εγώ δημιουργεί «το τελευταίο μπλοκάρισμα στο μονοπάτι της Συνειδητοποίησης του Εαυτού». (Swami Rama, 1985, 436)

αντίθεση με τις αρχές *γιάμα* και *νιγιάμα*, του ηθικού κώδικα της *γιόγκα* (όπως αυτός έχει παρουσιαστεί στο προηγούμενο κεφάλαιο).

Είναι σημαντικό, εδώ, να τονιστεί πως η μάχη της *Μαχαμπαράτα*, σύμφωνα με την ινδική παράδοση, συντελείται λίγο πριν από την έναρξη της περιόδου της *Κάλι Γιούγκα* και έτσι τα γεγονότα που οδηγούν σε αυτή (στη μάχη) αλλά και τα αίτια του πολέμου χαρακτηρίζονται από τις ποιότητες που χαρακτηρίζουν τη «σκοτεινή εποχή», η οποία πήρε το όνομά της από το δαίμονα Κάλι. Έτσι, συμβολικά και δεδομένου ότι η ινδική παράδοση υποστηρίζει πως ο *Ντουρυσόντανα* αποτελεί ενσάρκωση του Κάλι,³³⁰ μπορούμε να ισχυριστούμε πως το ανεξέλεγκτο εγώ παρομοιάζεται με καταστροφικό δαίμονα, ο οποίος οδηγεί με βία τον κόσμο («εσωτερικό» και «εξωτερικό») σε κατακλυσμικές μάχες και ολέθριες καταστροφές.

Είναι, επίσης, ενδιαφέρον να αναφερθεί πως παρά τους κακούς οιωνούς που συνόδευσαν τη «γέννα» του *Ντουρυσόντανα* και που οδήγησαν τους σοφούς *Βιντούρα*³³¹ και *Μπίσμα* να ενθαρρύνουν τον *Ντριταράστρα* να εγκαταλείψει το νεογέννητο γιό του για να αποτραπεί το κακό που φαινόταν πως θα φέρει ο πρίγκιπας στην οικογένειά του αλλά και στον κόσμο, ο βασιλιάς όχι μόνο επέμεινε να κρατήσει και να μεγαλώσει κοντά του τον πρωτότοκο γιό του αλλά και επέλεξε να του δώσει το όνομα **Σουγιόντανα (Suyodhana)**,³³² που σημαίνει «Μεγάλος Πολεμιστής». Παρ' όλα αυτά, όσο προχωράει και εξελίσσεται η ιστορία της *Μαχαμπαράτα*, το όνομα *Σουγιόντανα* αντικαθίσταται - σταδιακά - από το *Ντουρυσόντανα*³³³ και αυτό συμβαίνει όσο ο πρίγκιπας δρα με αυξανόμενο δόλο και με σκοπό να βλάψει τους *Πάνταβας*, που είναι οι νόμιμοι κληρονόμοι του θρόνου.

³³⁰ <http://en.wikipedia.org/wiki/Duryodhana>

³³¹ Ο *Βιντούρα* ήταν ο μικρός αδερφός του *Ντριταράστρα* και του *Παντού*. Πατέρας του ήταν ο *Βυάσα* και μητέρα του μία από τις υπηρέτριες της *Άμπικα*. Μετά το τελευταίο αίτημα της *Σαταναβάτι*, να κοιμηθεί και δεύτερη φορά η *Άμπικα* με το *Βυάσα*, για να γεννηθεί και τρίτος γιός, η *Άμπικα* έστειλε μια από τις υπηρέτριάς της να πάρει τη θέση της. Η υπηρέτρια υποδέχτηκε με μεγάλο σεβασμό το *Βυάσα* και εκείνος της χάρισε ένα παιδί, το *Βιντούρα*, που θα ήταν «πολύ τυχερό και ενάρετο και ο ανώτερος απ' όλους τους νοήμονες ανθρώπους πάνω στη γη!» (Βυάσα, 2003, 112)

³³² <http://en.wikipedia.org/wiki/Duryodhana>

³³³ Peterfalvi, 1985, 123, (Livre I)

Εάν δεχτούμε πως ο χαρακτήρας του *Ντουρυόντανα* συμβολίζει, πράγματι, τη λειτουργία του εγώ,³³⁴ τότε μπορούμε να κάνουμε μια υπόθεση σχετικά με τη συμβολική αλλαγή του ονόματος του ήρωα. Το εγώ, σύμφωνα με τη γιόγκα, όντας ελεγχόμενο και καθοδηγούμενο από το *Άτμαν*, διαμέσου της λειτουργίας του *buddhi*, χρησιμεύει σαν ένα πολύ καλό εργαλείο στη διεξαγωγή των καθημερινών *δράσεων* και *καθηκόντων* που αναλαμβάνει να εκτελέσει ο άνθρωπος στον *εξωτερικό κόσμο* (τον *κόσμο των αντικειμένων*). Σε αυτή την περίπτωση το εγώ επιτρέπει στο άτομο να παραμένει λειτουργικό και δημιουργικό στον περιβάλλοντα κόσμο, ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζει πως είναι - απλώς - μια από τις λειτουργίες του *νου*, ο οποίος ενεργεί αποκλειστικά και μόνο με τη δύναμη του *Άτμαν*. Έτσι, όταν το *Εγώ* υπηρετεί το *Άτμαν*, αναγνωρίζοντας πως αυτό εκφράζει τη μοναδική *Πραγματικότητα*, «διευρύνεται σε ένα επίπεδο ανώτερης συνειδητότητας (και) τότε γίνεται ένα εργαλείο που σε βοηθάει να αναγνωρίσεις την *Πραγματικότητα* (η οποία βρίσκεται) έξω από τα όριά σου, κι αυτό είναι το “ανώτερο εγώ”».³³⁵

Αυτό, το «ανώτερο εγώ» είναι πράγματι, ένας «*Μεγάλος Πολεμιστής*», (*Suyodhana*), ο οποίος ευνοεί την ταύτιση του ανθρώπου με το *Άτμαν* και εξυπηρετεί την εκδήλωση της μοναδικής *Πραγματικότητας* στον *κόσμο των αντικειμένων*. Όταν όμως το εγώ μάχεται και απορρίπτει την *Πραγματικότητα* δημιουργώντας μια ψευδή, συρρικνωμένη, ταυτότητα για τον άνθρωπο και απομονώνοντάς τον τόσο από το ίδιο το *Άτμαν* (που αποτελεί την αληθινή του φύση), όσο κι από την αρμονική του σχέση με τον *κόσμο των αντικειμένων*³³⁶ και τους άλλους ανθρώπους, τότε το εγώ γίνεται ο *Ντουρυόντανα* του καθενός, γίνεται ο «*δυσμάχητος*».

IV.β. Οι αποτυχημένες προσπάθειες για την απόκτηση της εξουσίας και η υπεράσπιση της “δυσαρέσκειας”

Ο φθόνος του *Ντουρυόντανα* για τους *Πάνταθας* και η δίψα του για εξουσία φανερώνεται από την αρχή ακόμα της διήγησης, όταν τα ξαδέλφια (*Πάνταθας* και

³³⁴ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

³³⁵ Swami Rama, 2002, 135

³³⁶ Ό.π., 124- 140

Καουράβα) μεγαλώνουν, ανατρέφονται και εκπαιδεύονται όλα μαζί στην αυλή του βασιλιά Ντριταράστρα. Οι Πάνταβας επιδεικνύουν μεγαλύτερη αρετή, δύναμη και δεξιότητα σε οποιοδήποτε είδος εκπαίδευσης και μαθητείας.³³⁷ Ανώτερος δε, σε φυσική δύναμη και περισσότερο ρωμαλέος είναι ο Μπιμασένα, ο δεύτερος στη σειρά από τους Πάνταβας, γιός του θεού του Ανέμου (Βαγιού).³³⁸ Η δύναμη του Μπιμασένα (όπως προβλέφθηκε από τη στιγμή της γέννησής του)³³⁹ είναι μυθική και οι άθλοι του αποδεικνύουν πως είναι πραγματικά ακαταμάχητος. Ακόμα, είναι γεννημένος την ίδια μέρα με τον Ντουρυόντανα³⁴⁰ και έχει προβλεφθεί, πολύ πριν από τη μάχη του Κουρουκσέτρα, πως, στο τέλος της μάχης εκείνος είναι ο πολεμιστής που θα σκοτώσει τον Ντουρυόντανα.³⁴¹

Αυτός ο τελευταίος, φθονεί τον Μπιμασένα για τη δύναμή του περισσότερο απ' όλους τους αδερφούς Πάνταβας. Η ρώμη του Μπιμασένα, συμβολικά, αντιστοιχεί στην ενδόμυχη δύναμη του ανθρώπου να ανταπεξέρχεται σε κάθε δυσκολία (ή άθλο) της ζωής, επιδεικνύοντας αποφασιστικότητα, θάρρος και γενναιοψυχία.³⁴² Αποκτά δε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο συμβολισμός του φθόνου που θρέφει ο Ντουρυόντανα για τον Μπιμασένα εάν ειπωθεί υπό το φως της γνώσης πως, ο δεύτερος, φέρει χαρακτηριστικά που θυμίζουν το αρχέτυπο του καλοκάγαθου ήρωα με τις υπερφυσικές δυνάμεις, που συναντούμε στους μύθους και στα παραμύθια.³⁴³ Η φυσική του δύναμη συμβαδίζει με την «παιδιάστικη αφέλεια»,³⁴⁴ τον αυθορμητισμό, την καλοκάγαθη καρδιά του³⁴⁵ και την έμφυτη τάση του για

³³⁷ Βυάσα, 2003, 139

³³⁸ Ό.π., 130-131

³³⁹ Ό.π., 131 «Μόλις γεννήθηκε το παιδί, που ήταν προικισμένο με εξαιρετική δύναμη, ακούστηκε πάλι μια φωνή που είπε: "Αυτό το παιδί θα είναι ανώτερο από όλους τους ισχυρούς πολεμιστές."»

³⁴⁰ Ό.π., 131

³⁴¹ Ό.π., 299, «Και σαν να τον ωθούσε η μοίρα, ο Μαϊτρέγια, ο άριστος των γιόγκι, πλημμυρισμένος από οργή, αποφάσισε να καταραστεί τον Ντουρυόντανα. Με μάτια κόκκινα από οργή, αγγίζοντας νερό, καταράστηκε τον κακόβουλο Ντουρυόντανα, λέγοντας: "Επειδή με αγνοείς και δεν θέλεις να ακολουθήσεις τη συμβουλή μου, γρήγορα θα δρέψεις τους καρπούς αυτής της προσβολής! **Στο μεγάλο πόλεμο που θα προκληθεί από τα δικά σου λάθη, ο ισχυρός Μπιμασένα θα τσακίσει τους μηρούς σου με ένα χτύπημα του ροπάλου του.**"»

³⁴² Swami Rama, 1985, 15

³⁴³ Campbell, 1990, 405-412

³⁴⁴ Βυάσα, 2003, 140

³⁴⁵ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

προστασία των αδυνάτων.³⁴⁶ Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί (συμβολικά) πως ο μεγαλύτερος «εχθρός» του εγώ - *Ντουρυόντανα* - ο οποίος κατορθώνει εν τέλει να τον εξουδετερώσει, είναι αυτή η ανορθολογική (αλλά και ταυτόχρονα υπαρκτή) γενναιότητα και εσωτερική δύναμη, που αποτελούν εν δυνάμει ιδιότητες του χαρακτήρα των ανθρώπων, και που πηγάζουν από μια αυθεντική καλοσύνη.

Ξεκινώντας λοιπόν, ο *Ντουρυόντανα* με δόλο να σχεδιάζει τον αφανισμό των πέντε αδελφών επιτίθεται πρώτα απ' όλα στον *Μπιμασένα*,³⁴⁷ θεωρώντας πως (εξαιτίας της ρώμης του) αυτός είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο για την κατάκτηση της εξουσίας. Ενώ όμως, αρχικά κατορθώνει με ύπουλο τρόπο να τον δηλητηριάσει και να τον ρίξει - αναίσθητο - στο βυθό μιας λίμνης, δεν πετυχαίνει την ολοκλήρωση του σχεδίου του, αφού ο *Μπιμασένα* δαγκώνεται από χιλιάδες φίδια που κατοικούν στο βυθό και «τότε συνέβη ένα απρόσμενο θαύμα: το φυτικό δηλητήριο του *Ντουρυόντανα* που τώρα είχε κυκλοφορήσει στο αίμα του *Μπιμασένα*, εξουδετερώθηκε από το δηλητήριο των φιδιών».³⁴⁸

Με την αποτυχία της πρώτης του προσπάθειας (και ενώ ο *Γιουντίσιπρα* έχει ήδη χρηστεί διάδοχος του θρόνου από τον *Ντριταράστρα*),³⁴⁹ ο πρίγκιπας, επιχειρεί να εξολοθρεύσει τους *Πάνταθας* οδηγώντας τους να διαμείνουν σε ένα εύφλεκτο οίκημα και στέλνοντας «δικούς του» ανθρώπους για να το πυρπολήσουν, κατά τη διάρκεια της νύχτας. Τα σχέδια του, όμως, πάλι αποτυγχάνουν, καθώς οι *Πάνταθας* έχουν προειδοποιηθεί από το *Βιντούρα* (του οποίου διατηρούν την εύνοια) για την

³⁴⁶ Όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, ο *Μπιμασένα* είναι ο μόνος από τους αδελφούς *Πάνταθας* που ξεσπάει από οργή και ορκίζεται να αποδώσει δικαιοσύνη, όταν οι *Καουράθα* ταπεινώνουν την *Ντραουπάντι* μέσα στο παλάτι του *Ντριταράστρα*, κι ενώ η ταπείνωση συνεχίζεται με την ανοχή τόσο των *Πάνταθας*, όσο και των σοφών Δασκάλων: *Ντρόνα*, *Μπίσμα* και *Βιντούρα*. (Βυάσα, 2003, 282) «Τότε ο *Μπιμασένα*, σφίγγοντας τα χέρια του και με χείλη που έτρεμαν από οργή, έκανε μπροστά σε όλους ένα φοβερό όρκο: "Άρχοντες *Κσατρίγια*, ακούστε τα λόγια μου, γιατί δεν τα έχει ξαναπεί άλλος, ούτε θα τα ξαναπεί κανείς. Εσείς ηγεμόνες των λαών, που βρίσκεστε σ' αυτήν την αίθουσα, αν δείτε ότι δεν θα τηρήσω τον όρκο μου, μη με αφήσετε να πάω στην περιοχή των νεκρών προγόνων μου. Σκίζοντας στη μάχη με τα ίδια μου τα χέρια το στήθος αυτού του άθλιου απογόνου της γενιάς των *Μπαράτα*, θα πιώ το αίμα του. Αν δεν το κάνω, ας μη φτάσω ποτέ στην περιοχή των προγόνων μου!».

³⁴⁷ Βυάσα, 2003, 140-143

³⁴⁸ Ο.π., 142

³⁴⁹ Ο.π., 162, «Μετά από ένα χρόνο, ο *Ντριταράστρα*, παρακινούμενος από αγάπη προς το λαό, όρισε τον *Γιουντίσιπρα* κληρονόμο του βασιλείου, εξαιτίας της σταθερότητας, του σθένους, της υπομονής, της καλοσύνης, της ειλικρίνειας και της ακλόνητης τιμιότητάς του».

παγίδα που τους έστησε ο *Ντουρυνόνα* και (έχοντας φροντίσει να δημιουργήσουν εναλλακτικές, υπόγειες εξόδους) δραπετεύουν έγκαιρα από το φλεγόμενο σπίτι.³⁵⁰

Την τρίτη και τελευταία προσπάθεια επιχειρεί ο *Ντουρυνόνα* μόλις επιστρέφει από την επίσκεψή του στο βασίλειο που οικοδόμησαν οι *Πάνταθας* στη γη που τους παραχώρησε ο *Ντριταράστρα*, αμέσως μετά το γάμο τους με την *Ντραουπάντι*, που δημιούργησε σημαντικές συμμαχίες για το βασίλειο των *Κουρού*.³⁵¹ Οι *Πάνταθας*, σύμφωνα με το μύθο, πήραν τη άγονη γη της **Ιντραπράστα (Indraprastha)**,³⁵² που αντιστοιχούσε στο μισό βασίλειο των *Κουρού*, και «μαζί με τον *Κρίσνα* επί κεφαλής, ομόρφυναν τον τόπο και τον έκαναν σιγά-σιγά ένα δεύτερο παράδεισο».³⁵³ Το ανάκτορο των *Πάνταθας* συγκεκριμένα, χτίστηκε από την ίδια τη θεά *Μάγια*, την «τεχνίτρα» της *ψευδαίσθησης*,³⁵⁴ που είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία του κόσμου των αντικειμένων (ή αλλιώς, του κόσμου των φαινομένων). Έτσι, όταν ολοκληρώθηκε το ανάκτορο των γιών του *Παντού*, ήταν τέτοιου κάλλους, ώστε «σε ομορφιά ξεπερνούσε κατά πολύ το παλάτι του *Ίντρα* ή το ανάκτορο του ίδιου του *Μπράχμα*».³⁵⁵

Στην επίσκεψή του στο πολυτελές παλάτι, και ενώ επεξεργαζόταν το περιεχόμενό των λαμπρών αιθουσών, ο *Ντουρυνόνα*, πέφτει στο νερό μιας όμορφης λίμνης, θεωρώντας πως και αυτή ήταν το αποτέλεσμα μιας *ψευδαίσθησης*, σαν εκείνες που συνηθίζει να κατασκευάζει η θεά *Μάγια* και που - ο ίδιος - είχε ξανασυναντήσει πρωτίτερα στο εσωτερικό του παλατιού. Ο *Άρτζουνα* και ο *Μπιμασένα* γέλασαν με το πάθημά του, αν και έστειλαν στον ξάδελφό τους βοήθεια. Ο *Ντουρυνόνα* νιώθοντας ταπεινωμένος και συνεχίζοντας να προσκρούει πάνω στα

³⁵⁰ Βυάσα, 2003, 162-172

³⁵¹ Ό.π., 217

³⁵² *Ιντραπράστα* σημαίνει «η πόλη του *Ίντρα*» (<http://en.wikipedia.org/wiki/Indraprastha>)

³⁵³ Βυάσα, 2003, 217-218

³⁵⁴ Η θεά *Μάγια* εκπροσωπεί τη φιλοσοφική έννοια της *Μάγια* (όπως αυτή παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο III. «Συνοπτική παρουσίαση της φιλοσοφίας της γιόγκα»). Όταν ο *Άρτζουνα* έσωσε τη ζωή της *Μάγια* από τον *Αγκνί* (το θεό της Φωτιάς), που απειλούσε να τη σκοτώσει, η *Μάγια* πρότεινε στον *Άρτζουνα* να του ανταποδώσει το καλό που της έκανε με οποιοδήποτε τρόπο το επιθυμούσε. (Βυάσα, 2003, 240)

³⁵⁵ Βυάσα, 2003, 243

δημιουργήματα της *Μάγια*, που άλλο παρουσίαζαν πως είναι και άλλη ήταν η αληθινή τους φύση, φεύγει γρήγορα για τη *Χαστιναπούρα*.³⁵⁶

Από εκεί αποφασίζει, ξανά, να βλάψει τους *Πάνταθας*, φθονώντας αυτή τη φορά τα πλούτη, την ευημερία, τις συμμαχίες τους αλλά και την αγάπη που θρέφει ο λαός για εκείνους. Στο σημείο αυτό (το οποίο προηγείται του περίφημου «*Παιχνιδιού των Ζαριών*» που διοργάνωσε ο *Ντουρυνόντανα* και που διεξήχθη ανάμεσα στους *Καουράθα* και στους *Πάνταθας*, όπου ο πρίγκιπας προκάλεσε με δόλο την ήττα των πέντε αδερφών, ενώ κέρδισε το βασίλειό τους κι όλα τους τα πλούτη, ταπεινώσε δημόσια τη σύζυγό τους και, τέλος, τους εξόρισε στα δάση για 13 χρόνια) είναι που ο *Ντουρυνόντανα*, συζητώντας με τον πατέρα του³⁵⁷ *Ντριταράστρα*, ξεδιπλώνει την ακλόνητη πεποίθησή του πως «*Η δυσαρέσκεια είναι η πηγή της καλοτυχίας*».³⁵⁸ Πρόκειται για μια φράση που επιδέχεται εκτεταμένη ανάλυση, αφού με συμπυκνωμένο αλλά απόλυτα διαυγή τρόπο αποκαλύπτει τον *κεντρικό πυρήνα* και τη *δομική ουσία* της *λειτουργίας* του *εγώ*.

Με βάση τη φιλοσοφία της *γιόγκα*, ο *νους* που δεν υπόκειται σε διαρκή έλεγχο (από τον ίδιο τον ασκούμενο) πυροδοτεί την ανεξέλεγκτη δράση ενός υπερφίαλου *εγώ*, το οποίο, καθώς δημιουργεί ταύτιση με τα περιεχόμενα του *νου* και με τα

³⁵⁶ Βυάσα, 2003, 269

³⁵⁷ Ο *Ντριταράστρα* απορεί με τη θλίψη του *Ντουρυνόντανα*, όταν αυτός επιστρέφει από την *Ιντραπράστα*: «Δεν καταλαβαίνω για ποιο λόγο είσαι απαρηγόρητος. Υπάρχει κάτι που σου λείπει; Όλος ο κόσμος είναι στα πόδια σου. Γιατί να πνίγεσαι στη θλίψη όταν περιβάλλεσαι απ' όλες τις απολαύσεις, σαν τους ίδιους τους θεούς; Έχεις διδαχτεί τις βέδες, τοξοβολία και άλλες επιστήμες από τους καλύτερους δασκάλους. Ως πρωτότοκος γιός μου έχεις κληρονομήσει το θρόνο. Τι σου λείπει; Τι παραπάνω επιθυμείς; Πες μου.» Ο *Ντουρυνόντανα* του απαντάει: «*Πατέρα, σαν όλους τους άλλους ανθρώπους, πλούσιους και φτωχούς, έχω τροφή και ρούχα για το σώμα μου αλλά η ζωή μου φαίνεται δυσβάσταχτη. Ποιο είναι το νόημα να ζω μια τέτοια ζωή;*» Και αφού περιγράφει στον πατέρα του το φθόνο που αισθάνθηκε για την ευημερία των *Πάνταθας*, συνεχίζει: «*Η ικανοποίηση με το ήδη κατακτηθέν δεν είναι χαρακτηριστικό ενός Κσατρίγια. Ο φόβος και το έλεος φθείρουν την αξιοπρέπεια των βασιλέων. Ο πλούτος και οι απολαύσεις μου δεν μου προσφέρουν καμία ικανοποίηση από τότε που είδα με τα ίδια μου τα μάτια την ευημερία του Γιουντίστρινα, που είναι μεγαλύτερη από τη δική μου. Ω βασιλιά, οι Πάνταθας αναπτύχθηκαν ενώ εμείς συρρικνωθήκαμε*». και προσθέτει: «Ο τρόπος οργάνωσης του απλού, καθημερινού, κόσμου και ο τρόπος διοίκησης ενός κράτους είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Γι' αυτό λέγεται πως η μακροθυμία και η ικανοποίηση παρ' ότι είναι αρετές του απλού ανθρώπου, δεν είναι αρετές ενός βασιλιά. Το καθήκον του Κσατρίγια είναι η συνεχής αναζήτηση της νίκης». (Rajagopalachari, 1983, 85-86)

³⁵⁸ Πρόκειται για μία από τις «δημοφιλέστερες» φράσεις που εμπεριέχονται στο έπος. (<http://mahabharata-resources.org/quotes.html>)

αντικείμενα των αισθήσεων, απομακρύνει τη συνείδηση του ανθρώπου από τη μοναδική *Πραγματικότητα*. Το ανεξέλεγκτο εγώ επιβουλεύεται την *Πραγματικότητα*, διατηρώντας μια αστήριχτη αίσθηση «παντοδυναμίας». Πασχίζοντας να διατηρήσει την ταυτότητα του «παντοδύναμου» οδηγεί τον αποπροσανατολισμένο νου του ανθρώπου σε αλληπάλληλες προσπάθειες «κατάκτησης» του «έξω κόσμου» και ικανοποίησης αμέτρητων επιθυμιών που σχετίζονται με τον *κόσμο των φαινομένων*. Έτσι καθώς ο άνθρωπος απομακρύνεται, ολοένα και περισσότερο, από την ταύτιση με την ίδια της την πηγή, που είναι η αληθινή «κατοικία» αλλά και ο μοναδικός τόπος ευδαιμονίας της ανθρώπινης συνείδησης, (πρόκειται πάντα για το *Άτμαν*, την *Εξατομικευμένη Ψυχή*) και καθώς ταυτίζεται αυξανόμενα με τη λειτουργία του εγώ, εμπλέκεται όλο και πιο βαθιά στα «δίκτυα» της *Μάγια*, του *κόσμου των φαινομένων* και των *ψευδαισθήσεων*, έρχεται αντιμέτωπη με αμέτρητες απογοητεύσεις και «αποκτά» ένα μόνιμο αίσθημα *δυσαρέσκειας*, ακριβώς σαν αυτό στο οποίο αναφέρεται ο *Ντουρρόντανα*. Θα ήταν ορθό, λοιπόν, να υποστηριχθεί πως **το αίσθημα της δυσαρέσκειας είναι ένα από τα πλέον θεμελιώδη χαρακτηριστικά του εγώ.**

Η προσπάθεια του *Ντουρρόντανα* να ικανοποιήσει με κάθε τρόπο και ανεξαρτήτως κόστους τις επιθυμίες του και η επιμονή του να ακολουθεί τις ανεξέλεγκτες παρορμήσεις του, επιφέρει καταστροφικά αποτελέσματα τόσο στη δική του ζωή όσο και στις ζωές των ανθρώπων που τον περιβάλλουν.³⁵⁹ Εμμένοντας στην επιθυμία του να αποκτήσει ολοκληρωτική εξουσία επί του βασιλείου, εναντιώνεται με μένος απέναντι σε καθεμία από τις πέντε πρώτες αρχές (*γιάμας*) του «κώδικα ήθους» της *γιόγκα*: μεταχειριζόμενος τη βία για να προκαλέσει το θάνατο των *Πάνταθας* αψηφά την αρχή της *ahimsa* (*μη-βία*), μηχανορραφώντας και ψευδολογώντας προκειμένου να τους παγιδέψει απορρίπτει την αρχή της *satya* (*φιλαλήθεια*), επιχειρώντας την κλοπή των αγαθών τους αψηφά την αρχή της *asteya* (*αποχή από την κλοπή*), ενδίδοντας συνειδητά στην επιθυμία για

³⁵⁹ Χαρακτηριστικά, τα λόγια του *Κρίσνα* στο *Ντουρρόντανα*, όταν προσπαθεί να τον πείσει να παραχωρήσει λίγη γη στους *Πάνταθας* προκειμένου να αποφευχθεί ο πόλεμος, είναι τα εξής: «Εκείνος που ακολουθεί τις παρορμήσεις τους πάθους και της οργής και από σκοτεινιά της ψυχής μισεί και θέλει να βλάψει έναν που κατέχει κάθε καλή ιδιότητα, θεωρείται ο αθλιότερος των ανθρώπων». (Βυάσα, 2004, 60, *Μέρος Τρίτο*)

ανεξέλεγκτη ικανοποίηση των αισθήσεων μέσω της απόλαυσης των ξένων αγαθών αντιμάχεται την αρχή της *brahmacharya* (εγκράτεια) και επιθυμώντας διακαώς να κατέχει κάθε αγαθό που ανήκει στους άλλους δρα ενάντια στην αρχή της *aparigraha* (μη-κτητικότητα).

Τέλος, στο αποκορύφωμα της επίμονης προσπάθειάς του να ικανοποιήσει στο έπακρο την κάθε του επιθυμία, ο Ντουρυσόντανα, το εγώ, επιδίδεται σε μια στάση απόλυτης αήθειας, η οποία πυροδοτείται από το (θεμελιώδες) αίσθημα της *δυσαρέσκειας*, που στοιχειώνει το χαρακτήρα και τις επιλογές του. Κόντρα σε αυτό που υποστηρίζει ο ίδιος, η *δυσαρέσκεια* δεν είναι τέκνο ευγενούς καταγωγής (την οποία, μάλιστα, ο ίδιος θεωρεί ως μια από τις σημαντικές ιδιότητες των *Κσατρίγια*).³⁶⁰ Αντίθετα, η καταγωγή της *δυσαρέσκειας* είναι εξαιρετικά ταπεινή, καθώς: **το υπερφίαλο εγώ είναι η πηγή της *δυσαρέσκειας***. Η πηγή της αήθειας και της *δυστυχίας*.

Στον αντίποδα της *δυσαρέσκειας* βρίσκεται το αίσθημα της *ικανοποίησης* και της *επάρκειας* (*santosha*), το οποίο, σύμφωνα με τη *γιόγκα* είναι μία από τις πέντε αρχές (*νιγιάμας*) του «κώδικα ήθους» που χρειάζεται να ακολουθήσει ο ασκούμενος, όταν αυτός επιθυμεί να οδηγηθεί μακριά από το εγώ και εγγύτερα στο Άτμαν, δηλαδή εγγύτερα στο αίσθημα της απόλυτης ευδαιμονίας. Έτσι, για τη φιλοσοφία της *γιόγκα*, η ευδαιμονία είναι και αποτέλεσμα της εξάσκησης του ανθρώπινου ήθους (με την έννοια του ελέγχου των ανεξέλεγκτων επιθυμιών και την καλλιέργεια του «κώδικα ήθους» της *γιόγκα* - *γιάμας* και *νιγιάμας* -),³⁶¹ οι αρχές του οποίου βρίσκονται, πάντα, σε σύμπνοια με το προσωπικό *Ντάρμα* του κάθε ανθρώπου χωριστά αλλά και με κάθε είδους συλλογικό *Ντάρμα*.

³⁶⁰ Από τα λόγια του Ντουρυσόντανα στον πατέρα του, Ντριταράστρα: «**Η ικανοποίηση με το ήδη κατακτηθέν δεν είναι χαρακτηριστικό ενός Κσατρίγια. Ο φόβος και το έλεος φθείρουν την αξιοπρέπεια των βασιλέων.**» (Βλ. παραπάνω, σελ. 84, υποσημείωση Νο 357) (Rajagopalachari, 1983, 86)

³⁶¹ Λόγια της Κούντι, της μητέρας των Πάνταθας, στη συνομιλία της με τον Κρίσνα, λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου «**Η ευτυχία εξαρτάται από τους καρπούς της πνευματικής χάρης.**» (Βυάσα, 2004, 56, Μέρος Τρίτο)

IV.γ. Ο Ντουρυόντανα παίρνει με το μέρος του το στρατό του Κρίσνα

Μετά την πολύχρονη εξορία τους οι Πάνταβας επιστρέφουν στη Χασιναπούρα έχοντας συλλέξει σπάνια όπλα και έχοντας συνάψει ισχυρές συμμαχίες, καθώς προετοιμάζονται για το ενδεχόμενο πολέμου.³⁶² Πράγματι, ο Ντουρυόντανα δεν έχει στόχο να δεχτεί την επιστροφή των γιών του Παντού και ισχυριζόμενος πως δεν τήρησαν με εντιμότητα τη συμφωνία της δεκατριάχρονης εξορίας τους, αρνείται να διαπραγματευτεί, έστω και λίγο, την απόλυτη εξουσία του.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου που μεσολαβεί ανάμεσα στην επιστροφή των Πάνταβας και στην έναρξη του εμφυλίου πολέμου (η διεξαγωγή του οποίου οφείλεται στην άρνηση του Ντουρυόντανα να αναγνωρίσει το δικαίωμά τους στη διοίκηση του βασιλείου), γίνονται προσπάθειες τόσο για την εύρεση μιας διπλωματικής λύσης (από τις οποίες, όπως θα φανεί παρακάτω, οι ουσιαστικότερες ήταν εκείνες που τέθηκαν σε κίνηση με πρωτοβουλία του Κρίσνα, των Πάνταβας και ορισμένων σοφών Μπραχμάνων) όσο και για την εύρεση συμμάχων, οι οποίοι θα υποστήριζαν αμφότερα τα αντίπαλα στρατόπεδα, σε περίπτωση πολέμου. Καθώς και οι δύο πλευρές εντατικοποιούν τις προσπάθειές τους για τη σύναψη συμμαχιών, ο Άρτζουνα, εκπροσωπώντας τους Πάνταβας, μεταβαίνει στην **Ντβαράκα (Dvaraka)**, - την πρωτεύουσα της φυλής των **Γιάνταβας (Yadavas)**,³⁶³ βασιλιάς της οποίας είναι ο Κρίσνα - με στόχο να ζητήσει την υποστήριξη του ίδιου του ενσαρκωμένου θεού.³⁶⁴

³⁶² Βυάσα, 2004, 17-18, *Μέρος Τρίτο*

³⁶³ Τα ερείπια της αρχαίας πόλης Ντβαράκα αποκαλύφθηκαν πρόσφατα (το 2001) μετά από υποθαλάσσιες έρευνες, στη θαλάσσια περιοχή του σύγχρονου *Gujarat* (δυτική πολιτεία της Ινδίας). Σύμφωνα με τη *Μαχαμπαράτα*, η αρχαία πόλη βυθίστηκε στη θάλασσα μέσα σε ελάχιστο χρόνο από τη στιγμή του θανάτου του Κρίσνα. Η σύγχρονη Ντβαράκα είναι μια από τις ιερότερες πόλεις των Ινδών. Ακολουθεί απόσπασμα από το έπος, σχετικό με τη βύθιση της πόλης του Κρίσνα: «Όταν όλοι οι κάτοικοι είχαν φύγει, ο ωκεανός πλημμύρισε με τα νερά του τη Ντβαράκα που ήταν ακόμη γεμάτη από κάθε είδους πλούτη. Καθώς οι κάτοικοι έφευγαν από ένα μέρος, ο ωκεανός ακολουθούσε πίσω τους και το πλημμύριζε. Βλέποντας αυτό το θαυμαστό θέαμα οι κάτοικοι της Ντβαράκα προχωρούσαν όλο και πιο γρήγορα, φωνάζοντας με τρόμο». (Βυάσα, 2004, *Μέρος Τέταρτο*), (Rao, 1995) και:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Yadavas>,

<http://en.wikipedia.org/wiki/Dv%C4%81rak%C4%81>,

<http://en.wikipedia.org/wiki/Dwarka>

³⁶⁴ Rajagopalachari, 1983, 172

Ο *Ντουρυνόντανα*, πληροφορούμενος εγκαίρως (από τους κατασκόπους του) την πρόθεση του *Άρτζουνα* να μεταβεί στην *Ντβαράκα*, αιτούμενος αυτοπροσώπως τη συμμαχία του *Κρίσνα*, εκκινά και ο ίδιος για την πρωτεύουσα των *Γιάνταβας* και μάλιστα κατορθώνει να φτάσει στο παλάτι την ίδια ακριβώς στιγμή με τον ξάδελφό του. Τη στιγμή της άφιξής τους ο *Κρίσνα* κοιμάται, όμως και στους δύο επιτρέπεται η είσοδος στην κρεβατοκάμαρά του εξαιτίας της στενής φιλίας που διατηρούσε ο *Κρίσνα* με τη γενιά των *Κουρού*. Ο *Ντουρυνόντανα*, μπαίνοντας πρώτος στο ιδιαίτερο δωμάτιο του βασιλιά της *Ντβαράκα*, επιλέγει να καθίσει σ' έναν πολυτελή θρόνο, που βρισκόταν πίσω από το προσκεφάλι του κρεβατιού του *Κρίσνα*. Ο *Άρτζουνα* από την άλλη, τηρώντας το έθιμο της ινδικής παράδοσης, που ορίζει την υπόκλιση μπροστά στα πόδια ενός ιερού προσώπου, επιλέγει να καθίσει στην κάτω πλευρά του κρεβατιού του *Κρίσνα*, κρατώντας τις παλάμες του τυλιγμένες τη μια μέσα στην άλλη. Ξυπνώντας ο *Κρίσνα*, αντικρίζει και καλωσορίζει πρώτα τον *Άρτζουνα* και ύστερα, γυρίζοντας το κεφάλι του πάνω από το προσκέφαλο του κρεβατιού του βλέπει και καλωσορίζει τον *Ντουρυνόντανα*.³⁶⁵

Καθώς ο βασιλιάς της *Ντβαράκα* ζητά να μάθει το λόγο της επίσκεψής τους, ο *Ντουρυνόντανα* τον ενημερώνει πως και οι δύο ζητούν την υποστήριξή του στη μάχη, και πως, σύμφωνα με την παράδοση, επειδή εκείνος εισήλθε πρώτος στην κρεβατοκάμαρά του, θα έπρεπε να έχει τα πρωτεία και στην ικανοποίηση του αιτήματός του. Σε μια σύντομη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα επικοινωνία που ακολουθεί ανάμεσα στους δυο άντρες (*Κρίσνα* και *Ντουρυνόντανα*), όπου ο καθένας επιχειρηματολογεί με βάση τις επιταγές της παράδοσης όσον αφορά ζητήματα «προτεραιότητας», γίνεται εμφανής η ευφυΐα του πρώτου και η πονηριά του δεύτερου.³⁶⁶

Ο *Κρίσνα* (που το όνομά του σημαίνει «το κέντρο της συνειδητότητας»³⁶⁷ δηλαδή το ίδιο το *Άτμαν*, η *Ψυχή*) εξηγεί στον *Ντουρυνόντανα* πως το ορθό είναι να ικανοποιήσει τα αιτήματα και των δύο με ισάξιο τρόπο, επειδή ναι μεν ο γιος του *Ντρίταράστρα* εισήλθε πρώτος στο δωμάτιο, αλλά ο *Άρτζουνα* κάθισε στο κάτω

³⁶⁵ Rajagopalachari, 1983, 172 και Βυάσα, 2004, 19, *Δεύτερο Μέρος*

³⁶⁶ Ό.π., 173

³⁶⁷ Swami Rama, 1985, 4

μέρος του κρεβατιού κι έτσι ο *Κρίσνα* αντίκρισε *πρώτα* εκείνον. Στη συνέχεια εξηγεί **πως δεν θα πολεμήσει για κανένα από τα δύο στρατόπεδα**, γιατί από μόνη της η πιθανή συμμετοχή του στη μάχη θα εξασφάλιζε σίγουρη νίκη για λογαριασμό του στρατοπέδου του οποίου θα έπαιρνε το μέρος. Δίνοντας όμως στους δύο παρευρισκόμενους το δικαίωμα μιας εναλλακτικής επιλογής, εξηγεί πως προτίθεται, από τη μια πλευρά, **να παραχωρήσει στο ένα από τα δύο στρατόπεδα το στρατό του** - που αποτελείται από εξαιρετικούς πολεμιστές - και **από την άλλη, να ταχθεί ο ίδιος με το πλευρό του ενός από τους δύο, δεδομένου ότι θα παραμένει άοπλος** και δίχως καμία πρόθεση να πολεμήσει **μέχρι το τέλος της μάχης**. Επισημαίνει, τέλος, πως - πάλι σύμφωνα με την παράδοση - το δικαίωμα αυτής της εναλλακτικής επιλογής πρέπει να δοθεί *πρώτα* στον *Άρτζουνα*, εξαιτίας του νεαρότερου της ηλικίας του.³⁶⁸

Όταν ο *Άρτζουνα*, χωρίς δεύτερη σκέψη, επιλέγει τον ίδιο τον *Κρίσνα*, αν κι αυτός δήλωσε πως θα παραμένει *άοπλος* και χωρίς καμία πρόθεση να πολεμήσει, ο *Ντουρυσόντανα* πλημμυρίζει από χαρά γιατί θα πάρει με το μέρος του το δυνατό στρατό του επίγειου θεού. Ο συμβολισμός εδώ είναι ξεκάθαρος, καθώς υποδεικνύει πως το *εγώ* (*Ντουρυσόντανα*) δεν κατορθώνει να *αναγνωρίσει* - πόσο μάλλον να *επιλέξει* να έχει με το μέρος του - την *υπέρτατη δύναμη* του κέντρου της *συνειδητότητας* (δηλ. του ίδιου του κέντρου του *Άτμαν*). Το *εγώ* - που διατηρεί, πάντα, αυτή την *αβάσιμη* πεποίθηση «παντοδυναμίας» και «ιδιαιτερότητας» - αδυνατεί να κατανοήσει και να συμπεριλάβει τη γνώση της *αληθινής φύσης* του ανθρώπου, που είναι το *Άτμαν*, και που εκπροσωπείται, εδώ, από τον *Κρίσνα*.

Έτσι ο *Ντουρυσόντανα*, υποτιμώντας την πρωτοκαθεδρία του αληθινού *Εαυτού* – και αγνοώντας το γεγονός πως κάθε μορφή υλικής δύναμης (την οποία ο ίδιος, δηλαδή το *εγώ*, «θεοποιεί») προέρχεται από το *Άτμαν*, το οποίο πηγάζει από το ίδιο το «Υπέρτατο Όν»³⁶⁹ (το *Μπράχμαν*) - αναγαλλιάζει στην ιδέα της κατοχής του στρατού των *Γιάνταβας*. Ο στρατός αυτός συμβολίζει μόνο την *υλική, επίγεια ισχύ* του ενσαρκωμένου θεού *Βίσνου*, δηλαδή του *Κρίσνα*. Η υλική αυτή ισχύς, ο υλικός πλούτος του *Κρίσνα* δεν θα μπορούσε, φυσικά, σε καμία περίπτωση να συγκριθεί

³⁶⁸ Rajagopalachari, 1983, 173 και Βυάσα, 2004, 19, *Δεύτερο Μέρος*

³⁶⁹ Swami Rama, 1978, 453

με τη θεϊκή ισχύ του που τον ακολουθεί παντού, μιας κι ο ίδιος είναι ο φορέας της. Όλα αυτά όμως, τίθενται πολύ πέρα από την περιορισμένη αντίληψη του εγώ, που επιθυμεί τη συσσώρευση επίγειας ισχύος προκειμένου να επιβεβαιώσει και να ισχυροποιήσει την ψευδή αίσθηση της «παντοδυναμίας» του.

Ο Άρτζουνα, από την άλλη πλευρά, διατηρεί την εστίασή του στην υπηρεσία του Θεϊκού Νόμου, που υπερβαίνει κάθε εκδήλωση υλικής δύναμης και δέχεται πάντοτε την προστασία των Αβατάρα (**«Όπου βρίσκεται ο Κρίσνα, εκεί βρίσκεται το Ντάρμα, όπου βρίσκεται το Ντάρμα, εκεί βρίσκεται η νίκη».**)³⁷⁰ Έτσι, ο γιός του Παντού τιμά και δέχεται την προσφορά του Κρίσνα να ταχθεί ο ίδιος (αν και άοπλος) με το ένα από τα δύο στρατόπεδα (στηρίζοντας, προφανώς, **ηθικά** τις πολεμικές προσπάθειες για επικράτηση). Έτσι, επιλέγει εκείνον - τον ίδιο τον Κρίσνα - ανεξάρτητα από το είδος της δράσης που θα εκτελέσει ή όχι κατά τη διάρκεια της μάχης.

Ο Κρίσνα, βέβαια, βάσει της θεϊκής του φύσης - που βρίσκεται σε απόλυτη ευθυγράμμιση με το Νόμο του Ντάρμα - αλλά και βάσει της αποστολής του - που ήταν να εξασφαλίσει την επικράτηση του Θεϊκού Νόμου στη Γη - δεν θα μπορούσε παρά να πάρει το μέρος των Πάνταθας. Ο τρόπος δε, που χειρίστηκε την προαναφερθείσα συνομιλία με τον Ντουρυσόντανα υποδηλώνει πως γνώριζε από την αρχή ποια θα ήταν η επιλογή του πρίγκιπα. Αυτό που ενδιέφερε περισσότερο τον ενσαρκωμένο Βίσνου ήταν η αντίδραση του Άρτζουνα που, όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο, βρισκόταν ήδη στην πιο κρίσιμη καμπή της διαδρομής που οδηγούσε στην πνευματική του πρόοδο αλλά και στην εκπλήρωση του σκοπού της ζωής του.

IV.δ. “Ούτε μία σπιθαμή γης”

Παράλληλα με τις προσπάθειες ανεύρεσης συμμάχων ξεδιπλώνονται και οι προσπάθειες εύρεσης μιας ειρηνικής λύσης, με στόχο την αποφυγή του πολέμου. Από αυτές, η διπλωματική στρατηγική του Ντριταράστρα αποκτά ιδιαίτερο

³⁷⁰ “yatah krishnas tato dharmo yato dharmas tato jayah” (Swami Veda Bharati, 2002, 24)

ενδιαφέρον τόσο εξαιτίας του συμβολικού περιεχομένου της όσο και εξαιτίας της επιρροής που κατάφερε να ασκήσει - όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο - στον ήδη αποσταθεροποιημένο *Άρτζουνα*. Ενώ λοιπόν, οι δύο αντίπαλες πλευρές συλλέγουν συμμάχους, ο ιερέας του βασιλιά *Ντρουπάντα* (πατέρα της *Ντραουπάντι* και κύριου συμμάχου των *Πάνταθας*) ενημερώνει τους *Καουράθα* πως οι γιοί του *Παντού* επιθυμούν την ειρήνη, αρκεί να επιστραφεί σε αυτούς αυτό που νόμιμα τους ανήκει, δηλαδή το μισό βασίλειο. Ο βασιλιάς *Ντριταράστρα* αναθαρρεί πληροφορούμενος την επιθυμία των ανιψιών του να μην πολεμήσουν ενάντια στους συγγενείς τους και αποστέλλει σε διπλωματική αποστολή τον **Σαντζαγιά (Sanjaya)**, ο οποίος (κατ' επιταγή του βασιλιά) ζητά από τους *Πάνταθας* να παραιτηθούν του νόμιμου δικαιώματός τους προκειμένου να διατηρηθεί η ειρήνη.

Είναι σημαντικό, σε αυτό το σημείο, να τονιστεί το γεγονός πως ο *Σαντζαγιά* είναι το «δεξί χέρι» και ο *ηνίοχος* του προσωπικού άρματος του *Ντριταράστρα*. Σύμφωνα με τους κοινούς κώδικες που διέπουν τη συμβολιστική γλώσσα των λαών και που διέπουν σε μεγάλο βαθμό τα σπουδαία λογοτεχνικά μνημεία, τα *άλογα* (που σέρνουν το άρμα) συμβολίζουν τον ίδιο τον ανθρώπινο *νου* και - αντίστοιχα - ο *οδηγός* του άρματος (που είναι υπεύθυνος για την καθοδήγηση των αλόγων) είναι εκείνος που κρατάει τα «ηνία» του *νου*, εκείνος που καθοδηγεί το *νου*. Ο *Σαντζαγιά*, λοιπόν, είναι ένας άντρας που γνωρίζει να χειρίζεται και να χειραγωγεί το *νου* του βασιλιά.³⁷¹ Και σύμφωνα με τα λόγια του *Γιουντιστίρα* στους αδελφούς του: «Ο *Σαντζαγιά* είναι ο δεύτερος εαυτός του *Ντριταράστρα*».³⁷² Πρόκειται για ένα δεινό διπλωμάτη, εξαιρετικά ικανό στη χρήση επιχειρημάτων σύμφωνα με το προσωπικό του συμφέρον αλλά και για ένα μοναδικό ρήτορα. Παρ' όλα αυτά, οι παραπάνω δεξιότητες - που αρκούν για τη χειραγωγή του *νου* του *Ντριταράστρα*, ενός *νου*, δηλαδή, ήδη «τυφλού» - δεν είναι ικανές να επηρεάσουν το *νου* των *Πάνταθας*.

Γίνεται ξεκάθαρο αμέσως, πως η αποστολή του *Σαντζαγιά* δεν έχει στόχο τη σύναψη ειρήνης αλλά την εξασφάλιση των συμφερόντων των αδερφών *Καουράθα* μέσω της ελάχιστης δυνατής αντίστασης, δηλαδή μέσω της υποχώρησης των *Πάνταθας*. Ο *Σαντζαγιά* επικαλείται τους δεσμούς της συγγένειας και κάνει

³⁷¹ Επεξηγηματικό σχόλιο / παρατήρηση που έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*.

³⁷² Rajagopalachari, 1983, 188

επίκληση στην πληθώρα των αρετών που διαθέτουν οι *Πάνταθας*, υποστηρίζοντας πως η μεγαλοψυχία τους θα έπρεπε να τους οδηγήσει στην οριστική υποχώρηση. Αντί να ριχθούν στη μάχη διεκδικώντας το δίκαιο μερίδιό τους, τους ενθαρρύνει να αποσυρθούν από τα εγκόσμια και να συνεχίσουν τη ζωή τους σαν ασκητές.³⁷³

Ο *Σαντζαγιά* γνωρίζει βέβαια καλά, πως οι ίδιοι οι *Πάνταθας* καταβάλλουν, ήδη, κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να συγκρατήσουν τους εαυτούς τους από την επιθυμία να μην επιτρέψουν να χυθεί ούτε μια σταγόνα αίμα. Η φυσική τάση των πέντε αδελφών όπως και κάθε σπουδαίου πολεμιστή, είναι η ειρήνη³⁷⁴ κι αυτό υπογραμμίζεται ιδιαίτερα όταν ο ρωμαλέος *Μπιμασένα*, ο πιο θαρραλέος των πολεμιστών, ζητά να βρεθεί μια ειρηνική λύση «για να μην καταστραφεί η φυλή (των *Κουρού*)». ³⁷⁵ Όμως το *Ντάρμα* των *Πάνταθας* (όπως και το *Ντάρμα* κάθε *Κσατρίγια*) είναι να ριχθούν στη μάχη πολεμώντας μέχρι την τελευταία τους πνοή για την υπεράσπιση του δικαίου.³⁷⁶

Ο συμβολισμός που εμπεριέχεται στη διπλωματική αποστολή του *Σαντζαγιά* σχετίζεται με τις περισσότερο λεπτοφυείς τροποποιήσεις του *νου*, που μέχρι την τελευταία στιγμή, επικαλούμενες με δόλο το συναίσθημα και τις αρετές του ατόμου, επιχειρούν να το αποθαρρύνουν από την ολοκλήρωση της στοχευμένης του προσπάθειας να απαλλαγεί από την επιβολή του *εγώ*, αποσκοπώντας στο *Άτμαν*. Και όταν ακόμα κι ο ίδιος ο εκπρόσωπος της μοναδικής *Πραγματικότητας*, ο *Κρίσνα* (που σημαίνει «το κέντρο της συνειδητότητας»)³⁷⁷ επιχειρεί να εξασφαλίσει, κατά τη διάρκεια της διπλωματικής αποστολής που αποστέλλουν οι *Πάνταθας* στους *Καουράβα*, την *ειρηνική* ικανοποίηση ενός μέρους μόνο του νόμιμου δικαιώματός τους, και η απάντηση του *Ντουρυσόντανα* (του *εγώ*) είναι πως δεν θα παραχωρήσει στους ξαδέλφους του ούτε μια σπιθαμή γης,³⁷⁸ γίνεται ξεκάθαρος ο λόγος για τον

³⁷³ Swami Rama, 1985, 33

³⁷⁴ Rajagopalachari, 1983, 189

³⁷⁵ Ό.π.

³⁷⁶ Η αρχή αυτή είναι μέρος και της διδασκαλίας του *Κρίσνα* στον *Άρτζουνα* (στα πλαίσια της *Μπαγκαβάτ-Γκίτα*), καθώς, χαρακτηριστικά, λέει: «Αφού ανήκεις στη κάστα των πολεμιστών, δεν υπάρχει τίποτε το καλύτερο από το να αγωνιστείς για να αποκαταστήσεις το ντάρμα.» (Βυάσα, 2004, 146, Μέρος Δεύτερο)

³⁷⁷ Swami Rama, 1985, 4

³⁷⁸ Rajagopalachari, 1983, 188

οποίο ο απόγονος του *Ντριταράστρα* ονομάζεται «ο Δυσμάχητος», αυτός που δεν παραχωρεί ούτε λίγη από την απόλυτη «παντοδυναμία» του, που δεν προβαίνει στην παραμικρή υποχώρηση, παρά τη βέβαιη έλευση της καταστροφής.

Από την αρχή της διπλωματικής του αποστολής, ο *Κρίσνα*, είναι σίγουρος για την αναληψία που θα επιδείξει ο *Ντουρυσόντανα*, όμως επιχειρεί παρ' όλα αυτά την επίτευξη της ειρήνης.³⁷⁹ Έτσι, παρουσιάζει στον οργισμένο γιο του *Ντριταράστρα* τη διπλωματική πρόταση των *Πάνταθας*, που είναι έτοιμοι να συγχωρέσουν κάθε πρότερη προσπάθεια του πρίγκιπα να τους βλάψει, παραχωρώντας πλήρως το κληρονομημένο δικαίωμά τους στο βασιλικό θρόνο, εάν εκείνος αναγνωρίσει το δικαίωμά τους στη διοίκηση της δυναστείας, παραχωρώντας τους - έστω - το ελάχιστο, δηλαδή **ένα χωριό στον καθένα**. Ο *Κρίσνα* υπογραμμίζει τη σημασία της εναρμόνισης των ανθρώπων με το Θείο Νόμο, το Νόμο του *Ντάρμα* – ο οποίος τιμάται κι υπηρετείται όταν οι άνθρωποι δρουν σεβόμενοι τις ύψιστες ανθρώπινες και συμπαντικές αξίες. Παροτρύνει τον *Ντουρυσόντανα* να δεχτεί τις συμβουλές του πατέρα του, των δασκάλων του (*Ντρόνα*, *Μπίσμα* και *Κρίπα*) αλλά και των σοφών *Μπραχμάνων* που παρευρίσκονται στο παλάτι επιχειρώντας να πείσουν τον πρίγκιπα να αναγνωρίσει τα δικαιώματα των *Πάνταθας* ώστε να επιτευχθεί η ειρήνη.³⁸⁰

Τέλος, ο *Κρίσνα* προειδοποιεί τον πρίγκιπα - με πολλούς τρόπους και κάνοντας χρήση διαφορετικών επιχειρημάτων - πως εάν αρνηθεί την τελική πρόταση των *Πάνταθας*, προχωρώντας έτσι σε πόλεμο, **είναι βέβαιο πως θα ηττηθεί στο πεδίο της μάχης, έχοντας πρώτα προκαλέσει μια ανείπωτη καταστροφή**, εφ' όσον ολόκληρη η φυλή των *Κουρού* θα σφαγιαστεί. Χαρακτηριστικά, ο *Κρίσνα* υπογραμμίζει πως η συμπεριφορά που έχει στόχο να βλάψει τους δίκαιους (δηλαδή εκείνους που υπηρετούν το Θείο Νόμο) αντιτίθεται στο Νόμο του *Ντάρμα* και μπορεί να επιφέρει ακόμα και το θάνατο στον ανυπάκουο. Πως, επειδή ο άδικος δεν πολεμάει για αληθινά αίτια ούτε για να υπερασπιστεί την αρετή, δεν διαθέτει την ίδια επιμονή κι αντοχή με εκείνον που μάχεται με στόχο να προστατέψει το

³⁷⁹ Rajagopalachari, 1983, 191

³⁸⁰ Βυάσα, 2004, 52-90, *Μέρος Δεύτερο*

Ντάρμα.³⁸¹ Υπενθυμίζει στον Ντουρυόντανα πως ο Άρτζουνα, (που γεννήθηκε με την προφητεία ότι θα νικήσει κάθε τύραννο της Γης και θα εξολοθρεύσει τους Ασούρας που εχθρεύονται τα Φωτεινά Όντα),³⁸² «δεν μπορεί να νικηθεί στη μάχη ούτε από όλους τους θεούς, τους ανθρώπους και τους γκαντάρβα μαζί» και πως έχοντας στο πλευρό του τον ίδιο τον Κρίσνα - ο οποίος θα οδηγεί το άρμα του - η νίκη του Άρτζουνα είναι σίγουρη.³⁸³

Η απάντηση του Ντουρυόντανα - του αλαζονικού εγώ - απέναντι στον ίδιο το θεϊκό εκπρόσωπο του «κέντρου της συνειδητότητας» δεν είναι καθόλου απρόβλεπτη, αλλά δεν παύει να προκαλεί την έκπληξη τόσο των υπόλοιπων προσώπων που είναι παρόντες στη διαπραγμάτευση όσο και του ίδιου του αναγνώστη. Ο «Δυσμάχητος» υποστηρίζει πως δεν επιχείρησε ποτέ να βλάψει τους Πάνταθας³⁸⁴ και πως - επιπλέον - απορεί με την επιμονή τους να υποστηρίζουν πως ο ίδιος μεταχειρίστηκε το δόλο, πολλές φορές, με στόχο να αφαιρέσει τη ζωή τους ή να σφετεριστεί τα αγαθά και τα νόμιμα δικαιώματά τους. Υποστηρίζει, ακόμα, πως ο Κρίσνα και οι σοφοί δάσκαλοι του παλατιού έχουν εμπάθεια και μίσος για τον ίδιο ενώ πάντοτε ευνοούσαν τους αδελφούς Πάνταθας. Τέλος, ορκίζεται πως όσο ζει ο ίδιος οι Πάνταθας δεν θα πάρουν «ούτε μία σπιθαμή γης».³⁸⁵

Το ανεξέλεγκτο εγώ, η πηγή κάθε ανικανοποίητου και δυσαρέσκειας, δεν επιθυμεί να διακρίνει την αλήθεια, η ύπαρξη της οποίας το απειλεί με *συρρίκνωση* ή και *αφανισμό*. Είναι, άλλωστε, ένα από τα κύρια *εγωικά* χαρακτηριστικά η διαρκής χρήση του ψεύδους. **Μια ανθρώπινη συνείδηση ταυτισμένη με το υπερφίαλο εγώ** (όπως είναι η συνείδηση του Ντουρυόντανα στο έπος), μια συνείδηση που αψηφά την καθοδήγηση του *buddhi* (το οποίο δύναται να οδηγήσει τον άνθρωπο στην ταύτιση με την αληθινή του φύση), **δεν μπορεί παρά να είναι μια συνείδηση τυφλή**, που επιλέγει να ταυτίζεται ακατάπαυστα με μια *ψεύτικη* πραγματικότητα, στην οποία χωράει μονάχα το *εγωικό* «μεγαλείο». Ο Ντουρυόντανα αρνείται να δεχτεί τη βοήθεια που του προσφέρεται απλόχερα μέσα από τις συμβουλές που του

³⁸¹ Βυάσα, 2004, 91, *Μέρος Δεύτερο*

³⁸² Βυάσα, 2003, 133

³⁸³ Βυάσα, 2004, 94, *Μέρος Δεύτερο*

³⁸⁴ Ό.π., 98 και Rajagopalachari, 1983, 192

³⁸⁵ Ό.π., 98-99 και Rajagopalachari, 1983, 192

δίνουν τόσο ο επίγειος θεός όσο κι οι σοφοί δάσκαλοι και ιερείς. Επιπλέον, αρνείται να αναγνωρίσει, έστω, την αντικειμενική αλήθεια, αυτή που σχετίζεται με την εκτέλεση δικών του - *αδιαμφισβήτητων - πράξεων*, ενώ επιμένει ξανά και ξανά πως εκείνος «έχει δίκιο»:

«Όλοι κατηγορείτε μόνο εμένα και κανέναν άλλον. Εγώ, όμως, δεν βρίσκω στον εαυτό μου κανένα λάθος. Κι όμως όλοι εσείς, μαζί και ο γέροντας βασιλιάς, με μισείτε. Ω Γκοβίντα,³⁸⁶ ακόμη και μετά από πολλή σκέψη, δεν βρίσκω κανένα λάθος σε μένα».³⁸⁷

Το εγώ διεκδικεί, πάντοτε, το αλάθητο. Το εγώ όπου και αν στραφεί «βλέπει» εχθρούς. Ο Ντουρυσόντανα κατηγορεί τους παρόντες (όσους τον συμβουλεύουν για τη δική του ευημερία και την ευημερία όλων) για μεροληψία. Ο ίδιος, όπου και αν σταθεί, «βλέπει» ανθρώπους που τον αδικούν και τον αντιμάχονται. Όμως, σύμφωνα με το Ραμάνα Μαχάρσι **«ο καθένας αντανακλά τη δική του φύση»**.³⁸⁸

Βλέποντας παντού εχθρούς, ο Ντουρυσόντανα πιστεύει πως ο Κρίσνα πήρε μέρος σε κάποια συνωμοσία που έστησαν οι Πάνταβας (σε συνεργασία με το Μπίσμα αλλά και με τον ίδιο το Ντριταράστρα), με στόχο να αιχμαλωτίσουν και να δολοφονήσουν τον πρίγκιπα. Με αυτόν τον τρόπο, θεωρώντας το εγώ πως κινδυνεύει από την ίδια την Ψυχή (το «κέντρο της συνειδητότητας»), σχεδιάζει να αιχμαλωτίσει τον Κρίσνα - δηλαδή τον ενσάρκωμένο, πανίσχυρο θεό. Ο Ντριταράστρα, μαθαίνοντας τα σχέδια του γιού του [ο οποίος έχει την υποστήριξη των 99 αδελφών του - δηλαδή των

³⁸⁶ Πρόκειται για ένα από τα ονόματα που αποδίδονται στον Κρίσνα και σημαίνει «αυτός που προστατεύει τις αγελάδες», που είναι τα ιερά ζώα των Ινδών. Πράγματι, σε νεαρή ηλικία ο Κρίσνα ήταν βοσκός και το όνομα Γκοβίντα (που περισσότερο αποδίδει ένα συμβολικό περιεχόμενο) σχετίζεται με αυτή την ιδιότητα. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Govinda>)

³⁸⁷ Βυάσα, 2004, 98, *Δεύτερο Μέρος*

³⁸⁸ Μια από τις ιστορίες - παραβολές που παρέθεσε ο Ραμάνα Μαχάρσι στους μαθητές του είναι η εξής: «Ένας άγιος της παράδοσης Σάιβα κατευθύνθηκε στον ιερό ναό του Σίβα, στο Καλαχάστι, για να δεχτεί την ευλογία του Θεού. Έβλεπε όλους τους ανθρώπους σαν το θεό Σίβα και τη θεά Σάκτι, γιατί και αυτός, ο ίδιος, ήταν σαν τους θεούς. Και ο Γιουντιστίρα θεωρούσε ότι ολόκληρος ο κόσμος απαρτίζεται από ανθρώπους που έχουν το ένα ή το άλλο χάρισμα και πως ο καθένας τους ήταν καλύτερος από εκείνον για τον ένα ή τον άλλο λόγο. Από την άλλη πλευρά, ο Ντουρυσόντανα, δεν μπορούσε να βρει ούτε ένα καλό άνθρωπο στον κόσμο. Ο καθένας αντανακλά τη δική του φύση.» (Sri Ramana Maharshi, 2010, 29)

Καουράβα - αλλά και του Κάρνα και του Σακούνι, που τρέφουν το ίδιο μίσος για τους Πάνταβας) επιπλήττει τον πρίγκιπα:

«Ω άθλιε με τις πολλές αμαρτωλές πράξεις, μάθε ότι είναι επαίσχυντη η πράξη που εσύ, μαζί με τους κακόβουλους φίλους σου, ετοιμάζεσαι να κάνεις! Χωρίς να καταλαβαίνεις τίποτε, εσύ, που είσαι η ντροπή της γενιάς μας, μόνο εσύ θα μπορούσες να σχεδιάσεις τόσο ταπεινές κι ανάξιες πράξεις! Συμπράττοντας με ασύνετους συμμάχους, θέλεις να αιχμαλωτίσεις αυτόν τον ανίκητο και ασυγκράτητο θεϊκό πρίγκιπα; **Σαν παιδί που θέλει να αποκτήσει το φεγγάρι, ω ανόητε, ζητάς εκείνο που δεν μπορεί να επιτευχθεί ούτε από τους ίδιους τους θεούς ούτε ακόμη από τον Ίντρα με όλη του τη δύναμη; {...}** Όπως τον άνεμο κανείς δεν μπορεί να τον πιάσει στα χέρια του, όπως τη σελήνη κανένα χέρι δεν μπορεί να τη στηρίξει στο κεφάλι του, έτσι κι ο Κρίσνα δεν μπορεί να αιχμαλωτιστεί με τη βία».

Ο Κρίσνα, από την άλλη, περιγελά τον Ντουρυσόντανα για την άγνοιά του και καθώς **αποκαλύπτει την αληθινή, θεϊκή μορφή του** προκαλεί ανείπωτο δέος και πρωτόγνωρο τρόμο σε όσους βρίσκονται στο παλάτι. Μέσα στο θεϊκό του μεγαλείο, ο Κρίσνα, αποχωρεί από το παλάτι κι από την πρωτεύουσα.

IV.ε. Ο θάνατος του “Δυσμάχητου”

Ο εμφύλιος ήταν πλέον αναπόφευκτος. Οι δύο οικογένειες συγκρούστηκαν μέχρι τελικής πτώσεως και παρ’ όλο που οι απώλειες ήταν ανυπολόγιστες για κάθε πλευρά, το στρατόπεδο του Ντουρυσόντανα είχε υποστεί τα μεγαλύτερα πλήγματα. Ένας ένας οι σπουδαίοι ηγέτες του στρατού των Καουράβα (πρώτα ο Μπίσμα, ύστερα ο Ντρόνα, ο Κάρνα, ο Σακούνι, και τελευταίος ο Σάλια)³⁸⁹ δέχτηκαν τα

³⁸⁹ Ο Σάλια (Shalya) ήταν ο βασιλιάς της φυλής των Μαντράκα κι αδελφός της Μάντρι, μητέρας των νεότερων εκ των Πάνταβας – Νακούλα και Σαχαντέβα. Όταν οι δύο πλευρές αναζητούσαν ακόμα συμμάχους, ο Σάλια ετοιμάστηκε να επισκεφτεί τους αδελφούς Πάνταβας για να τους δηλώσει την υποστήριξή του. Όταν πληροφορήθηκε ο Ντουρυσόντανα τις προθέσεις του Σάλια διέταξε τους άντρες του να χτίσουν (κάπου στα μέσα της διαδρομής που θα διένυε ο Σάλια με την ακολουθία του) πολυτελή οικήματα, τα οποία θα φιλοξενούσαν για λίγο τον ίδιο το βασιλιά των Μαντράκα και όσους τον συνόδευαν. Έτσι κι έγινε. Ο Σάλια, που θαμπώθηκε απ’ την πολυτέλεια των χώρων στους οποίους διέμεινε κι ενθουσιάστηκε απ’ την εξυπηρέτηση που δέχτηκε, ζήτησε να συναντήσει από κοντά τον άντρα που του παρείχε την εξαιρετική φιλοξενία. Όταν εμφανίστηκε μπροστά του ο

θανάσιμα χτυπήματα των *Πάνταθας*, ενώ ο *Ντουρυόντανα* (το εγώ) έβλεπε την επίθεση να μετατρέπεται σε άμυνα και την άμυνα σε φυγή. Μόνος και καταρρακωμένος, αποχώρησε απ' το στρατόπεδό του λίγες ώρες πριν από το τέλος της μάχης – όταν οι *Πάνταθας* πανηγύριζαν ήδη για την επερχόμενη νίκη τους. Μαγεύοντας και παγώνοντας τα νερά της λίμνης **Ντβαϊπαγιάννα (Dvaipayana)**, κρύφτηκε στο βυθό της περιμένοντας να τελειώσουν όλα χωρίς να υποστεί τις συνέπειες.³⁹⁰

Όταν όμως όλα, επιτέλους, τελείωσαν και κανένας από τους συμβούλους και τους συμμάχους του *Ντουρυόντανα* δεν είχε μείνει ζωντανός [εκτός από τον **Κριταβάρμαν (Kritavarman)**,³⁹¹ τον **Κρίπα (Kripa)**³⁹² και τον **Ασβαττάμα (Asvatthama)**],³⁹³ οι *Πάνταθας* αναζήτησαν και τελικά βρήκαν τον πρίγκιπα στο βυθό της μαγεμένης λίμνης. Ο *Ντουρυόντανα* αρνήθηκε να εγκαταλείψει το βυθό και να πολεμήσει τους πέντε αδελφούς, ισχυριζόμενος πως έχει καταβληθεί από τη θλίψη για το χαμό των αγαπημένων του και πως έχει ανάγκη να ξεκουραστεί. Ακόμα, επέμεινε πως δεν ενδιαφέρεται πλέον για το βασίλειο, που είναι άδειο από ανθρώπους και θλιβερό στην όψη, μετά από μια τέτοια καταστροφή. Είπε στους *Πάνταθας* πως επιθυμεί τώρα να ζήσει στα δάση σαν ασκητής. Ο *Γιουντίστιρα* όμως, που είχε αναλάβει να πείσει τον *Ντουρυόντανα* να βγει από τη λίμνη και να μονομαχήσει με έναν από τους αδελφούς *Πάνταθας*, κατόρθωσε να προκαλέσει την οργή του πρίγκιπα θυμίζοντάς του πως η αποφυγή της μάχης είναι ατιμία για έναν *Κσατρίγια*. Ακόμα, ο γιός του θεού *Ντάρμα* υπόσχεται πως εάν ο *Ντουρυόντανα* κατορθώσει να σκοτώσει τον έναν από τους πέντε αδελφούς που θα τον

Ντουρυόντανα, ο *Σάλυα*, μεθυσμένος ακόμα απ' τις απολαύσεις και τα πλούτη υποσχέθηκε στον πρίγκιπα να ικανοποιήσει κάθε επιθυμία του. Έτσι, όταν ο *Ντουρυόντανα* ζήτησε τη συμμαχία του ισχυρού βασιλιά, ο *Σάλυα* δέχτηκε χωρίς δεύτερη σκέψη να βοηθήσει τον πρίγκιπα. Πρόκειται για ένα ακόμη δείγμα συμπεριφοράς που είναι χαρακτηριστικό της «Σκοτεινής Εποχής» της *Κάλι Γιούγκα*. Τόσο η εξάσκηση της αρετής όσο κι η επιθυμία για την επικράτησή της - που αποτελούσαν τις αρχικές προθέσεις του *Σάλυα* - εύκολα παραχωρήθηκαν για να ικανοποιηθούν - πρόσκαιρα - οι αισθήσεις κι η επιθυμία για χλιδή.

³⁹⁰ Βυάσα, 2004, 403-404, *Μέρος Δεύτερο*

³⁹¹ Ο *Κριταβάρμαν* ήταν ένας από τους πολεμιστές των *Καουράβα*.

³⁹² Ο *Κρίπα*, όπως έχει αναφερθεί ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν ένας από τους δασκάλους των *Πάνταθας* και *Καουράβα* όταν αυτοί μεγάλωναν μαζί στο παλάτι.

³⁹³ Ο *Ασβαττάμα* ήταν ο αγαπημένος γιός του *Ντρόνα*, δασκάλου των *Καουράβα* και των *Πάνταθας*. (Βυάσα, 2004, 326-343, *Μέρος Δεύτερο*)

αντιμετωπίσει στη μάχη, τότε ολόκληρο το βασίλειο θα γίνει δικό του κι οι υπόλοιποι *Πάνταθας* θα αποχωρήσουν για πάντα.³⁹⁴

Με κίνητρο το βασίλειο και την απόλυτη εξουσία αλλά και με στόχο να διεκδικήσει μέχρι τέλους την τιμή του *Κσατρίγια*, ο *Ντουρυόντανα* αποφασίζει να βγει από την παγωμένη λίμνη. Ο *Μπιμασένα* - ο οποίος κατά τη διάρκεια της προσβολής που είχε προκαλέσει ο *Ντουρυόντανα* στην *Ντραούπαντι* μετά το πρώτο ολέθριο παιχνίδι ζαριών, είχε πάρει όρκο ότι θα σκοτώσει τον πρίγκιπα – δέχτηκε με χαρά να μονομαχήσει με τον *Ντουρυόντανα*.³⁹⁵ Τη μεγάλη μονομαχία ανάμεσα στους δύο σπουδαίους πολεμιστές παρακολούθησαν τόσο οι *Πάνταθας* κι ο *Κρίσνα* όσο κι οι *Ντέθας* κι οι *Γκαντάρβα*. Κι ενώ περνούσε η ώρα και κανένας από τους δύο δεν φαινόταν να επικρατεί, ο *Κρίσνα* ενημέρωσε τον *Άρτζουνα* πως ο μόνος τρόπος να νικηθεί ο *Ντουρυόντανα* ήταν να χτυπηθεί από το ρόπαλο του *Μπιμασένα* στο ύψος των μηρών. Ο μόνος τρόπος να ηττηθεί ο φαύλος ήταν ένα ανέντιμο, «αντικανονικό» χτύπημα, το οποίο απαγόρευαν οι όροι της μάχης. Ο *Κρίσνα* δεν χρειάστηκε να θυμίσει στον *Άρτζουνα* τις δεκάδες δολερές κι ανέντιμες πράξεις του *Ντουρυόντανα* και προκειμένου να τεθεί ένα τέλος και να επικρατήσει, ως όφειλε, ο *Θεϊκός Νόμος*. Ο *Άρτζουνα* έκανε νόημα στον *Μπιμασένα* κι εκείνος, με μια πολύ εύστοχη κίνηση έσπασε - με το ρόπαλό του - τους μηρούς του *Ντουρυόντανα*.³⁹⁶

IV.στ. Επίλογος για τον Ντουρυόντανα

Ο πρίγκιπας έπεσε στο έδαφος, όπου άρχισε να κατηγορεί - μέχρι την τελευταία στιγμή - τον *Κρίσνα* και τους *Πάνταθας* για χρήση ανέντιμων μέσων στη μάχη, τα οποία αντιτίθεντο στο *Νόμο* του *Ντάρμα*. Ο *Κρίσνα* - που είχε ως αποστολή να εξασφαλίσει την επικράτηση του *Θεϊκού Νόμου* - δίχως να συγκρατήσει την οργή του απάντησε στον ετοιμοθάνατο *Ντουρυόντανα* πως σε τέτοιες σκοτεινές εποχές (όπως είναι η *Κάλι Γιούγκα*), είναι η ουσία κι όχι το «γράμμα» του *Θεϊκού Νόμου*

³⁹⁴ Βυάσα, 2004, 412-416

³⁹⁵ Ό.π., 416

³⁹⁶ Ό.π., 426-430

που πρέπει να προστατεύεται.³⁹⁷ Στη διάρκεια της *Κάλι Γιούγκα*, διδάσκει ο *Κρίσνα*, δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς το μονοπάτι που οδηγεί στην εξάσκηση του αληθινού *Ντάρμα* αφού εκείνοι που απορρίπτουν κι αψηφούν το *Θεϊκό Νόμο* φροντίζουν να προβάλλουν τους παλιούς κώδικες συμπεριφοράς (που ανήκουν στην προηγούμενη εποχή, αυτή της *Ντβαπάρα Γιούγκα*) ως την πλέον ηθική στάση, υποσκάπτοντας έτσι τις ουσιαστικές αρχές του *Ντάρμα*.³⁹⁸ Αυτοί οι παλιότεροι κώδικες αποτελούν «τεχνικές λεπτομέρειες»³⁹⁹ μπροστά στην *ουσία* του ίδιου του *Νόμου*, δηλαδή μπροστά στην επικράτηση των ύψιστων ανθρωπίνων και συμπαντικών αξιών, του ήθους και της αρετής.

Ο *Κρίσνα*, αναφέρεται εδώ στην κατηγορία του **apad dharma**, δηλαδή στις αρχές του *Ντάρμα* που σχετίζονται με την **τήρηση του** συγκεκριμένου **Νόμου κατά τη διάρκεια περιόδων που χαρακτηρίζονται από «κρίση ή πτώση των ηθών.»** Σε τέτοιες κρίσιμες εποχές, που μαίνεται η μάχη ανάμεσα στην επικράτηση των απάνθρωπων και υπάνθρωπων συμπεριφορών έναντι των αγαθών κι αλληλέγγυων νοοτροπιών και τρόπων ζωής, το σημαντικότερο απ' όλα είναι η εξασφάλιση της αξίας της ίδιας της ανθρωπίνης ζωής - και μάλιστα - της πνευματικής ζωής. Το αίτημα αυτό είναι τόσο επιτακτικό, ώστε η οποιαδήποτε ενασχόληση με το «γράμμα» του *Θεϊκού Νόμου* ή με τις οποιεσδήποτε ηθικολογίες είναι απλώς χάσιμο χρόνου, που ενδυναμώνει όσους εξυπηρετούν την αποσταθεροποίηση του *Νόμου* του *Ντάρμα*. Άλλωστε, η μάχη που περιγράφεται στη *Μαχαμπαράτα* υπερβαίνει το γήινο επίπεδο. Πρόκειται όχι μόνο για μια «ψυχική οικογενειακή» και «πολιτική» διαμάχη αλλά και για μια διαμάχη «συμπαντική»,⁴⁰⁰ που (όπως είδαμε σε παραπάνω κεφάλαιο) μεταφέρθηκε από τους υπερβατικού κόσμους στη Γη, σύμφωνα με την ινδική παράδοση.

Στα πλαίσια της αρχετυπικής αυτής μάχης για την επικράτηση του *Καλού* ή του *Κακού*, ο πρίγκιπας *Ντουρυσόντανα* «έπαιξε» επάξια το ρόλο του φέρνοντας σε πέρας μια δύσκολη αποστολή, εκείνη του *διώκτη* των υποστηρικτών του *Θεϊκού Νόμου*. Οι ίδιοι οι υποστηρικτές του *Θεϊκού Νόμου* (οι *Πάνταθας* κι οι σύμμαχοί

³⁹⁷ Osborne, 2000, 135

³⁹⁸ Ό.π., 137

³⁹⁹ Ό.π., 128

⁴⁰⁰ Ανδρεάδης, 2002, 2

τους στη συγκεκριμένη περίπτωση) δεν θα γνώριζαν ούτε την αξία της δικής τους αποστολής ούτε και τις ίδιες τους τις δυνάμεις εάν δεν δέχονταν τη διαρκή πρόκληση του Ντουρυνότανα. Ένας τέτοιος - *δυσμάχητος* - αντίπαλος ήταν η αφορμή για να γεννηθεί στους πέντε ήρωες η *ασίγαστη επιθυμία* για την υπηρεσία και προστασία του *Θεϊκού Νόμου* αλλά και - διαμέσου αυτού - για την εναρμόνιση με την αληθινή τους φύση (που είναι το Άτμαν).

Ο Ντουρυνότανα - σύμβολο του *δυσμάχητου* εγώ - υπήρξε ο ιδανικός αντίπαλος, αυτός που καθρεφτίζει στον ασκούμενο τη φύση της δικής του - *δυσμάχητης* - σκιάς.⁴⁰¹ Είναι ο αντίπαλος που «θυμίζει» στον ασκούμενο πως η ουσιαστική «μάχη» κρύβεται εντός του και πως - σε μεγάλο ποσοστό - σχετίζεται με την παράδοση⁴⁰² της λειτουργίας του εγώ «στο άγνωστο, στην Πραγματικότητα, στο κέντρο της Αλήθειας και της επίγνωσης».⁴⁰³ Ο «Δυσμάχητος» Ντουρυνότανα, ένας σπουδαίος πολεμιστής, που δεν πρόδωσε ποτέ τα πολεμικά του καθήκοντα διδάσκει την εντατική κι επίμονη εστίαση στο στόχο (παρ' ότι ο στόχος του αφορούσε το ίδιο όφελος). Μια εστίαση που λείπει από τον Άρτζουνα, όπως θα υποστηριχθεί παρακάτω, παρ' όλο που αυτός - ο «καλός» ήρωας - τάσσεται στην υπηρεσία του *Θεϊκού Νόμου*. Όσον αφορά το διαχωρισμό των χαρακτήρων του έργου σε «καλούς» και «κακούς» είναι σημαντικά τα λόγια του Γ. Ανδρεάδη σχετικά με «την αποσύνδεση της ηθικής από την ηθικολογία»:

«Οι “κακοί” ή ορθότερα οι μαύροι χαρακτήρες της Μαχαμπαράτα, οι Κουρού με αρχηγούς τον Ντουρυνότανα και τον Κάρνα είναι **όχι κακοί αλλά δέσμιοι μιας αινιγματικής δύναμης όπως το κάρμα που καταναγκάζει και όμως αφήνει περιθώρια ευθύνης και ελευθερίας** και εύκολα οδηγεί σε κάτι που συγγενεύει έντονα με την τραγική **αμαρτίαν**».⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Ο C.G. Jung ορίζει ως σκιά «το σκοτεινό μισό της προσωπικότητας» των ανθρώπων. Και, ο «κυνηγός» (δηλαδή ο χαρακτήρας που έχει το ρόλο του διώκτη στους μύθους) «κατά βάθος δεν είναι άλλος από τη σκιά του ήρωα». (Jung, 1988, 164)

⁴⁰² Κατά το Swami Rama: “Surrendering means “becoming aware of the Reality”, δηλαδή «Παράδοση» σημαίνει “αποκτώ επίγνωση της Πραγματικότητας”. (Swami Rama, 2002, 136)

⁴⁰³ Swami Rama, 2002, 134-135

⁴⁰⁴ Ανδρεάδης, 2002, 1-2

Λίγο πριν από το θάνατό του (που προήλθε από το ρόπαλο του γενναίου Μπιμασένα) και προτού μεταβεί στα ουράνια – δηλαδή εκεί όπου μετέβησαν κι οι Πάνταβας μετά το θάνατό τους – ο Ντουρυόντανα λέει στους τρεις επιζώντες του στρατοπέδου των Καουράβα τα εξής:

«Ευτυχώς όσο διαρκούσαν οι εχθροπραξίες επέδειξα πάντα θάρρος και επιμονή. Ευτυχώς νικήθηκα αγωνιζόμενος στο πεδίο της μάχης, μαζί με όλους τους συγγενείς και τους φίλους μου. Γι' αυτό κανένας δεν πρέπει να θρηνήσει για μένα!»⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Βυάσα, 2004, 27-28, Μέρος Τρίτο

V. ΑΡΤΖΟΥΝΑ Ή “ΑΥΤΟΣ ΠΟΥ ΚΑΝΕΙ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ”

*“Peaceful is the one who’s not concerned
with having more or less.
Unbound by name and fame
he is free from sorrow
from the world
and mostly from himself.”⁴⁰⁶*

J. Rumi

V.α. Το οικογενειακό περιβάλλον, η γέννηση και η αποστολή του

Άρτζουνα

Λίγο αφότου ανέλαβε το αξίωμα του βασιλιά των *Κουρού*, ο *Παντού* (ο «φυσικός» πατέρας των *Πάνταθας*), εκστράτευσε εναντίον κάθε γνωστού, τότε, βασιλείου. Γενναίος κι ορμητικός κέρδιζε τη μια μάχη μετά την άλλη υποτάσσοντας τελικά όλες τις φυλές που αντιστέκονταν στην πολεμική του ισχύ. Άξιος απόγονος του βασιλιά *Μπαράτα* και του *Σάντανου*, ο *Παντού* επανέφερε στη δυναστεία των *Κουρού* την παλιά της αίγλη. Κι ενώ ο λαός του τον λάτρευε και η δόξα της δυναστείας είχε αναστηθεί, εκείνος, επιθυμώντας να απέχει από τη χρήση της βίας, από τα πλούτη και την πολυτέλεια, αποφάσισε να ζήσει ασκητικά εξασκώντας τις αρχές και τις πρακτικές της *γιόγκα*. Παινήθηκε λοιπόν απ’ το βασιλικό αξίωμα, εγκατέλειψε τα εγκόσμια, και μαζί με τις δύο συζύγους του (*Κούντι* και *Μάντρι*) εγκαταστάθηκε στα δάση των *Ιμαλαΐων*.

Εκεί ο *Παντού*, διατηρώντας ακόμα το πάθος του για τη χρήση των όπλων και μη εξασκώντας με εντιμότητα την αρχή της **ahimsa (μη-βία)** [που ανήκει στις πέντε αρχές-«περιορισμούς» (**γιάμας**) του «κώδικα ήθους» της *γιόγκα*] συνήθιζε να

⁴⁰⁶ «Γαλήνιος είναι εκείνος που δεν νοιάζεται να’ χει περισσότερα ή λιγότερα. Αδέσμευτος από όνομα και φήμη, είναι ελεύθερος από θλίψη απ’ τον κόσμο αλλά περισσότερο απ’ τον ίδιο του τον εαυτό». (Rumi, 1999, 35)

περιφέρεται ανέμελος στα δάση κυνηγώντας άγρια ζώα. Έτσι, όταν μια μέρα βρέθηκε μπροστά σ' ένα μεγάλο ελάφι - «που έμοιαζε σαν αρχηγός ενός κοπαδιού» - τη στιγμή που αυτό έκανε έρωτα με την ελαφίνα του, δεν συγκράτησε την ορμή του και στόχευσε με τα βέλη του τα ανυποψίαστα ζώα. Τα ελάφια πήραν τότε την πραγματική, ανθρώπινη μορφή τους και θρηνώντας για το θανάσιμο χτύπημα που δέχτηκαν από τον Παντού «την ώρα της ερωτικής τους περίπτυξης»,⁴⁰⁷ έστρεψαν την οργή τους πάνω του. Ο άντρας, ένας σπουδαίος ρίσι που είχε πάρει μαζί με τη σύντροφό του τη μορφή ελαφιού, καταράστηκε τον Παντού να χάσει τη ζωή του μόλις νιώσει ερωτική επιθυμία κι ενδώσει σε αυτήν.

Αποφεύγοντας πια την ερωτική επαφή - εξασκώντας, δηλαδή, την αρχή της **εγκράτειας (brahmacharya)** - ο δεύτερος γιός του Βυάσα ζήτησε από την Κούντι να ενωθεί με έναν άντρα ίσης ή ανώτερης καταγωγής από τον ίδιο προκειμένου να γεννηθούν σπουδαίοι κι ενάρετοι απόγονοι για τη γενιά των Κουρού.⁴⁰⁸ Τότε η Κούντι του μίλησε για τη γνωριμία της με το σοφό Ντουρβάσας όταν εκείνος φιλοξενήθηκε στο σπίτι του πατέρα της πριν από πολλά χρόνια. Έχοντας μείνει πολύ ευχαριστημένος απ' τον τρόπο με τον οποίο τον είχε υπηρετήσει η νεαρή Κούντι, ο Ντουρβάσας αποφάσισε να της κάνει ένα δώρο. Διάβασε το μέλλον της και καθώς είδε πως θα δυσκολευόταν να αποκτήσει απογόνους, της δίδαξε ένα ειδικό μάντρα με το οποίο θα μπορούσε - όποτε το επιθυμούσε - να καλέσει κάποιον από τους θεούς και να ενωθεί μαζί του για να αποκτήσει σπουδαίους γιούς θεϊκής καταγωγής.

Ο Παντού ζήτησε από την Κούντι να καλέσει, πρώτον απ' όλους, το θεό Ντάρμα. Κι από την ένωση της Κούντι με το θεό γεννήθηκε ο Γιουντίστιρα (σημαίνει «αυτός που παραμένει σταθερός όταν μαίνεται η μάχη»)⁴⁰⁹ που διέκρινε κι υπηρετούσε πάντοτε την αρετή. Ύστερα, ο Παντού επιθύμησε να αποκτήσει ένα γιό που θα διέθετε σπουδαία φυσική δύναμη, που θα ήταν ικανός «να ταπεινώνει την περηφάνια όλων

⁴⁰⁷ Βυάσα, 2003, 126

⁴⁰⁸ Ό.π., 126-127

⁴⁰⁹ Swami Veda Bharati, 2002, 21

των κακόβουλων εχθρών». ⁴¹⁰ Η Κούντι κάλεσε τον θεό του Ανέμου, Βαγιού, κι από την ένωσή τους γεννήθηκε ο Μπιμασένα, ο ρωμαλέος.

Επιθυμώντας κι έναν τρίτο γιό ο Παντού, σκέφτηκε πως θα ήθελε να είναι ένας πανίσχυρος πολεμιστής, που θα νικά στη μάχη «όλους τους ανθρώπους και τα άλλα πλάσματα». ⁴¹¹ Αποφάσισε λοιπόν να ζητήσει την ευλογία του ίδιου του Ίντρα, του αρχηγού των θεών. Για να τον ικανοποιήσει ώστε να δεχτεί ο θεός να τους χαρίσει ένα σπουδαίο απόγονο, ο Παντού άσκησε αυστηρές πνευματικές πειθαρχίες και ζήτησε από τη σύζυγό του να κάνει το ίδιο. Ύστερα από ένα χρόνο αφοσίωσης (και των δύο) σε διαφορετικές πνευματικές πρακτικές και στο διαλογισμό, ο Ίντρα εμφανίστηκε στον Παντού λέγοντάς του τα παρακάτω λόγια: «Θα σου χαρίσω, βασιλιά, ένα γιό που θα είναι διάσημος στους τρεις κόσμους και ο οποίος θα αυξήσει την ευημερία των μπραχμάνων και όλων των έντιμων ανθρώπων. **Ο γιός που θα σου χαρίσω θα είναι ο καταστροφέας των τυράννων και θα φέρει μόνο χαρά στους φίλους και τους συγγενείς του**». ⁴¹² Ο Παντού μετέφερε στην Κούντι τα λόγια του θεού και της ζήτησε να καλέσει τον Ίντρα με το ειδικό της μάντρα. «Κάλεσέ τον» της είπε, «και γέννησε **ένα παιδί που θα είναι ο εκφραστής όλων των αρετών των Κσατρίγια**». ⁴¹³

Έτσι γεννήθηκε ο Άρτζουνα, που σημαίνει «**φωτεινός**», «**λαμπερός**», «**λευκός**». Σημαίνει, ακόμα, «**αυτός που κάνει ειλικρινείς προσπάθειες**» κι αυτή του η ιδιότητα σχετίζεται με την αποφασιστικότητα και την εστίασή του σε κάθε είδους στόχο. Όπως προφήτευσε ο ίδιος ο Ίντρα και κατά τη στιγμή της γέννησής του, η αποστολή του γιού του θα ήταν **να συντρίψει όλους τους τυράννους της Γης και να εξολοθρεύσει τους Ασούρα που ήθελαν να βλάψουν τα Φωτεινά Όντα**. Ο Άρτζουνα ήταν αυτός που **θα ξαναέφερνε «την ευτυχία στη γενιά του**». ⁴¹⁴

Τέλος, μετά από τη γέννηση του Άρτζουνα ακολούθησε η γέννηση των νεαρότερων από τους Πάνταβας, των διδύμων Νακούλα και Σαχαντέβα, που ήταν γιοι της

⁴¹⁰ Βυάσα, 2003, 131

⁴¹¹ Ό.π.

⁴¹² Ό.π., 132

⁴¹³ Ό.π.

⁴¹⁴ Ό.π., 133

δεύτερης συζύγου του Παντού Μάντρι,⁴¹⁵ και των δίδυμων θεών Ασβίν - οι οποίοι ασκούν την ιατρική των θεών και φέρνουν ευημερία στους ανθρώπους. Ο Νακούλα (σημαίνει «αστείου πηγή νερού»)⁴¹⁶ διατηρούσε την ιδιότητα της «εσωτερικής γαλήνης».⁴¹⁷ Ο Σαχαντέβα (ο χαρακτήρας του οποίου συμβολίζει την επιθυμία για την κατανόηση της αληθινής φύσης των πραγμάτων, που μας οδηγεί στην αναζήτηση της σοφίας)⁴¹⁸ εκπροσωπούσε «τη σοφία που κατακτάται μέσω της πιστότητας και της αφοσίωσης, της ειλικρίνειας και του μονο-εστιασμένου νου».⁴¹⁹

Υπάρχει μια πανάρχαια παράδοση στην Ινδία, σύμφωνα με την οποία η προετοιμασία των μελλοντικών γονέων για τη σύλληψη περιλαμβάνει την εκτέλεση μιας σειράς από πνευματικές πρακτικές όπως είναι ο υπερ-συνειδητός διαλογισμός, η νοητική επανάληψη του *Gayatri Mantra*, αλλά και η συνειδητή τήρηση του «κώδικα ήθους» της γιόγκα (**γιάμας και νιγιάμας**).⁴²⁰ Τόσο ο υπερ-συνειδητός διαλογισμός και το συγκεκριμένο μάντρα όσο και η τήρηση του «κώδικα ήθους» της γιόγκα ενδυναμώνουν τη διαδικασία της συναισθηματικό-νοητικής κάθαρσης των γονέων προκειμένου να «υποδεχτούν» τη συνειδητότητα ενός παιδιού που θα διαθέτει υψηλή διαισθητική νοημοσύνη κι ευρεία πνευματική χωρητικότητα. Αυτή είναι και η περίπτωση του Παντού και της Κούντι που αφοσιώθηκαν - όπως ειπώθηκε παραπάνω - σε αντίστοιχες πρακτικές με στόχο τη γέννηση ενός γιού (του Άρτζουνα) που θα διέθετε τα χαρακτηριστικά του Ίντρα.

Είναι εμφανές πως από ένα τέτοιο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και μετά από μια τέτοια πνευματική προετοιμασία, ο Άρτζουνα (που αποτελεί - εν μέρει - ενσάρκωση του ίδιου του Ίντρα), δεν θα μπορούσε να έχει ενσαρκωθεί παρά με στόχο να φέρει εις πέρας μια σημαντική αποστολή. Εκείνος, μαζί με τα αδέρφια του, γεννήθηκαν άλλωστε μετά από ένα κάλεσμα (της Κούντι και του Παντού) υψηλού πνευματικού επιπέδου που είχε στόχο τη γέννηση απογόνων ικανών να υπηρετήσουν στη Γη το

⁴¹⁵ Η Μάντρι, προκειμένου να αποκτήσει και η ίδια απογόνους, ζήτησε να διδαχτεί το μάντρα που χρησιμοποιούσε η Κούντι γι' αυτό το σκοπό. (Βυάσα, 2003, 133-134)

⁴¹⁶ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

⁴¹⁷ Swami Rama, 1985, 15

⁴¹⁸ <http://www.sakthifoundation.org/symbol.htm>

⁴¹⁹ Ο.π.

⁴²⁰ Swami Veda Bharati, Νοέμβριος 2011, On-line στη διεύθυνση:
<http://www.swamivedablog.org/?p=1683>

Νόμο του Ντάρμα σε μια περίοδο (τη μεταβατική περίοδο ανάμεσα στα τέλη της *Ντθαπάρα Γιούγκα* και στις αρχές της *Κάλι Γιούγκα*) που έμελλε να απομακρύνει σταδιακά τους ανθρώπους από την τήρηση των ύψιστων (πνευματικών) ανθρώπινων αξιών.

V. β. Ο σπουδαιότερος των πολεμιστών

Μετά απ' τον αναπάντεχο θάνατο το *Παντού* και της *Μάντρι* (ο *Παντού* ενέδωσε στην ερωτική του επιθυμία κι ερχόμενος σε επαφή με τη *Μάντρι* ενεργοποίησε την κατάρα του *ρίσι* προκαλώντας τόσο το δικό του θάνατο όσο και της συζύγου του), οι *Πάνταβας*, μαζί με την *Κούντι*, μετέβησαν στο παλάτι της *Χαστιναπούρα*.⁴²¹ Εκεί, οι γιοί του *Παντού* - που ανατράφηκαν μαζί με τους γιούς του *Ντριταράστρα* - διδάχτηκαν τις *Βέδες*, εκπαιδεύτηκαν στην τέχνη του πολέμου και στη χρήση των όπλων κι ανέπτυξαν σε βάθος τις δεξιότητές τους. Ο *Άρτζουνα* ειδικότερα, εξελίχθηκε γρήγορα σε έναν σπουδαίο τοξότη κι ήταν από νωρίς ο αγαπημένος μαθητής του *Ντρόνα* - δασκάλου των πολεμικών τεχνών που κλήθηκε από τον ίδιο τον *Μπίσμα* για να διδάξει τους νεαρούς απογόνους της γενιάς των *Κουρού* (*Πάνταβας* και *Καουράβα*).⁴²²

Ο *Ντρόνα* ήταν ένας *Μπραχμάνος* που είχε εμβαθύνει στην επιστήμη των όπλων και κατείχε σπάνια *ουράνια* όπλα που του είχε χαρίσει στο παρελθόν ο ένδοξος *Μπραχμάνος Παρασουράμα (Parashurama)*⁴²³ *Αβατάρα*⁴²⁴ του θεού *Βίσνου* κι ο πρώτος «πολεμιστής άγιος». ⁴²⁵ Ο *Ντρόνα* γνώριζε ακόμα τη χρήση ειδικών *μάντρα*, τα οποία του προσέδιδαν υπερφυσικές ικανότητες ενώ του επέτρεπαν, επίσης, να κάνει χρήση *ουράνιων* όπλων. Όταν ξεκίνησε τη διδασκαλία των νεαρών *Πάνταβας* και *Καουράβα*, επιχείρησε να αποκρύψει πολλά από τα μυστικά της πολεμικής του

⁴²¹ Βυάσα, 2003, 134-136

⁴²² Ό.π., 149

⁴²³ Ό.π., 147-148

⁴²⁴ Βλ. *Γλωσσάρι*.

⁴²⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Parashurama>

τέχνης, διδάσκοντάς τα μονάχα στον πολυαγαπημένο του γιο **Ασβαττάμα (Asvatthama)**.⁴²⁶

Για το λόγο αυτό, ο *Ντρόνα* αποφάσισε πως κάθε πρωί θα έδινε σε καθέναν από τους μαθητές του ένα δοχείο με στενό «λαιμό» ζητώντας τους να το γεμίσουν με το νερό από το ποτάμι. Την πρώτη μέρα των μαθημάτων το κόλπο «έπιασε», και μέχρι να επιστρέψουν οι πρίγκιπες από το ποτάμι με το στενόμακρο δοχείο γεμάτο, ο *Ντρόνα* είχε προλάβει να διδάξει στο γιό του το πρώτο μυστικό όπλο. Όμως την επόμενη μέρα ο *Άρτζουνα*, που επιθυμούσε πάνω απ' όλα να τελειοποιήσει την τεχνική του στη χρήση των όπλων - κάνοντας χρήση ενός ειδικού όπλου που εκτόξευε νερό - κατάφερε να γεμίσει εγκαίρως το δοχείο του. Έτσι μπόρεσε να παραστεί στο μυστικό μάθημα που ετοιμαζόταν να παραδώσει ο *Ντρόνα* στον *Ασβαττάμα*.⁴²⁷ Αυτό συνέβαινε καθημερινά, κι ο *Άρτζουνα*, «κάνοντας ειλικρινείς προσπάθειες» κι έχοντας ως στόχο την πλήρη ανάπτυξη των δεξιοτήτων του, διατηρούσε αμείωτη την προσοχή του στη διδασκαλία του *Ντρόνα*. Ως εκ τούτου, η δεξιολογία που ανέπτυξε στα όπλα – και ιδιαίτερα στο τόξο – του χάρισε γρήγορα τη φήμη του «*σπουδαιότερου όλων των πολεμιστών*».⁴²⁸

Η επιθυμία του *Άρτζουνα* για την εμβάθυνση και την επέκταση των γνώσεών του και για την τελειοποίηση των δεξιοτήτων του είναι δείγμα ενός μαθητή που αναζητά τη γνώση και την εμπειρία της αληθινής του φύσης, η οποία δεν γνωρίζει περιορισμούς και χαρακτηρίζεται απ' την πληρότητα και την ευδαιμονία. Κάνοντας μια διαφορετική ανάγνωση του ονόματος του *Άρτζουνα* (όπου **Rajju** σημαίνει «*σκοινί*» /«*δεσμά*» και **na** σημαίνει «*όχι*») θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ο *Άρτζουνα* εκφράζει τη φλογερή επιθυμία του ασκούμενου (του μαθητή) για την **απελευθέρωση από τα δεσμά του εγώ**, που εμποδίζουν τον άνθρωπο από τη βίωση της *Πραγματικότητας*. Η επιθυμία για αλλαγή, για να αφήσει πίσω του αυτό που τον δεσμεύει, είναι αυτό που χαρακτηρίζει ένα μαθητή που *κάνει ειλικρινείς προσπάθειες εστιάζοντας και κατευθύνοντας το νου και τις επιθυμίες του στην αληθινή του φύση, τον Εαυτό*. Ένα ακόμη συμβάν της παιδικής ηλικίας του ήρωα

⁴²⁶ Βιάσα, 2003, 146-147

⁴²⁷ Buck, 2006, 39-40

⁴²⁸ Swami Rama, 1985, 15

συνοψίζει όλα τα παραπάνω και συμβολίζει την αφοσίωση του Άρτζουνα στον πνευματικό του στόχο.

Ο Ντρόνα συνήθιζε να υποβάλλει σε δοκιμασίες τους μαθητές του. Μια μέρα λοιπόν, ο σπουδαίος δάσκαλος τοποθέτησε ένα πήλινο αντικείμενο με τη μορφή μικρού πτηνού στο κλαδί ενός δέντρου. Άρχισε να καλεί έναν έναν τους μαθητές του εισάγοντάς τους στη δοκιμασία, ενώ κάθε φορά επαναλαμβανόταν η παρακάτω στιχομυθία:

«Βλέπεις το δέντρο;»

«Ναι κύριε».

«Τώρα ξέρεις τι πρέπει να κάνεις;»

«Ναι κύριε. Να ρίξω το βέλος μου στο λαιμό του πτηνού».

«Ωραία. Έχεις καθαρή οπτική; Εμένα μπορείς να με δεις;»

«Φυσικά και μπορώ να σας δω κύριε».

«Απέτυχε. Μην μπει καν στον κόπο να πυροδοτήσεις την αιχμή του τόξου σου».⁴²⁹

Όμως με τον Άρτζουνα η στιχομυθία εξελίχθηκε αλλιώς:

«Άρτζουνα, βλέπεις το δέντρο;»

«Όχι, κύριε.»

«Μπορείς να δεις τον ουρανό πίσω από το δέντρο;»

«Όχι, κύριε, δεν μπορώ.»

«Βλέπεις το δέντρο;»

«Όχι, κύριε, δεν το βλέπω.»

«Βλέπεις το κλαδί στο οποίο κάθεται το πτηνό;»

«Όχι, κύριε, δεν το βλέπω.»

«Βλέπεις το πτηνό;»

⁴²⁹ Swami Veda Bharati, 2002, 23

«Δεν υπάρχει καμία περίπτωση να ρίξω το βέλος μου σε ολόκληρο το πτηνό, κύριε. Με διέταξες να ρίξω το βέλος μου στο λαιμό του πτηνού κι έτσι το μόνο που μπορώ να δω είναι ο λαιμός του πουλιού.»

«Μπράβο Άρτζουνα. Πέρασες τη δοκιμασία!»⁴³⁰

Τέτοια ήταν η φύση της συγκέντρωσης του Άρτζουνα και τέτοια η επιθυμία του να θέτει τις ικανότητές του στην υπηρεσία της αρετής και της δικαιοσύνης, ώστε πάντοτε έκανε χρήση των όπλων του - και κυρίως του τόξου του - διατηρώντας το νου του καθαρό και **μονο-εστιασμένο**, με αποτέλεσμα να πετυχαίνει, έτσι, κάθε φορά το στόχο του. Το ίδιο συνέβη όταν κλήθηκε να βοηθήσει τον Ντρόνα ώστε αυτός να δώσει ένα μάθημα στο βασιλιά των Παντσάλα, Ντρουπάντα, από τον οποίο ο αγαπημένος δάσκαλος του Άρτζουνα είχε δεχτεί μια βάνανυση προσβολή στο παρελθόν.

Ο Ντρόνα, αρκετό καιρό προτού βρεθεί στην αυλή των Κουρού (όπου αρχικά τον φιλοξενούσε ο Κρίπα - που δίδασκε ήδη την τέχνη του πολέμου στους Πάνταθας και τους Καουράθα -)⁴³¹ κι ενώ κατείχε τα σπουδαία όπλα που του είχε χαρίσει ο θρυλικός Παρασουράμα, είχε επιχειρήσει να αναθερμάνει την παλιά του φιλία με τον Ντρουπάντα, βασιλιά των Παντσάλα και πατέρα της Ντραούπαντι. Ο τελευταίος «μεθυσμένος από την περηφάνια του πλούτου»,⁴³² όταν είδε μπροστά του τον Ντρόνα αρνήθηκε να τον φιλοξενήσει στο παλάτι δηλώνοντας πως αισθάνεται απέχθεια για την εμφανή φτώχεια του. Έσπευσε, δε, να τον πληροφορήσει πως επιθυμεί να διακόψει την παλιά τους φιλία. Ο Ντρόνα, που κρατούσε πάντα ζωντανό το θυμό του για το βασιλιά της Παντσάλα, ζήτησε τη βοήθεια του Άρτζουνα – στον οποίο είχε απόλυτη εμπιστοσύνη – προκειμένου να αποκαταστήσει τη θιγμένη του τιμή.

Πράγματι, ο Άρτζουνα – με τη βοήθεια των υπόλοιπων Πάνταθας - ρίχτηκε στη μάχη εναντίον του Ντρουπάντα και των Πάντσαλα με μεγάλη γενναιότητα κι επιμονή.⁴³³ Αιχμαλώτισε τον Ντρουπάντα και τον έφερε μπροστά στον Ντρόνα. Εκείνος

⁴³⁰ Swami Veda Bharati, 2002, 23

⁴³¹ Βυάσα, 2003, 149-150

⁴³² 148-149

⁴³³ Βυάσα, 2003, 158-160

χαμογελώντας, απευθύνθηκε στον παλιό του φίλο λέγοντας: «Μη φοβάσαι για τη ζωή σου, γενναίε βασιλιά! Εμείς οι Μπραχμάνοι πάντα συγχωρούμε.»⁴³⁴ Έτσι η φιλία των δύο αντρών αποκαταστάθηκε και το βασίλειο των Παντσάλα μοιράστηκε στη μέση για να το διοικούν και οι δύο. Αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο αποδιδόταν η δικαιοσύνη όποτε οι Πάνταβας - με αρχηγό τους στη μάχη τον Άρτζουνα - δρούσαν για να αποκαταστήσουν το Θεϊκό Νόμο.

Ακόμη περισσότερο, γίνεται εμφανής εδώ η αφοσίωση που επιδεικνύει ο Άρτζουνα στο δάσκαλό του. Σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα «ο μαθητής που με πλήρη πεποίθηση κι εμπιστοσύνη τοποθετεί ολόκληρο το βιβλίο της ζωής του μπροστά στο δάσκαλό του»⁴³⁵ είναι πάντα ένας άξιος μαθητής, που αποδεχόμενος την άγνοιά του γίνεται ένας «ανοιχτός δέκτης της υψηλής γνώσης».⁴³⁶ Αυτή είναι μια από τις περισσότερο αξιόλογες ιδιότητες του Άρτζουνα, που τον καθιστούν αργότερα έτοιμο να δεχτεί τη σπουδαία διδασκαλία του Κρίσνα, όπως αυτή παρατίθεται στα πλαίσια της Μπαγκαβάντ Γκίτα.

Β. γ. “Η αλήθεια είναι το όπλο μου”

Ο βασιλιάς Ντρουπάντα βλέποντας το θάρρος, τη γενναιοψυχία, τις ικανότητες, την αρετή και τη δύναμη του Άρτζουνα - που φημιζόταν για την ανδρεία και τα κατορθώματά του αλλά και για τη δεινότητά του στην τοξοβολία - επιθύμησε να τον παντρεύσει με τη Ντραούπαντι, την αγαπημένη του κόρη. Έτσι, όταν η κοπέλα βρέθηκε σε ηλικία γάμου, ο πατέρας της - καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια για να επιτύχει την ένωση του Άρτζουνα με την Ντραούπαντι - ανακοίνωσε τη διεξαγωγή της τελετής **σβαγιαμβάρα (swayamvara)**⁴³⁷ κι αποφάσισε να υποβάλλει τους

⁴³⁴ Βυάσα, 2003, 160

⁴³⁵ Swami Rama, 1985, 47

⁴³⁶ Ό.π.

⁴³⁷ Η τελετή **swayamvara** (*swayam* σημαίνει «εαυτός» και *vara* σημαίνει «επιλογή» ή «επιθυμία») ήταν ένα έθιμο της αρχαίας Ινδίας, σύμφωνα με το οποίο ο πατέρας της κοπέλας που βρισκόταν ήδη σε ηλικία γάμου, καλούσε όλους τους ενδιαφερόμενους υποψήφιους γαμπρούς να παραστούν στο εν λόγω γεγονός. Η κοπέλα μπορούσε να διαλέξει ελεύθερα μέσα από τους παρευρισκόμενους τον μέλλοντα σύζυγό της. Η τελετή του γάμου πραγματοποιούνταν αμέσως μετά από την εκλογή της

υποψήφιους «γαμπρούς» (που θα συνέρρεαν στην τελετή) σε μια δύσκολη δοκιμασία, η οποία απαιτούσε το τέντωμα ενός δύσκαμπτου τόξου. Με αυτή του την κίνηση ο *Ντρουπάντα* προσδοκούσε πως θα καταφέρει να προκαλέσει το αγωνιστικό πνεύμα του *Άρτζουνα*, ο οποίος θα επιθυμούσε να συμμετάσχει και να κερδίσει τον αγώνα αλλά και την όμορφη κι ενάρετη κόρη του. Ήταν, άλλωστε, ο μοναδικός από τους *Κσατρίγια* που διέθετε την ικανότητα να λυγίσει το δύσκαμπτο τόξο.⁴³⁸

Τα πράγματα ήρθαν όπως τα ετοίμαζε ο βασιλιάς *Ντρουπάντα*. Δεκάδες βασιλιάδες συνέρρευσαν στην πολυτελή τελετή κι ανάμεσά τους οι *Πάνταθας* κι οι *Καουράθα* με τη συνοδεία του *Κάρνα* που είχε ήδη ταχθεί με το μέρος των γιών του *Ντριταράστρα*.⁴³⁹ Εκείνος δεν επιθυμούσε τόσο να κατακτήσει την νεαρή πριγκίπισσα, όσο να νικήσει τον *Άρτζουνα* στη δοκιμασία, αφού ήταν ισάξιάς του στη χρήση του τόξου. Ο *Κάρνα*, προσδοκούσε για καιρό τη στιγμή που επιτέλους θα μετριοταν με τον *Άρτζουνα* και θα απεδείκνυε την ανωτερότητά του, ταπεινώνοντας δημόσια το γιο του *Ίντρα*. Κι επειδή μια ευθεία αντιπαράθεση, μια «επίσημη» μονομαχία, ήταν αδύνατο να διεξαχθεί ανάμεσά τους - αφού δεν επιτρεπόταν σε μέλος κατώτερης κάστας να προκαλέσει σε μάχη έναν άντρα από ανώτερη κοινωνική τάξη⁴⁴⁰ - ο *Κάρνα* θεώρησε πως η δοκιμασία που θα διεξαγόταν κατά τη διάρκεια του *σθαγιαμβάρα* της *Ντραούπαντι* ήταν η τέλεια ευκαιρία για να αναμετρηθούν οι δύο τους.

Απομακρυσμένος από το πνεύμα του ανταγωνισμού κι αφοσιωμένος στην ουσία του *Ντάρμα* των *Κσατρίγια* – που ήταν η υπεράσπιση του δικαίου και η προστασία

κοπέλας. Συχνά, πριν από την εκλογή της λάμβανε χώρα κάποιου είδους δοκιμασία, ώστε να αναδειχθούν οι αρετές κι οι δεξιότητες των υποψηφίων. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Swayamvara>)

⁴³⁸ Βυάσα, 2003, 196-197

⁴³⁹ Ό.π., 197

⁴⁴⁰ Ο *Κάρνα* δεν γνώριζε ότι εξαιτίας της αληθινής καταγωγής (πατέρας του ήταν ο θεός *Σούρυα* και μητέρα του η *Κούντι*) άνηκε στην κάστα των *Κσατρίγια*, και θεωρούσε ότι άνηκε στην κοινωνική τάξη των *Σούτα* (*Σούτα* ονομαζόταν εκείνος που δεν ανήκε σε καμία από τις τέσσερις τάξεις, όπως, δηλαδή, οι θεοί γονείς του *Κάρνα*, που από την πλευρά του ενός γονιού τους άνηκαν στην κάστα των *Μπραχμάνων* και από την άλλη στην κάστα των *Κσατρίγια*). Αυτός είναι κι ο λόγος που δεν επιτράπη να μονομαχήσει με τον *Άρτζουνα*, ο οποίος ήταν ένας *Κσατρίγια*. (Βυάσα, 2003, 116-120), (<http://en.wikipedia.org/wiki/Karna>) και (<http://en.wikipedia.org/wiki/Suta>)

των αδυνάτων – ο Άρτζουνα δεν φαινόταν να απασχολείται με την επίμονη προσπάθεια του Κάρνα να υπερβεί τα επιτεύγματα του γιού του Παντού. Αφοσιωμένος στην εξάσκηση της πολεμικής του τεχνικής και της δεξιότητάς του στα όπλα, ο Άρτζουνα δεν απεστίαζε από το ουσιαστικό του καθήκον. Για εκείνον τα επιτεύγματα ήταν το φυσικό επακόλουθο κι όχι ο αυτοσκοπός της εξάσκησης. Κι ακριβώς όπως η αληθινή φύση του ανθρώπου - ο *Εαυτός* - δεν επιδιώκει (επειδή δεν την χρειάζεται) την «επιβεβαίωση» της αξίας του από τον *έξω κόσμο*, έτσι κι ο Άρτζουνα - εξασκώντας την αρχή της **aparigraha** (μη-κτητικότητας/μη-προσκόλλησης) - αδιαφορεί για τις τιμές που του γίνονται, αφιερώνοντας τις προσπάθειές του στην εκτέλεση του καθήκοντος.

Με την έναρξη της δοκιμασίας που είχε ορίσει ο *Ντρουπάντα*, δεκάδες βασιλιάδες δοκίμασαν την τύχη τους, αποτυγχάνοντας ο ένας μετά τον άλλον. Ύστερα έφτασε και η σειρά του Κάρνα που με ευκολία κατάφερε να τεντώσει το τόξο. Πριν προλάβει όμως να πανηγυρίσει ο γιός του *Σούρυα*, η *Ντραούπαντι* ανακοίνωσε πως αρνείται να τον παντρευτεί εξαιτίας της κατώτερης καταγωγής του. Κι έτσι ο Κάρνα αποχωρεί οργισμένος ενώ ο Άρτζουνα έχει την ευκαιρία να δοκιμάσει και - όπως έκανε πάντα - να ολοκληρώσει με επιτυχία τη δοκιμασία, λυγίζοντας το τόξο και πετυχαίνοντας το στόχο του.⁴⁴¹

Η *Ντραουπάντι* δέχτηκε με μεγάλη χαρά τον Άρτζουνα. Έτσι οι δυο τους, έχοντας πάρει την ευλογία του πατέρα της, επέστρεψαν με τους υπόλοιπους *Πάνταθας* στην προσωρινή κατοικία τους. Εκεί οι γιοί του Παντού παρουσίασαν την κοπέλα στην μητέρα τους σαν να ήταν ένα απ' τα αγαθά που συνήθιζαν να φέρνουν στο σπίτι τους κάθε βράδυ.⁴⁴² Η *Κούντι*, πριν ακόμα γυρίσει το κεφάλι της για να κοιτάξει την *Ντραούπαντι*, ενθάρρυνε τους πέντε αδελφούς να μοιραστούν μεταξύ τους τα αγαθά της μέρας εξασκώντας έτσι την αρχή **aparigraha** (μη-κτητικότητα), του «κώδικα ήθους» της γιόγκα. Βλέποντας όμως ύστερα πως τα «αγαθά» που έφεραν οι *Πάνταθας* στο σπίτι αντιστοιχούσαν σε μια κοπέλα, αισθάνθηκε πως ήταν λάθος της να δώσει μια τέτοια προτροπή (δηλαδή να μοιραστούνε την ίδια σύζυγο τα

⁴⁴¹ Βυάσα, 2003, 198

⁴⁴² Ό.π., 199-200

αδέλφια). Ωστόσο τους ζήτησε να σκεφτούν καλά το ενδεχόμενο να γίνουν όλοι σύζυγοί της *Ντραούπαντι* διατηρώντας ούτως τη μεταξύ τους ενότητα κι αποκλείοντας την πιθανότητα της διχόνοιας.⁴⁴³ Με πρωτοβουλία του *Άρτζουνα* - που επιθυμούσε να πράξει για το καλό της ενότητας των αδελφών τηρώντας την αρχή της **santoshā** (ικανοποίηση/επάρκεια) – οι υπόλοιποι *Πάνταβας*, αλλά και η ίδια η *Ντραούπαντι*, δέχτηκαν την πρόταση της *Κούντι*. Έτσι όλοι μαζί οι *Πάνταβας* παντρεύτηκαν την *πριγκίπισσα*.⁴⁴⁴

Σε αντίθεση με το *εγώ* – *Ντουρυσόντανα* - που προσπαθεί να επιβεβαιώσει την «ιδιαιτερότητά του» μέσω της κατοχής αγαθών τα οποία στερούνται τα άτομα που τον περιβάλλουν - ή ακόμα και δια της κλοπής ξένων αγαθών - ο *Άρτζουνα* (αυτός που κάνει ευλικρινείς προσπάθειες) βρίσκει τη δύναμη να υψωθεί πάνω απ' τις **πρωτογενείς παρορμήσεις**, εξασκεί τις *θετικές πρακτικές* του «*κώδικα ήθους*» της *γιόγκα* και προετοιμάζει τον εαυτό του για να υπηρετήσει το προσωπικό του *Ντάρμα*. Ο *Άρτζουνα* λοιπόν, μοιράζεται τα αγαθά του και τα χαίρεται το ίδιο καθώς τα απολαμβάνουν και οι άλλοι (κι ακόμα περισσότερο όταν αυτοί είναι «αγαπημένοι άλλοι»). Μάλιστα, ο γιός του *Ίντρα* δρα μ' αυτόν τον τρόπο, ακόμα κι όταν τα «αγαθά» τα οποία «κατέχει» και μοιράζεται σχετίζονται με την εκπλήρωση της ερωτικής επιθυμίας - που ως συνήθως διακατέχεται από την διάθεση για «αποκλειστικότητα», πολλώ μάλλον για την αποκλειστική «απόλαυση» του ποθούμενου υποκειμένου.

Ως εκ τούτου με αυτή του την πράξη, ο *Άρτζουνα* εξασφαλίζει την ενότητα των αδελφών *Πάνταβας* οι οποίοι - κατορθώνοντας να μοιραστούν κάτι τόσο σημαντικό όσο την ίδια τους τη γυναίκα - θα είναι σε θέση να μοιραστούν τόσο τις ευχάριστες *απολαύσεις* όσο και τις βαριές *ευθύνες* που αντιστοιχούν στη διοίκηση ενός βασιλείου και οι οποίες (οι δεύτερες) αντισταθμίζουν το αίσθημα της ικανοποίησης που πηγάζει από τα πλούτη και την απόκτηση του θρόνου.

⁴⁴³ Βυάσα, 2003, 200

⁴⁴⁴ Ό.π., 200-212

Λίγο μετά το γάμο τους με την *Ντραούπαντι*, ο *Ντριταράστρα* παραχωρεί στους νεόνυμφους το μισό βασίλειο των *Κουρού* επιθυμώντας έτσι να δώσει ένα τέλος στην αντιπαράθεση των γιών του με τους γιούς του *Παντού*, κρατώντας και τις δύο πλευρές ικανοποιημένες. Οι *Πάνταβας* γρήγορα μετέτρεψαν την άγονη γη που τους χάρισε ο βασιλιάς σ' ένα βασίλειο γεμάτο πλούτη κι ευδαιμονία. Εκεί στην *Ιντραπράστα* οι πέντε αδελφοί συμφώνησαν μεταξύ τους στην τήρηση ενός κανόνα που θα διαφύλασσε την καλή τους σχέση. Σύμφωνα με τον κοινό τους κανόνα λοιπόν «η *Ντραούπαντι* θα έμενε με τον καθένα τους ένα χρόνο, οι άλλοι **δεν θα είχαν δικαίωμα να πηγαίνουν και να βλέπουν την πριγκίπισσα των Παντσάλα**, κι όποιος παρέβαινε τον κανόνα, **θα έπρεπε να αποσυρθεί στο δάσος για δώδεκα χρόνια** και να ζήσει σαν ασκητής».⁴⁴⁵

Έτσι η ζωή κυλούσε για όλους ομαλά μιας κι ο καθένας τους σεβόταν τη συμφωνία κι όλοι μαζί ενωμένοι εκστράτευαν και υπέτασσαν τα γειτονικά βασίλεια εξαπλώνοντας το δικό τους.⁴⁴⁶ Μοναδική ταραχή στη φιλήσυχη ζωή τους ήταν η κλοπή του κοπαδιού ενός *Μπραχμάνου* από ορισμένους ληστές που είχαν κατορθώσει να διεισδύσουν στο ειρηνικό βασίλειο των *Πάνταβας*. Ο *Μπραχμάνος* έπεσε σε απόγνωση και παρακαλούσε τους γιούς του *Παντού* - που ήταν υπεύθυνοι για τη διοίκηση και την προστασία του βασιλείου - να αποκαταστήσουν την τάξη, να βρουν τους ληστές και να επιστρέψουν στον ίδιο ό,τι του ανήκει: «Ο πλούτος ενός *Μπραχμάνου* αρπάχτηκε από ληστές! Η ίδια η αρετή δέχτηκε επίθεση! Στηρίξτε με, άρχοντες *Πάνταβα*, γιατί είμαι βυθισμένος στη θλίψη!»⁴⁴⁷

Ο *Άρτζουνα* ένωσε συμπόνια για τον *Μπραχμάνο* όπως και την υποχρέωση να τον προστατεύσει κι έτρεξε αμέσως να πάρει τα όπλα του. Όμως, στην αίθουσα όπου φυλάσσονταν τα όπλα των *Πάνταβας* έτυχε εκείνη τη στιγμή να βρίσκονται ο *Γιουντίστιρα* με την *Ντραούπαντι*, κι ο *Άρτζουνα* - για μια στιγμή - δίστασε να προχωρήσει αφού σύμφωνα με τον κανόνα τον οποίο τηρούσαν με ευλάβεια ως εκείνη τη στιγμή οι πέντε αδελφοί δεν επιτρεπόταν να δει την *Ντραούπαντι* όσο εκείνη διένυε τον ένα χρόνο με το μεγάλο του αδελφό, ούτε και ήταν σύμφωνο με

⁴⁴⁵ Βυάσα, 2003, 218

⁴⁴⁶ Ο.π.

⁴⁴⁷ Βυάσα, 2003, 219

την αρετή να εισβάλλει βίαια στον προσωπικό τους χώρο. Προσπαθώντας να ζυγιάσει τις πιθανότητες και να αποφανθεί για το είδος της δράσης του ο Άρτζουνα αποφάσισε να εμείνει στην εκτέλεση του καθήκοντος των *Κσατρίγια* που επέβαλλε την υπεράσπιση και την προστασία των αδυνάτων. Έτσι, αψηφώντας την πιθανότητα να εξοριστεί από το βασίλειο των *Πάνταθας* – αφού θα παραβίαζε τη συμφωνία που είχαν ορίσει με τα αδέλφια του κι ως εκ τούτου θα όφειλε να υποστεί την προσυμφωνημένη ποινή - αποφάσισε να εισβάλλει στην αίθουσα με τα όπλα όπου βρίσκονταν η *Ντραούπαντι* με το *Γιουντιστίρα*, και να κυνηγήσει γρήγορα τους ληστές.

«Δεν με νοιάζει αν αμαρτήσω αγνοώντας το βασιλιά (δηλ. τον αδελφό του, Γιουντιστίρα). Δεν με νοιάζει ακόμα κι αν φύγω και πεθάνω στην εξορία. Η αρετή είναι ανώτερη από το σώμα και διαρκεί μετά το θάνατο του σώματος!»

Εισήλθε λοιπόν στην αίθουσα με τα όπλα, εξηγώντας στον *Γιουντίστιρα* τα γεγονότα. Παίρνοντας μαζί του τα όπλα του κυνήγησε, εντόπισε κι αφόπλισε τους ληστές που είχαν αρπάξει την περιουσία του *Μπραχμάνου*. Αφού αποκατέστησε τη δικαιοσύνη και φρόντισε να επιστρέψει στο *Μπραχμάνο* τα υπάρχοντά του, ο Άρτζουνα επέστρεψε στην *Ιντραπράστα*. Ο γιός του *Ίντρα* ήταν αποφασισμένος να εκτίσει την ποινή που είχαν ορίσει όλοι μαζί οι *Πάνταθας* να επιβάλλεται σ' εκείνον που θα παραβίαζε τη μεταξύ τους συμφωνία (αυτή τη συμφωνία σχετικά με τη συμβίωσή τους με την *Ντραούπαντι*). Ζήτησε λοιπόν από τον *Γιουντίστιρα* να του επιτρέψει να φύγει για την εξορία. Ενώ ο δίκαιος *Νταρμαπούτρα* (ένα από τα ονόματα του *Γιουντίστιρα* - σημαίνει «γιός του *Ντάρμα*») είχε ήδη συγχωρέσει την πράξη του αδελφού του κατανοώντας την αναγκαιότητα της κατάστασης με την οποία είχε έρθει αντιμέτωπος ο Άρτζουνα,⁴⁴⁸ εκείνος ο ίδιος επέμενε - για λόγους τιμής - να τηρήσει τους όρους που είχαν θέσει τ' αδέλφια και να εξορισθεί από το βασίλειο. Αυτά ήταν τα λόγια του Άρτζουνα στο *Γιουντιστίρα*:

⁴⁴⁸ Ο *Γιουντιστίρα* στον Άρτζουνα: «Γνωρίζω πολύ καλά το λόγο για τον οποίο μπήκες στην αίθουσα, παρ' όλο που ήταν μια πράξη ασέβειας απέναντί μου. Όμως **δεν υπάρχει καμία δυσαρέσκεια στη σκέψη μου** {...} Γι' αυτό, ασυγκράτητε ήρωα, εγκατέλειψε τα σχέδιά σου. Κάνε αυτό που σου λέω. Η αρετή σου δεν αμαυρώθηκε καθόλου. Δεν με προσέβαλες». (Βυάσα, 2003, 202)

*«Έχω ακούσει ακόμα κι από σένα ότι **δεν επιτρέπεται η υπεκφυγή όταν πρόκειται για την εκτέλεση του καθήκοντος. Δεν μπορώ να παρεκκλίνω από την αλήθεια. Η αλήθεια είναι το όπλο μου**».*⁴⁴⁹

Και πήρε το δρόμο της εξορίας.

Σε μια εποχή όπως αυτή που διανύει στις μέρες μας η ανθρωπότητα, η αυστηρή πειθαρχία κι η τήρηση των ηθικών δεσμεύσεων μοιάζουν με ακρότητες μιας περασμένης, ξεχασμένης εποχής. Δεν είναι όμως τυχαίο το γεγονός ότι τα ευγενή ιδεώδη των πολεμιστών έχουν πλήρως εκλείψει. Η απουσία τους δεν γίνεται αισθητή μόνο στα διάφορα πεδία μαχών αλλά, πιο καίρια, στο πεδίο της καθημερινής δράσης - της απλής καθημερινότητας.

Η απόφαση του πολεμιστή να παραμένει ακέραιος στις δεσμεύσεις του ακολουθώντας άφοβα τα αποτελέσματα που φέρνουν αυτές στη ζωή του τον καθιστά ικανό να ανταποκρίνεται με σταθερότητα και γενναιοψυχία στη μάχη. Ως εκ τούτου έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει μια ουσιαστική, εσωτερική, ελευθερία που είναι το αποτέλεσμα της εξάσκησης - κι όχι της αποφυγής - του καθήκοντος. Το επίμονο βλέμμα του πολεμιστή (του πολεμιστή της μάχης ή του πολεμιστή της καθημερινής ζωής) πάνω στην αλήθεια των πραγμάτων είναι το κυριότερο όπλο του - αυτό που τον βοηθά στην όξυνση της λειτουργίας της διάκρισης και της αποφασιστικότητας (**buddhi**). Είναι άλλωστε ένα από τα χαρακτηριστικά του *buddhi* (όταν ο ασκούμενος ακολουθεί τη φωνή της συνείδησής του) να αναπτύσσεται και να δυναμώνει, προικίζοντας τον ασκούμενο με την ιδιότητα του **ηθικού κουράγιου**,⁴⁵⁰ που τον σπρώχνει όλο και βαθύτερα στη μάχη, όλο κι εγγύτερα στη νίκη.

⁴⁴⁹ Βυάσα, 2003, 202

⁴⁵⁰ Swami Rama, 1985, 16

Β. Δ. Η φιλία με τον Κρίσνα και το ταξίδι του εσωτερικού μετασχηματισμού

Όταν ο Άρτζουνα αποχώρησε από την *Ιντραπράστα* περιπλανήθηκε σε διαφορετικά σημεία της Γης, προσκύνησε τους ιερούς της τόπους και δημιούργησε σημαντικές φιλίες. Όταν μετέβη δε στην ιερή τοποθεσία της **Πραμπάσα (Prabhasa)**⁴⁵¹ συναντήθηκε με τον αγαπημένο του φίλο *Κρίσνα*, ο οποίος μόλις πληροφορήθηκε την άφιξη του Άρτζουνα στην περιοχή έσπευσε να τον καλωσορίσει. Ήταν γνωστό σε όλους πως η φιλία των δύο αντρών χανόταν βαθειά μέσα στο χρόνο, πίσω στην εποχή που ήταν ενσαρκωμένοι ως **Νάρα (Nara)** και **Ναραγιάνα (Narayana)**.⁴⁵²

Οι *Νάρα* και *Ναραγιάνα* αποτελούσαν μαζί τον πέμπτο *Αθατάρα* του *Βίσνου* κι είχαν ενσαρκωθεί με στόχο να εξασφαλίσουν την επικράτηση του *Νόμου* του *Ντάρμα*. Μαζί εκτελούσαν αυστηρές πνευματικές πρακτικές κι «αφοσιώνονταν στο διαλογισμό με στόχο την ευημερία του κόσμου».⁴⁵³ Ακόμα, μαζί κατόρθωσαν να εξολοθρεύσουν το δαίμονα *Sahasrakavacha* (σημαίνει «αυτός που έχει χίλιες πανοπλίες»),⁴⁵⁴ το όνομα του οποίου δηλώνει το *απόρρητο* ή το *δυσμάχητο* στοιχείο της φύσης του και άρα θα μπορούσε να παραλληλιστεί με το *εγώ-Ντουρυσόντανα*, της *Μαχαμπαράτα*. Όπως έχει αναφερθεί άλλωστε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο *Ντουρυσόντανα* θεωρείται πως είναι η ενσάρκωση του δαίμονα *Κάλι*, απ' τον οποίο παίρνει και το όνομά της η *Σκοτεινή εποχή* της *Κάλι Γιούγκα*. Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί πως οι δύο φίλοι - που συμβολίζουν την ανθρώπινη και τη θεϊκή συνείδηση αντίστοιχα - ενσαρκώνονται σε κρίσιμες εποχές με στόχο να αποκαταστήσουν το *Ντάρμα* πολεμώντας όσους με μένος το αντιμάχονται. Κατά τη διάρκεια της μάχης του *Κουρουκσέτρα* - όπως θα φανεί παρακάτω - ο *Κρίσνα* και

⁴⁵¹ *Πραμπάσα* ή *Πραμπάσα Τίρθα (Prabhasa Theertha)* ονομάζεται η ιερή τοποθεσία της Δυτικής Ινδίας όπου - στις αρχαίες εποχές - συνέρεαν τρεις ποταμοί: ο *Haranya*, ο *Karila* και ο ποταμός *Saraswati*. Στην *Πραμπάσα* - σύμφωνα με την Ινδική παράδοση - άφησε την τελευταία του πνοή ο *Κρίσνα* (χτυπημένος κατά λάθος από το βέλος ενός κυνηγού) αφού ολοκλήρωσε την αποστολή του. (<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SPS2wU2RcpAJ:bhargavasarma.blogspot.com/2009/12/prabhas-theertha-sacred-place-of-sri.html+Prabhasa+Krishna&cd=4&hl=el&ct=clnk&gl=gr&client=firefox-a>)

⁴⁵² Βυάσα, 2003, 224

⁴⁵³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Nara-Narayana>

⁴⁵⁴ Ό.π.

ο Άρτζουνα συνεργάζονται αρμονικά για να αποκρούσουν οριστικά τις δυνάμεις που προσπαθούν να επιβάλλουν το χάος (δηλαδή τους *Καουράβα* και τους συμμάχους τους).

Από τη στιγμή που συναντήθηκαν ξανά οι δυο φίλοι ταξίδεψαν, περιπλανήθηκαν και διασκέδασαν ενώ λίγο αργότερα μετέβησαν στην *Ντβαράκα*, έδρα του θρόνου του *Κρίσνα*, βασιλιά των *Γιάνταβα*. Στη *Ντβαράκα* ο γιός του *Παντού* γνώρισε κι ερωτεύτηκε - με την πρώτη ματιά - την αδελφή του *Κρίσνα*, την οποία και σύντομα παντρεύτηκε.⁴⁵⁵ Έτσι ο επίγειος θεός κι ο γιός του *Ίντρα* απέκτησαν και τον τυπικό τίτλο της *συγγένειας*. Η *συγγένεια* αυτή θα δικαιολογούσε αργότερα την κρυφή προτίμηση που έδειχνε ο *Κρίσνα* στον καλό του φίλο έναντι του πρίγκιπα *Ντουρυσόντανα*.

Ο Άρτζουνα έχοντας περάσει ένα σημαντικό χρονικό διάστημα της προσωπικής του εξορίας κάτω από την ευεργετική επιρροή του θεϊκού *Κρίσνα* - άρχισε να εισέρχεται σ' ένα νέο κύκλο ζωής που τον οδηγούσε όλο και εγγύτερα στην ολοκλήρωση της αποστολής του. Κατά τη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν - αμέσως μετά τη λήξη της *προσωπικής* του εξορίας και με την έναρξη της εξορίας που επέβαλλε ο *Ντουρυσόντανα* στους *Πάνταβας*⁴⁵⁶ - ο γιός του *Ίντρα* ταξίδεψε πάλι μόνος του κι ενεπλάκη σε μια σειρά από περιπέτειες όπως και σ' ένα πλήθος από *δοκιμασίες*. Αυτές θυμίζουν το (αρχετυπικό) *ταξίδι της μύησης*⁴⁵⁷ ή της *εσωτερικής μετουσίωσης/μετασχηματισμού*⁴⁵⁸ που διανύει ο ήρωας προς τον αληθινό, πνευματικό του δρόμο όπως αυτό εμφανίζεται σαν επαναλαμβανόμενο μοτίβο στους μύθους, στις αφηγήσεις και στα παραμύθια των αρχαίων λαών και

⁴⁵⁵ Βυάσα, 2003, 225-226

⁴⁵⁶ Πρόκειται για την εξορία που επέβαλλε ο *Ντουρυσόντανα* στους γιούς του *Παντού*, μόλις ο *Γιουντιστίρα* ηττήθηκε για δεύτερη φορά στο «στημένο» παιχνίδι με τα ζάρια, κατά τη διάρκεια του οποίου ο πονηρός *Σακούνι* χρησιμοποιούσε το δόλο για να κερδίσει το γιό του *Ντάρμα*.

⁴⁵⁷ Σύμφωνα με το David Leeming: «Έχοντας αποδεχτεί το κάλεσμα της ψυχικής/υπερφυσικής περιπέτειας, ο ψυχολογικός ταξιδιώτης αφήνει πίσω του το συνηθισμένο κόσμο για να ξεκινήσει ένα ταξίδι μέσα στο άγνωστο, αναζητώντας τον χαμένο Εαυτό, όποια κι αν είναι η μορφή που μπορεί ο Εαυτός να πάρει. Το να αναγεννηθεί (μπορούμε να πούμε) σημαίνει ότι θα πρέπει να επιστρέψει στον εσωτερικό κόσμο {...} Το πέρασμα μέσα από το ασυνείδητο θα περιλαμβάνει πολλά, σημαντικά κατώφλια που το πέρασμά τους εμποδίζεται από φύλακες – νευρώσεις, εμμονές και άλλους αυτο-εμποδιστικούς παράγοντες {...} Οι φύλακες θα απαιτήσουν δοκιμασίες και τεστ και θα πρέπει να αντιμετωπιστούν {...} προτού να μπορέσει να διανυθεί το κάθε κατώφλι {...}» (Leeming, D. 2002, 147)

⁴⁵⁸ Campbell, 1990, 60-200

συμβολίζει τη διαδικασία της *ενηλικίωσης*, της *αφύπνισης* και της πνευματικής *αναγέννησης* των χαρακτήρων.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του ο ήρωας, αφού συναντήσει μια σειρά από φαινομενικά ανυπέρβλητα εμπόδια – που συμβολίζουν κι αντιστοιχούν στους *φόβους*, τις *εμμονές*, τους βαθειά χαραγμένους στο ασυνείδητο «*συνηθεισιακούς μορφότυπους*»,⁴⁵⁹ τις συναισθηματικές και νοητικές του *έξεις* αλλά και σε κάθε κρυφή πτυχή του χαρακτήρα του - καλείται να *ανακαλύψει* και να *ανακαλέσει* τις *εσωτερικές*, *πνευματικές* του δυνάμεις προκειμένου να υπερβεί τις εσωτερικές κι εξωτερικές δυσκολίες. Επιφέροντας έτσι το *μετασχηματισμό* της προσωπικότητάς (ή αλλιώς τη διεύρυνση του *εγώ*), που καθίσταται πλέον *δεκτική* στον *Εαυτό*, αναγνωρίζοντας την πρωτοκαθεδρία του. Τότε ο ήρωας, έχοντας περάσει με επιτυχία τις *δοκιμασίες* κι εφ' όσον αναγνωρίζει πια την *αληθινή* του φύση, κρίνεται άξιος κι έτοιμος να αναλάβει την αρχική *αποστολή* του, που σχετίζεται - πάντα - με την υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου.

Το ταξίδι του *εσωτερικού μετασχηματισμού* του *Άρτζουνα* ξεκινά λίγο μετά από την έναρξη της δεκατριάχρονης εξορίας που επέβαλλε στους *Πάνταβας* ο *Ντουρυσόντανα*, σαν αποτέλεσμα της (δεύτερης) σαρωτικής ήττας του *Γιουντίστιρα* από τον πονηρό *Σακούνι* στο ολέθριο παιχνίδι με τα ζάρια.⁴⁶⁰ Όταν οι γιοι του *Παντού*, μαζί με την *Ντραούπαντι* και την *Κούντι*, απώλεσαν όλη τους την περιουσία και μετέβησαν στα δάση ντυμένοι με φτωχικά ρούχα, η *Ντραούπαντι* δεν μπόρεσε να συγκρατήσει την οδύνη της. Απευθύνθηκε για πρώτη φορά με θυμό στο *Γιουντίστιρα* κατηγορώντας τον για *αδράνεια* αλλά και για έλλειψη *διάκρισης* και κατανόησης των επιταγών του *Θεϊκού Νόμου*.⁴⁶¹ Η *Ντραούπαντι* υποστήριξε πως το *Ντάρμα* - που πάντοτε εξασφαλίζει την αρετή και τη δικαιοσύνη - δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι σύμφωνο με την τακτική του *Γιουντίστιρα* ο οποίος προτίμησε να μην αντιδράσει στην ύπουλη και δολερή συμπεριφορά του *Σακούνι* που κέρδιζε στο παιχνίδι «κλέβοντας».

⁴⁵⁹ Βλ. σελ. 66

⁴⁶⁰ Βλ. σελ. 36

⁴⁶¹ Βυάσα, 2003, 300-309

Τα λόγια της συζύγου του ξεσκέπασαν την αδυναμία του *Γιουντίστιρα* να αποδεχτεί την αλλαγή των εποχών - από την *Ντβαπάρα* στην *Κάλι Γιούγκα* - κι ως εκ τούτου να μελετήσει *εκ νέου* τις επιταγές και τις ορθές πρακτικές που ορίζει για τη νέα εποχή ο *Νόμος του Ντάρμα* - και πιο συγκεκριμένα να μελετήσει τις αρχές του **apad dharma** που ισχύουν κατ' εξαίρεση κατά τη διάρκεια των εποχών που η ανθρωπότητα διανύει *κρίση των αξιών*.⁴⁶² Μόλις λοιπόν ο δίκαιος *Νταρμαπούτρα* κατανόησε τη σημασία της *διεκδίκησης* των νόμιμων δικαιωμάτων των *Πάνταθας* στη διοίκηση της δυναστείας και στο θρόνο ζήτησε από τον *Άρτζουνα* να ταξιδέψει ως την κατοικία του πατέρα του, *Ίντρα*, και να ζητήσει αυτοπροσώπως τα όπλα του αρχηγού των θεών. Έχοντας στην κατοχή τους τα ισχυρά όπλα του *Ίντρα* οι *Πάνταθας* θα επέστρεφαν από την εξορία τους όντας σε θέση να πολεμήσουν τους φαύλους *Καουράβα*. Ο *Άρτζουνα* δέχτηκε την αποστολή που του ανέθεσε ο *Γιουντίστιρα* και διδάχτηκε απ' το γιό του *Ντάρμα* «τις κατάλληλες τελετές, τη μυστική γνώση και τη μαγική τέχνη»⁴⁶³ που - σε συνδυασμό με την εξάσκηση της *γιόγκα* - θα τον βοηθούσαν να δεχτεί τη χάρη των θεών. Έτοιμος πια, «*με ήρεμο νου και σταθερός στο σκοπό του*»,⁴⁶⁴ ξεκίνησε για την κατοικία του *Ίντρα* στις κορυφές των *Ιμαλαΐων*.

Ο γιος του αρχηγού των θεών διατηρώντας *μονο-εστιασμένο νου*, εξασκώντας αυστηρές πνευματικές ασκήσεις κι επιβάλλοντας στον εαυτό του τις στερήσεις που υπομένουν οι ασκητές διέσχισε τρομερά δάση και συνέχισε να ανεβαίνει δίχως να κουράζεται, όλο και πιο ψηλά στις βουνοκορφές των *Ιμαλαΐων*.⁴⁶⁵ Πέρασε – μεταξύ άλλων – κι από την περιοχή στην οποία κατοικούσαν πολλοί αόρατοι *ρίσι*. Οι *ρίσι*, όντας συνηθισμένοι στο κρύο κλίμα των ιερών βουνών, δεν μπορούσαν να ανεχτούν τη *φυσική θερμότητα* που επέφερε ο φλογερός ζήλος του ήρωα στη χιονισμένη γη.⁴⁶⁶ Παραπονέθηκαν λοιπόν στο θεό *Σίβα*, που εμφανίστηκε

⁴⁶² Swami Veda Bharati, 2002, 12

⁴⁶³ Βυάσα, 2003, 309

⁴⁶⁴ Ό.π., 310

⁴⁶⁵ Ό.π., 310-311

⁴⁶⁶ (Ό.π., 311) Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί και το παρακάτω σχόλιο του J. Campbell «Ο ήρωας, αφού ανταποκριθεί στο κάλεσμα της ψυχής του και υπομονετικά εξακολουθεί να ξεπερνάει τις διαδραματιζόμενες καταστάσεις, βρίσκει στο πλευρό του όλες τις ασυνείδητες δυνάμεις. **Η ίδια η Μητέρα Φύση υποστηρίζει το υπέρτατο καθήκον**». (Campbell, J. 1990, *Ο Ήρωας με τα χίλια πρόσωπα*, 92)

μεταμφιεσμένος για να δοκιμάσει την πίστη και την αφοσίωση του ήρωα. Ο Σίβα προκάλεσε σε μονομαχία τον Άρτζουνα, που πάλεψε γεμάτος από δύναμη και πίστη για τον εαυτό του. Μένοντας πολύ ευχαριστημένος απ' την ανδρεία που επέδειξε ο νέος ο θεός επέτρεψε στον Άρτζουνα να τον δει με την αληθινή, θεϊκή του μορφή. Μένοντας και πάλι ικανοποιημένος απ' την αντίδραση του γιού του Ίντρα - ο οποίος έσπευσε να υποκλιθεί για να δηλώσει στο θεό την υποταγή του - ο Καταστροφέας και Μετασχηματιστής των Κόσμων⁴⁶⁷ χάρισε στο γιό του Ίντρα το πανίσχυρο όπλο του με το όνομα **πασουπάτα (pasupata)**.⁴⁶⁸

Ο Σίβα δίδαξε στον Άρτζουνα τη χρήση του πολύτιμου όπλου κι «από εκείνη τη στιγμή το όπλο αυτό άρχισε να υπηρετεί τον Άρτζουνα όπως υπηρετούσε τον Σίβα».⁴⁶⁹ Έχοντας δεχθεί το δώρο και τη μετασχηματιστική δύναμη του Σίβα ο σπουδαίος πολεμιστής στεκόταν ακόμα έκπληκτος και γεμάτος ευγνωμοσύνη, νιώθοντας σίγουρος για την επερχόμενη νίκη επί των Καουράβα. Η σκέψη του ήρωα ήταν γεμάτη αισιοδοξία, αυτοπεποίθηση⁴⁷⁰ κι εμπιστοσύνη:

*«Είδα τον υπέρτατο θεό! Πράγματι, είμαι πολύ τυχερός και πολύ ευνοημένος, γιατί είδα και άγγιξα με τα χέρια μου τον τριόφθαλμο Καταστροφέα, τον χορηγό των δώρων. Σίγουρα θα πετύχω. Οι εχθροί μου έχουν ήδη κατανικηθεί. Ο σκοπός μου έχει ήδη επιτευχθεί!»*⁴⁷¹

Κι ενώ ο Άρτζουνα οραματιζόταν τη σίγουρη νίκη, ο Ίντρα μαζί με τους θεούς **Βάρουνα (Varuna)**,⁴⁷² **Κούμπερα (Kubera)**⁴⁷³ και **Γιάμα (Yama)**⁴⁷⁴ κατήλθαν απ' τον

⁴⁶⁷ Η **Θεϊκή Τριάδα (Trimurti)** της Ινδικής παράδοσης αποτελείται από τον **Μπράχμα (Brahma)**, το **Βίσνου (Vishnu)** και τον **Σίβα (Shiva)**. Ο **Μπράχμα** είναι ο Δημιουργός, ο **Βίσνου** αυτός που συντηρεί τη Δημιουργία (ο Συντηρητής) κι ο **Σίβα** ο Καταστροφέας κι ο μεγάλος Μετασχηματιστής των Κόσμων.

⁴⁶⁸ Βυάσα, 2003, 312-316

⁴⁶⁹ Ο.π., 316

⁴⁷⁰ Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα* ο Άρτζουνα από τη φύση του διέθετε τεράστια αυτοπεποίθηση. Με βάσει τα λόγια του (καθώς αναλύει την Ψυχολογία που αναπτύσσεται στη *Μπαγκαβάντ Γκίτα*): «**Η αυτοπεποίθηση πηγάζει από την εσωτερική συνείδηση που εξετάζει ασταμάτητα τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τα κίνητρα του ανθρώπου. Η συνείδηση προστατεύει τον άνθρωπο από τις παγίδες που του «στήνουν» οι αδυναμίες του.**» (Swami Rama, 1985, 21)

⁴⁷¹ Βυάσα, 2003, 316

⁴⁷² Ο **Βαρούνα** είναι ο θεός του υδάτινου στοιχείου και του αστρικού ωκεανού (που ονομάζεται *Rasa*) αλλά και ο Φύλακας της κατεύθυνσης της Δύσης (με βάση την Ινδική παράδοση η καθεμία από τις οκτώ κατευθύνσεις του ορίζοντα φυλάσσεται κι από ένα θεό, ενώ οι τέσσερις κύριες κατευθύνσεις φυλάσσονται από τον *Κουμπέρα*, τον *Ίντρα*, τον *Γιάμα*, και τον *Βαρούνα*, που ονομάζονται αλλιώς

ουρανό και τον πλησίασαν. Οι τρεις πρώτοι σύντομα φανέρωσαν στον ευλογημένο ήρωα την αληθινή τους μορφή και προφητεύοντας του τη σίγουρη νίκη του επί των *Ασούρα* που ενσαρκώθηκαν στη γη κι απειλούσαν να υποσκάψουν την ισχύ του ίδιου του *Νόμου* του *Ντάρμα*. Αμέσως μετά του χάρισαν τα ακαταμάχητα, ουράνια όπλα τους.⁴⁷⁵

Τελειώνοντας, ο *Ίντρα* διέταξε τον ηνίοχό του *Μάταλι* να μεταφέρει τον *Άρτζουνα* στην ουράνια πολιτεία του Αμαραβάτι (**Amaravati**)⁴⁷⁶ με το δικό του άρμα. Ο *Άρτζουνα* έφτασε στο ακτινοβόλο παλάτι του *Ίντρα* και νιώθοντας βαθειά ευδαιμονία ανταποκρίθηκε στην υπόδειξη του θεού – που συμβολίζει εδώ το *Άτμαν*, δηλαδή την ίδια την *Εξατομικευμένη Ψυχή* του ήρωα – να καθίσει στο θρόνο που βρισκόταν δίπλα στο θρόνο του αρχηγού των θεών. «Καθισμένοι στο θρόνο, πατέρας και γιος, φώτιζαν τη συνέλευση, σαν τον ήλιο και τη σελήνη που λαμπρύνουν την ημέρα της πανσελήνου».⁴⁷⁷

Ο *Άρτζουνα* εξασκούσε τις αρχές της γιόγκα εκτελώντας τις πνευματικές πρακτικές που του υπέδειξε ο *Γιουντίστιρα*. Διατήρησε πειθαρχία στο νου, στις πράξεις και στο λόγο και τήρησε τον «κώδικα ήθους» των γιάμας και νιγιάμας τόσο ακολουθώντας τις πειθαρχίες που ορίζουν τα γιάμας - **μη βία, φιλαλήθεια, αποχή από την κλοπή, εγκράτεια, μη-κτητικότητα** - όσο κι εξασκώντας τις θετικές πρακτικές των νιγιάμας – **αγνότητα του νου και του σώματος, αίσθηση επάρκειας, επανάληψη πνευματικών ασκήσεων, παράδοση -υποταγή στη μοναδική Πραγματικότητα**.⁴⁷⁸ Εν τέλει δέχτηκε τη χάρη των ίδιων των θεών που του εμπιστεύτηκαν τη χρήση των όπλων τους - σύμβολα των υψηλών πνευματικών τους ιδιοτήτων - δίνοντας του επίσης την

Lokapalas). Ο *Βαρούνα* θα μπορούσε να αντιστοιχηθεί με το θεό *Ποσειδώνα* της αρχαιοελληνικής λατρείας. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Varuna>)

(http://en.wikipedia.org/wiki/Guardians_of_the_directions)

⁴⁷³ Ο *Κουμπέρα* είναι ο *Φύλακας της κατεύθυνσης του Βορρά*.

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Kubera>)

⁴⁷⁴ Ο *Γιάμα* είναι ο θεός του θανάτου και του κάτω κόσμου αλλά και ο *Φύλακας του Νότου*. Θα μπορούσε να αντιστοιχεί με το θεό *Πλούτωνα* της ασχαιοελληνικής λατρείας.

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Yama>)

⁴⁷⁵ Βυάσα, 2003, 316-319

⁴⁷⁶ *Amaravati* σημαίνει «**Κατοικία των Αθανάτων**».

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Amaravati>)

⁴⁷⁷ Βυάσα, 2003, 323

⁴⁷⁸ Βλ. σελ. 68 -71

ευκαιρία να γνωρίσει τον αληθινό *Εαυτό* (που συμβολίζεται εδώ από τον *Ίντρα*) και την κατάσταση ενότητας κι ευδαιμονίας που είναι η φύση του *Άτμαν*.

V. ε. Ο Κρίσνα διδάσκει τη Μπαγκαβάντ Γκίτα

Μόλις επέστρεψαν οι *Πάνταθας* από την εξορία έχοντας ήδη συνάψει πολύτιμες συμμαχίες και κατέχοντας τα ουράνια όπλα που είχαν χαρίσει οι θεοί στον *Άρτζουνα* ζήτησαν ακόμη μια φορά απ' τον *Ντρίταράστρα* κι από τον αλαζονικό γιό του να τους επιτρέψουν να ασκήσουν το νόμιμο δικαίωμά τους στη διοίκηση του βασιλείου. Παρ' όλο που επιθυμούσαν πρωτίστως την επικράτηση της ειρήνης, αυτή τη φορά ήταν αποφασισμένοι να μην οπισθοχωρήσουν επιτρέποντας με αυτή τους την πρακτική στον *Ντουρυσόντανα* να διαπράττει - αλλά και να επιβάλλει - ανενόχλητος τη στάση ασέβειας απέναντι στο *Θεϊκό Νόμο* και να διαπράττει έτσι *Αντάρμα*.⁴⁷⁹ Έκαναν πρόταση στον πρίγκιπα να τους παραχωρήσει μόνο από ένα χωριό στον καθένα, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν έστω ένα μικρό μερίδιο στη διοίκηση της δυναστείας ώστε αυτή να μην πέσει ολοκληρωτικά στα χέρια του τυραννικού *Ντουρυσόντανα* που αψηφούσε το *Νόμο* του *Ντάρμα*.⁴⁸⁰ Δέχτηκαν την κάθετη άρνησή του («ούτε μια σπιθαμή γης»),⁴⁸¹ αφήνοντάς τους χωρίς άλλα περιθώρια παρά το να μπουκωθούν στη μάχη. Οι *Πάνταθας* γνώριζαν πως αυτή ήταν μάχη για την επικράτηση ή μη του *Θείου Νόμου* κι όχι για την απόκτηση της όποιας εξουσίας.

Με την έναρξη της μάχης αρχίζει η διδασκαλία της *Μπαγκαβάντ Γκίτα*. «Οι αρχηγοί και των δύο στρατών φυσούν μέσα στα κοχύλια τους»⁴⁸² κι από τις δύο παρατάξεις ακούγονται πολεμικά τύμπανα και τρομπέτες με στόχο την εμπύχωση των στρατιωτών πριν από τη μάχη. Ο στρατός των *Πάνταθας* είναι γεμάτος αυτοπεποίθηση γιατί εκείνοι που τον απαρτίζουν γνωρίζουν πως μάχονται για να αποτρέψουν την εξάπλωση της αδικίας. Οι υποστηρικτές του στρατού των

⁴⁷⁹ Rajagopalachari, 1983, 189-193

⁴⁸⁰ Βυάσα, 2004, 52-90, *Μέρος Δεύτερο*

⁴⁸¹ Ό.π., 98-99 και Rajagopalachari, 1983, 192

⁴⁸² Swami Rama, 1985, 23

Καουράβα από την άλλη, κι ειδικότερα οι σπουδαιότεροι από τους αρχηγούς και τους πολεμιστές τους - όπως είναι ο Μπίσμα, ο Ντρόνα κι ο Κρίπα, αλλά ακόμα κι ο ίδιος ο Ντουρϋόντανα - γνωρίζουν καλά πως μπαίνουν στη μάχη με κίνητρα άσχετα με την αρετή. Γνωρίζουν πως τάσσονται με την αδικία.⁴⁸³ Όμως σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα, όταν ο άνθρωπος δρα κόντρα στη συνείδησή του δημιουργεί «εσωτερικό» διχασμό»⁴⁸⁴ που τον εμποδίζει απ' την επίτευξη του στόχου του. Με αυτόν τον τρόπο η ήττα του στρατού των Καουράβα ήταν εξ' αρχής αναμενόμενη.⁴⁸⁵

Ο Άρτζουνα στέκεται όρθιος στο άρμα του κρατώντας το ξακουστό τόξο του, Γκαντίβα (Gandeeva), στο αριστερό του χέρι και στο δεξί το κοχύλι του που φυσάει για να δηλώσει πως είναι έτοιμος να ριχθεί στη μάχη. Μπροστά του, ο Κρίσνα στο ρόλο του ηνίοχου - δηλαδή της *συνείδησης/buddhi*, που κατευθύνει το νου του Άρτζουνα - κρατάει κι αυτός με το ένα χέρι τα γκέμια των λευκών αλόγων που σέρνουν το άρμα και με το άλλο το δικό του κοχύλι.⁴⁸⁶ Φυσώντας ταυτόχρονα τα κοχύλια τους «όντας γεμάτοι αυτοπεποίθηση για τη δύναμή τους»⁴⁸⁷ παράγουν ένα πολύ μελωδικό ήχο. Σύμφωνα το Σουάμι Ράμα: «ολόκληρη η Μπαγκαβάντ Γκίτα είναι ένας διάλογος ανάμεσα στον Κρίσνα και στον Άρτζουνα, που παράγει μια υπέροχη μελωδία, ένα θείο τραγούδι».⁴⁸⁸

Τότε ο Άρτζουνα ζητάει από τον Κρίσνα να οδηγήσει το άρμα στο σημείο που βρίσκεται ανάμεσα στους δύο στρατούς ώστε «να εκτιμήσει τη δύναμη του στρατού του».⁴⁸⁹ Ο ήρωας επιθεωρεί τη δύναμη και του αντίπαλου στρατεύματος. Και καθώς παρατηρεί το μέγεθος και τη διάταξη του στρατού των Καουράβα ο Άρτζουνα συνειδητοποιεί πως ανάμεσα σ' αυτούς που ετοιμάζεται να πολεμήσει στέκονται οι αγαπημένοι του δάσκαλοι (Μπίσμα, Ντρόνα, Κρίπα), τα ξαδέλφια, οι συγγενείς και

⁴⁸⁴ Swami Rama, 1985, 20

⁴⁸⁵ «Εφ' όσον καλύπτεται (περιβάλλεται) απ' τον εγωισμό, ακόμα κι ο πιο ισχυρός (σε υλική/φυσική δύναμη) δεν μπορεί να είναι νικηφόρος, αφού μόνο η *εσωτερική* δύναμη κινητοποιεί κάποιον προκειμένου να πολεμήσει με επιτυχία στο πεδίο της μάχης και να εκτελέσει με επιδεξιότητα τις δράσεις και τα καθήκοντά του». Ό.π.

⁴⁸⁶ Η παραπάνω «εικόνα» είναι πολύ δημοφιλής στην Ινδία. (Βλ. Παράρτημα IV.)

⁴⁸⁷ Swami Rama, 1985, 23

⁴⁸⁸ Ό.π.

⁴⁸⁹ Swami Rama, 1985, 29

παλιοί του φίλοι που μεγάλωσαν μαζί στο παλάτι. Ήταν τέτοια η προσκόλληση που ένωσε για τη σχέση του με τους συγγενείς και τους παλιούς του φίλους που «βούλιαξε σε μια αυτοδημιούργητη δεξαμενή θλίψης και ξέχασε το σκοπό (την αποστολή) του.»⁴⁹⁰ Αυτά ήταν τα λόγια που είπε στον Κρίσνα προτού πετάξει το τόξο του κι εγκαταλείψει τη μάχη:

«Ω Κρίσνα, βλέποντας όλους αυτούς τους συγγενείς μαζεμένους εδώ, έτοιμους να πολεμήσουν, **τα πόδια μου κόβονται και το στόμα μου στεγνώνει.** {...} **Το Γκαντίβα γλιστράει από το χέρι μου** και το δέρμα μου καίει. {...} Τι καλό μπορεί να βγει με το να σκοτώσω τους συγγενείς μου στη μάχη; **Δεν επιθυμώ πια καμία νίκη!** Δεν επιθυμώ το βασίλειο ούτε τις απολαύσεις! Τι θα κερδίσουμε από το βασίλειο και τι θα μας προσφέρουν οι απολαύσεις, ακόμη και η ίδια η ζωή, ω Γκοβίντα, όταν όλοι εκείνοι για χάρη των οποίων τα επιθυμούμε είναι παραταγμένοι σε αυτό το πεδίο μάχης; {...} **Δεν θέλω να τους σκοτώσω, έστω κι αν αυτοί με θέλουν νεκρό.** {...} **Θα ήταν, πράγματι, καλύτερα αν οι γιοι του Ντριταράστρα με σκότωναν άοπλο και χωρίς αντίσταση, παρά να τους πολεμήσω!**»⁴⁹¹

Ο σπουδαίος πολεμιστής που γεννήθηκε με αποστολή να συντρίψει τους Ασύρα και τους τυράννους της Γης αισθάνεται το σώμα του να παγώνει, νιώθει το διαπεραστικό τρέμουλο του φόβου και την εξαντλητική επίδραση της απόγνωσης και σκέφτεται σοβαρά να εγκαταλείψει τη μάχη. Ο γιος του αρχηγού των θεών, που έλαβε τις ευλογίες των θεϊκών όντων και τα ουράνια όπλα τους, κάθισε δίπλα στο θρόνο του Ίντρα κι απόλαυσε την ευδαιμονία που επικρατεί στην «Κατοικία των Αθανάτων», τώρα αμφισβητεί τις υποδείξεις του ίδιου του Θεϊκού Νόμου και - επιθυμώντας να σκοτωθεί παρά να σκοτώσει - αφήνει το όπλο του και παραιτείται.

Η αναποφασιστικότητα του Άρτζουνα να ολοκληρώσει την αποστολή του - από την επιτυχημένη έκβαση της οποίας εξαρτάται η τύχη των Πάνταθας κι οι ζωές των συμμάχων τους - δημιουργεί συνθήκες επικινδυνότητας που αφορούν τόσο τη συνέχιση της προσωπικής διαδρομής του ήρωα στο μονοπάτι της Αυτό-Πραγμάτωσης όσο και την - ακόμη πιο σημαντική - εξασφάλιση της επικράτησης

⁴⁹⁰ Swami Rama, 1985, 28

⁴⁹¹ Βυάσα, 2004, 142, Δεύτερο Μέρος

του *Νόμου του Ντάρμα* που προστατεύει την αρετή, την ευδαιμονία και τις ανθρώπινες και συμπαντικές αξίες. Είναι απαραίτητη λοιπόν η δραστική παρέμβαση του *Κρίσνα*. Ο επίγειος θεός «παγώνει» τη σκηνή της μάχης. Εκεί, ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα που ετοιμάζονται να πολεμήσουν, ο *Κρίσνα* παραδίδει στον *Άρτζουνα* - αλλά και σε κάθε επίδοξο μαθητή - τη διδασκαλία που εμπεριέχεται στη *Μπάγκαβαντ Γκίτα*, ένα απ' τα ιερότερα βιβλία των Ινδών.

Ο *Κρίσνα* διδάσκει το στενό του φίλο και μαθητή - που έχει τώρα ταυτιστεί με το σώμα, τις αισθήσεις, τις επιθυμίες του αλλά και με τις ανεξέλεγκτες *τροποποιήσεις* του *χαμηλού νου* - σχετικά με την *αληθινή* του φύση που είναι το *Άτμαν*. Σύμφωνα άλλωστε με την ανάλυση του *Σουάμι Ραμα* πάνω στην *Ψυχολογία της Μπαγκαβάτ Γκίτα*: «**μόλις κάποιος αντιληφθεί ότι η αθάνατη φύση του Άτμαν βρίσκεται στο κέντρο της ύπαρξής του αποκτά αυτοπεποίθηση και αφοβία**».⁴⁹²

Ο *Κρίσνα* διδάσκει ακόμα τον ήρωα σχετικά με τη σπουδαιότητα της *αποδοχής*, *ανάληψης* κι *ορθής εκτέλεσης* του προσωπικού του *καθήκοντος* (του ατομικού του *Ντάρμα*). Αυτή είναι και η κεντρική διδασκαλία του «*Θείου Μέλους*». Με βάση τα λόγια του *Κρίσνα*: «**Κανείς δεν μπορεί να ζήσει ούτε για μια στιγμή χωρίς τη δράση. Κάθε ον εξαναγκάζεται να δρα** (να εκτελεί δράσεις) {...}»⁴⁹³ Οι δράσεις του καθενός αποτελούν το ίδιο του το *καθήκον*, λέει ο *Κρίσνα*, που είναι διαφορετικό για τον καθένα. Απέναντι στο *καθήκον* του ο μαθητής οφείλει να αναπτύξει βαθειά αγάπη κι υπευθυνότητα, υπηρετώντας έτσι την εσωτερική του πρόοδο και το οικείο του - ή ακόμα κι ευρύτερο – περιβάλλον του.

Η διδασκαλία αυτή - που σχετίζεται με τα «μονοπάτια» της *τζνάνα γιόγκα (jnana yoga)*⁴⁹⁴ και της *κάρμα γιόγκα (karma yoga)*⁴⁹⁵ αποτελεί μέρος της πανάρχαιας παράδοσης του ινδικού πολιτισμού – κι αφορά τόσο στην *επιδέξια* κι *ορθή εκτέλεση* των ανθρώπινων *δράσεων* όσο και στη *μη-προσκόλληση (vairagya)* στα *αποτελέσματα* (τους *καρπούς*) των *δράσεων* αυτών. Η εξάσκηση της αρχής της *vairagya*, επιτρέπει στον άνθρωπο «**να δρα μέσα στον κόσμο δίχως να**

⁴⁹² Swami Rama, 1985, 43

⁴⁹³ Ό.π., 125 και Γαλανός, 1983, 95

⁴⁹⁴ **Jnana > γνώση** (Γαλανός, 2010, 139) και (Swami Rama, 1985, 165)

⁴⁹⁵ **Karma > δράση** (Swami Rama, 1985, 165- 199 και 470)

προσκολλάται σ' αυτόν»,⁴⁹⁶ παραμένοντας απο-ταυτισμένος από τον κόσμο της μορφής και της ύλης κι αναγνωρίζοντας έτσι μόνο την αληθινή, ευδαίμονα φύση του.

Ο ενσώματος θεός αναπτύσσει κάθε ουσιαστική αρχή που σχετίζεται με τη γιόγκα – που είναι στην ουσία η **«φιλοσοφία της (ορτής) δράσης -πώς δηλαδή να λειτουργεί (ο άνθρωπος) μέσα στον κόσμο και ωστόσο να παραμένει ανεπηρέαστος από αυτόν»** - βοηθά τον Άρτζουνα να κατανοήσει τη φύση του καθήκοντος που οφείλει να εκτελέσει με πίστη κι αφοσίωση αλλά δίχως προσκόλληση στα αποτελέσματα. Έτσι, εκεί ανάμεσα στα δύο «παγωμένα» στρατόπεδα, ο Άρτζουνα αφυπνίζεται ξανά στην αληθινή του φύση. Η νίκη των Πάνταβας - των αδελφών που «αντιπροσωπεύουν αυτή τη δημιουργική ροή της ενέργειας που οδηγεί τον άνθρωπο στην πηγή της συνειδητότητας»⁴⁹⁷ - είναι πλέον δεδομένη.

Στη μάχη που ακολουθεί ο Άρτζουνα - καθοδηγούμενος από τον επίγειο θεό - θριαμβεύει επί των εχθρών του. Αφού το Ντάρμα αποκαθίσταται κι ο δίκαιος Γιουντίστιρα κυβερνά τη δυναστεία των Κουρού για τα επόμενα 36 χρόνια, η ανθρωπότητα προετοιμάζεται με ραγδαίους ρυθμούς για την είσοδό της στην εποχή της Κάλι Γιούγκα.

Με το θάνατο του Κρίσνα η σκοτεινή εποχή αρχίζει.

Και οι Πάνταβας αποχωρούν πρώτα απ' τα εγκόσμια κι ύστερα απο τα ίδια τα σώματά τους. Επιστρέφοντας ανάμεσα στους θεούς. Επιστρέφουν στην αιώνια, παντοτινή τους κατοικία.

⁴⁹⁶ Swami Rama & Swami Ajaya, 1976, 187

⁴⁹⁷ Swami Rama, 1985, 22

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ιστορία της *Μαχαμπαράτα*, γεμάτη από αλληγορίες και συμβολικές αντιστοιχήσεις μεταξύ των γεγονότων που εκτυλίσσονται στο έπος και τα *κομβικά* στάδια ανάπτυξης (εσωτερικής κι εξωτερικής) του ανθρώπου, δίνει τεράστια περιθώρια στην ερμηνεία, την κατανόηση και την αποκωδικοποίηση των αμέτρητων και πολυσύνθετων συμβόλων που εμφανίζονται ακατάπαυστα σε όλη την έκταση του έπους. Η *Μαχαμπαράτα* αποτυπώνει με δεκάδες τρόπους και πολλές παραλλαγές καθεμιά από τις σημαντικότερες εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής αποτελώντας μια μικρή, συμπυκνωμένη «Βίβλο» της ίδιας της ζωής (ή της Ζωής). Τα παραπάνω συνιστούν έναν τρόπο *ανάγνωσης* του έπους που αντιμετωπίζει την μνημειώδη λογοτεχνική δημιουργία ως ένα ζωτικό μέρος της παγκόσμιας κληρονομιάς και της παγκόσμιας, ανθρώπινης ιστορίας.

Ο σύγχρονος μελετητής, όπως κι ο σύγχρονος αναγνώστης, δεν είναι όμως συνηθισμένος σε τέτοιου είδους *αναγνώσεις*. Σχεδόν πάντα τίθεται το ζήτημα της «*κατηγοριοποίησης*» και του «*διαχωρισμού*» των φυλών, των πολιτισμών και των διαφορετικών τρόπων αντίληψης και βίωσης της ζωής προκειμένου να μην προκαλείται η αίσθηση της «*απειλής*» στο δέκτη συνήθως με τη, δυστυχώς, συνακόλουθη αξιολόγηση, επίκριση ή απόρριψη του Άλλου. Φαίνεται πως η χρήση της ορολογίας που εισάγει αυτού του είδους τις *κατηγοριοποιήσεις* όπως: «*Δυτική*» ή «*Ανατολική*» κουλτούρα και «*παραδοσιακή*» ή «*επίσημη*»-«*ακαδημαϊκή*» αντίληψη και θεωρία προσφέρουν ακόμα κάποια διανοητική ανακούφιση στο σύγχρονο ερευνητή και αναγνώστη.

Παρ' όλο που η επιλογή της *ερμηνευτικής* προσέγγισης του ευρύτερου αλλά και ειδικότερου περιεχομένου του έπους (αυτού που σχετίζεται δηλαδή με τα δύο από τα *κεντρικά* πρόσωπα της *Μαχαμπαράτα*) στηρίχθηκε αποκλειστικά στις αρχές της φιλοσοφίας της *γιόγκα* (η οποία διαπερνά κι εμποτίζει κάθε πτυχή του ινδικού τρόπου ζωής) στα πλαίσια της εργασίας χρειάστηκε πολύ συχνά να παρουσιαστούν τόσο ο ένας (ο «*Δυτικός*») όσο και ο άλλος (ο ινδικός ή «*Ανατολικός*») τρόπος κατανόησης των θεμελιωδών ανθρώπινων διεργασιών και αναζητήσεων όπως η

ίδια η ανθρώπινη *ιστορία* και ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να μελετηθεί ή να διδαχθεί.

Κι ενώ η διαδικασία της *δια-πολιτισμικής* και *δι-επιστημονικής* προσέγγισης των ερευνητικών ζητημάτων είναι παραπάνω από χρήσιμη για την ακαδημαϊκή κοινότητα, η διαρκής προσπάθεια αντιπαραβολής ή και συμφιλίωσης των διαφορετικών πολιτισμών και νοοτροπιών δεν είναι πλέον (ή δεν υπήρξε ποτέ) γόνιμη ως προς τη *σύνθεση* και τη δημιουργική *συνδιαλλαγή* των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων. Για όλους τους παραπάνω λόγους ο συγγραφέας επέλεξε να εισηγηθεί – στο μέτρο της κατανόησής του – μια «άλλη» κουλτούρα, μια «άλλη» φιλοσοφία ζωής - αυτή που στηρίζεται και θεμελιώνεται στη *γιόγκα* - σαν να ήταν και στον ίδιο οικεία. Και *βουτώντας* στα μυστηριώδη νερά της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης συμπέρανε πως ο μόνος τρόπος για να αποκαλυφθεί σε εμάς τους «επισκέπτες» αυτή η ανοικεία όσο και βαθειά ανθρώπινη σοφία είναι να αντιμετωπιστεί με φροντίδα, με ήπιες και «προστατευτικές» προθέσεις.

Η επιλογή που έγινε στα πλαίσια αυτής της εργασίας ως προς την ανάγνωση (δηλαδή τη μελέτη και τη στοιχειώδη κατανόηση κι ερμηνεία) των δράσεων και των κύριων επιλογών δύο εκ των κεντρικών *προσώπων* του έπους περιόρισε το αχανές «τοπίο» των αφηγήσεων που οδηγεί σε δεκάδες, διακλαδιζόμενες εξιστορήσεις και διδασκαλίες. Η επίμονη επανάληψη της σημασίας που έχει για τον άνθρωπο η προστασία κι η επικράτηση του *Θεϊκού Νόμου* (που οδηγεί τους ανθρώπους στην αναζήτηση της *αληθινής* τους φύσης) αποτέλεσε βασικό ερμηνευτικό άξονα όσον αφορά τις ανθρώπινες επιλογές (τόσο εντός όσο κι εκτός του πλαισίου του έπους). Τέλος, η επιλογή των αρχών της *γιόγκα* προκειμένου να προσεγγιστούν ερμηνευτικά οι χαρακτήρες, οι επιλογές κι οι αξίες ζωής των δύο ηρώων έθεσε μια καινούρια όσο κι απαραίτητη *ερμηνευτική παράμετρο*. Αυτή της αξιολόγησης της πνευματικής υποβάθμισης ή της πνευματικής προόδου, της ταύτισης με τις αξίες της *Αυτό-Πραγμάτωσης* ή με τον κόσμο της ύλης.

Το τελευταίο αυτό στοιχείο (ως στοιχείο *ερμηνείας* και κατανόησης των ανθρώπινων επιλογών) εξαιρετικά καθημερινό και οικείο για τους Ινδούς και (σχεδόν) ενοχλητικά ανοίκειο για τους Δυτικούς ανθρώπους ήταν που άξιζε, ίσως,

περισσότερο να εισαχθεί στη μελέτη τόσο των πολιτιστικών μνημείων όπως είναι η *Μαχαμπαράτα* όσο και των «ζωντανών» πολιτισμών, που αποκλίνουν λιγότερο ή περισσότερο από τη σοφία των αρχαίων διδασκαλιών της ανθρωπότητας. Σύμφωνα με την ινδική παράδοση είναι αυτό ακριβώς το στοιχείο που χρειάζεται όλο και περισσότερο να προφυλάσσει ο συνειδητός άνθρωπος καθώς ο κόσμος «προχωράει μπροστά» και «ξεχνάει».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ & ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

Campbell, J. 1990, *Μύθοι και Παραδόσεις: Μια βαθύτερη Προσέγγιση*, Αθήνα, Ιάμβλιχος

Campbell, J. 1990, *Ο Ήρωας με τα χίλια πρόσωπα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιάμβλιχος

Campbell, J. 1998, *Η Δύναμη του Μύθου*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιάμβλιχος

Freud, S. 2008, *Το Εγώ και το Αυτό*, Αθήνα, Πλέθρον

Glazenapp, H. 1993, *Η φιλοσοφία των Ινδών*, Αθήνα, εκδόσεις «ΓΝΩΣΗ»

Jung, C.G. 1988, *Τέσσερα Αρχέτυπα*, Αθήνα, Ιάμβλιχος

Jung, C.G. και Kerenyi, C. 2008, *Η επιστήμη της μυθολογίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιάμβλιχος

Marx, H. 2001, *Το Βιβλίο των Μύθων*, Αθήνα, Εκδόσεις Κονιδάρη

Thomassin, P. 1993, *Αναζητώντας τις ρίζες: από τον κοσμογονικό μύθο στο προσωπικό παραμύθι*, Αθήνα, Κέδρος

Ανδρεάδης, Γ. 1986, *Ο γυρισμός του Οδυσσέα και ο νόστος της ποίησης στην Πολιτεία*, Αθήνα, Καστανιώτης

Ανδρεάδης, Γ. 2009, *Από τον Αισχύλο στον Μπρεχτ: όλος ο κόσμος μια σκηνή*, Αθήνα, Τόπος

Ανδρεάδης, Γ. 2002, *Ελληνικό και Ινδικό Έπος και Δράμα: Ζητήματα ανάγνωσης και παράστασης*, Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Έρευνας και Πρακτικών Εφαρμογών του Αρχαίου Ελληνικού Δράματος - «ΔΕΣΜΟΙ», Αθήνα

Βελισσαρόπουλος, Δ. 1992, *Ιστορία της Ινδικής Φιλοσοφίας: Από τη Βεδική ως τη σύγχρονη εποχή*, Αθήνα, Εκδόσεις «Δωδώνη»

Βυάσα, 2003, *Μαχαμπαράτα (Μέρος Πρώτο): Η πνευματική περιπέτεια του Αρτζούνα και οι άθλοι των ηρώων*, Αθήνα, Πύρινος Κόσμος

Βυάσα, 2004, *Μαχαμπαράτα (Μέρος Δεύτερο): Η μεγάλη μάχη του Κουρουκσέτρα και η διδασκαλία του Κρίσνα: Μπάγκαβαντ Γκίτα*, Αθήνα, Πύρινος Κόσμος

Βυάσα, 2004, *Μαχαμπαράτα (Μέρος Τρίτο): Η άνοδος των ηρώων στον ουρανό των θεών*, Αθήνα, Πύρινος Κόσμος

Γαλανός, Δ. 1983, *Μπαγκαβάτ Γκίτα (Το Θείο Τραγούδι)*, Αθήνα, Εκδόσεις «Δωδώνη»

Γαλανός, Δ. 2010, *Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής*, Αθήνα, εκδόσεις Κονιδάρη

Ησίοδος, 2005, *Έργα και Ημέραι*, Πύρινος Κόσμος, Αθήνα

Καστοριάδης, Κ. 1993, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία: Πέντε διαλέξεις στη Βόρειο Ελλάδα*, Αθήνα, Ύψιλον

Κ. Γ. Γιούνγκ, 19--, *Το Πνεύμα στον Άνθρωπο και την Τέχνη και τη Λογοτεχνία*, Αθήνα, Ιάμβλιχος

Λας, Κ. 1999, *Η κουλτούρα του ναρκισσισμού: Η αμερικανική ζωή σε μία εποχή μειούμενων προσδοκιών*, Θεσσαλονίκη, Νησίδες

Μαβίλης, Λ. και Θεοτόκης Κ. 1990, *Μαχαμπαράτα*, Αθήνα, Σελίδες

Πλούταρχος, 2007, *Οι Σπαρτιάτες: Ξενοφώντος, Λακεδαιμονίων πολιτεία: Πλουτάρχου, Λακωνικά αποφθέγματα (Α')*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Πλούταρχος, 2007, *Οι Σπαρτιάτες: Ξενοφώντος, Λακεδαιμονίων πολιτεία: Πλουτάρχου, Λακωνικά αποφθέγματα (Β')*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Ρηγοπούλου, Π. 1994, *Ο Νάρκισσος - Στα ίχνη της εικόνας του μύθου*, Αθήνα, Πλέθρον

Ρηγοπούλου, Π. 2008, *Ο τρελλός πρόεδρος και η γυναικεία ηδονή: παράνοια, μύθος, τέχνη*, Αθήνα, Τόπος

Σοφοκλής, 1992, *Αντιγόνη*, Αθήνα, Κάκτος

Σταματάκος, Ι. 2002, *Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, «ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ» Ι. Σιδηροφάγης & Σια Ο.Ε.

Φρόνιτ, Σ. 1994, *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, Αθήνα, Εκδόσεις ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alexander, T. 2009, "The Music in the Heart, the Way of Water, and the Light of a Thousand Suns: A Response to Richard Shusterman, Crispin Sartwell, and Scott Stroud, *The Journal of Aesthetic Education*, 43:1, 41-58

Allen, N.J. 1998, "The Indo-European prehistory of *yoga*", *International Journal of Hindu Studies*, 2:1, 1-20

Baltutis, M. 2011, "Reinventing Orthopraxy and Practicing Worldly Dharma: Vasu and Asoka in Book 14 of the Mahabharata", *International Journal of Hindu Studies*, 15/1, 55-100

Barton, E.J. and Hudson, G.A. 2004, *A Contemporary Guide to Literary Terms with Strategies for Writing Essays About Literature*, New York, Houghton Mifflin Company

Basham, A.L. 1988, *La Civilisation De L' Inde Ancienne*, Paris, Les Grandes Civilisations Arthaud

Basham, A.L. 1999, *The Wonder That Was India*, New Delhi, Rupa & Co

Bhawuk, D. 2010, "A Perspective on Epistemology and Ontology of Indian Psychology: A Synthesis of Theory, Method and Practice", *Psychology and Developing Societies*, 22/1, 157-190

Boivin, N. 2007, *The Evolution and History of Human Populations in South Asia*, Vertebrate Paleobiology and Paleoanthropology, Part 3, 341-361

Buck, W. 2006, *Mahabharata*, Delhi, Shri Jainendra Press

Chattopadhyaya, B.D. 2002, "Confronting Fundamentalisms: The Possibilities of Early Indian History", *Studies in History*, 18:1, 103-120

Din, S.U. και Iqbaluddin 1999, "Migration of Yamuna River from Mahabharata Period to the Present – A Remote Sensing View", *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, 27:2, 130-132

Frédéric, L. 1987, *Dictionnaire De La Civilisation Indienne*, S.A., Editions Robert Laffont

Gosh, 2007, "India, *Itihasa*, And Inter-Historiographical Discourse", *History and Theory*, 46, 210-217

Gupta, S. P. 1996, *The Indus-Saraswati Civilization: Origins, Problems and Issues*, Delhi, Pratibha Prakashan

Hawley, J. 2001, *The Bhagavad Gita: A walkthrough for westerners*, Novato, New World Library

Hinchman, L. 1997, *Memory, identity, community: The idea of narrative in the human science*, NY, SUNY Press

Jayant, K. - Tripathi, K. - Bock, B. - Rajamani, V. και Eisenhauer, A. 2004, "Is River Ghaggar, Saraswati? Geochemical Constraints", *Current Science*, 87:8

Jung, C. G. 1996, *The Psychology of Kundalini Yoga: Notes of the Seminar Given in 1932 by C.G. Jung*, Princeton, Princeton University Press

Jung, C.G. 1991, *Psyche and Symbol*, Princeton, Princeton University Press

Jung, C.G. 1921, *Psychological Types*, London, Routledge & Kegan Paul

Keay, J. 2000, *India: A history*, London, Harper Collins Publishers

Kirk, G.S. 1976, *Homer and the Oral Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press

Knipe, D. 1991, *Hinduism*, San Francisco, Harper

- Laplanche, J. και Pontalis J.-B. 2004, *Vocabulaire de la Psychanalyse*, Paris, PUF
- Leeming, D. 2002, *Myth: A Biography of Belief*, New York, Oxford University Press
- Lipner, J. 2010, "Ethics in the Mahabharata: A Philosophical Inquiry for Today", *Philosophy East and West*, 60:4, 557-558
- Middleton, J. 1967, *Myth and Cosmos: Readings in Mythology and Symbolism*, Austin and London, University of Texas Press
- Misra, V.N. 2001, "Prehistoric human colonization of India", *Indian Academy of Sciences*, 26:4, 491-531
- Osborne, A. 2000, *Be Still, It is The Wind That Sings*, Tamil Nadu - India, Sri Ramanastramam Tiruvannamalai
- Panja, S. 2002, "The 'Third Space': The Creation of Archaeological Knowledge in Post-Independence India", *Studies in History*, 18:1, 1-22
- Peterfalvi, J-M. 1985, *Le Mahabharata (Livres I a V)*, Paris, GF FLAMMARION
- Rajagopalachari, C. 1983, *Mahabharata*, Bombay, BHARATIYA VIDYA BHAVAN
- Rumi, J. 1999, *Whispers of the Beloved*, London, Thorsons
- Sharma, A. 2000, "Of Südras, Sütas, and Slokas: Why is the Mahaabharata Preeminently in the Anustubh Metre?", *Indo-Iranian Journal*, 43:3, 224-278
- Smith, F.M. 2009, "Dharma, Disorder and the Political in Ancient India: The Apaddharmaparvan of the Mahabharata - By Adam Bowles By Adam", *Religious Studies Review*, 35: 3, 204
- Smith, V.A. 2000, *The Oxford History of History*, Oxford, Oxford University Press
- Sri Ramana Maharshi, 2009, *The Song Celestial: Verses from Sri Bhagavad Gita, Selected & Reset by Bhagavan Sri Ramana Maharshi*, Tamil Nadu - India, Sri Ramanastramam Tiruvannamalai

Sri Ramana Maharshi, 2010, *Spiritual Stories as told by RAMANA MAHARSHI*, Tamil Nadu –India, Sri Ramanastramam Tiruvannamalai

Sri Ramana Maharshi, 2010, *Who Am I?*, Tamil Nadu - India, Sri Ramanastramam Tiruvannamalai

Sullivan, B. 2011, “The Mahabharata: Perspectives on Its Ends and Endings”, *International Journal of Hindu Studies*, 15:1, 1-7

Svoboda, R.E. 1993, *Kundalini: Aghora II*, New Delhi, Brotherhood of Life

Svoboda, R.E. 1998, *Aghora III: The Law of Karma*, New Delhi, Brotherhood of Life

Swami Rama - Ballentine R. και Swami Ajaya, 1976, *Yoga & Psychotherapy: The Evolution of Consciousness*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama και Swami Ajaya, 1976, *Creative Use of Emotion*, Honesdale, Himalayan International Institute of Yoga Science and Philosophy

Swami Rama, 1978, *Living with the Himalayan Masters*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama, 1985, *Perennial Psychology of the Bhagavad Gita*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama, 1992, *Meditation and Its Practice*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama, 1998, *The Royal Path: Practical Lessons on Yoga*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama, 2002, *Samadhi: the Highest State of Wisdom*, Dehradun, Himalayan Hospital Trust

Swami Veda Bharati, 1974, *Superconscious Meditation*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Veda Bharati, 2002, *Introducing Mahabharata Bhishma*, Rishikesh, SRSG Publications

Swami Veda Bharati, 2010, *What Is Right with the World: Human Urge for Peace*, Rishikesh, AHYMSIN Publishers

Walsh, N. R., 1979, "Meditation Research: An Introduction and Review", *The Journal of Transpersonal Psychology*, 11:2, 161-174

ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤΟ INTERNET

- Gopala Aiyer, V. 1901, The Date of the Mahabharata War, *Indian Review*, Vol. II, On-line στη διεύθυνση:
http://mahabharata-resources.org/ola/date_of_mbh_war.html
(τελευταία επίσκεψη: 28/08/11)
- Rao, S. R. 1995, From Dvaraka to Kurukshetra, *Journal of Marine Archaeology*, Vol 5-6, σελ. 61-70, On-line στη διεύθυνση:
http://mahabharata-resources.org/ola/J_Mar_Archaeol_5_6_61.pdf
(τελευταία επίσκεψη: 29/09/11)
- Svoboda, R.E. 2009, *Dharma and Duty*, On-line στη διεύθυνση:
<http://www.drsvoboda.com/dharma-duty.htm>
(τελευταία επίσκεψη: 29/08/11)
- Άγνωστος συγγραφέας, 1948, ψηφιακό αρχείο του αμερικανικού περιοδικού "TIME", On-line στη διεύθυνση:
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,798222,00.html>
(τελευταία επίσκεψη 03/09/11)

- Sharma, A. 2008, *Against the Critical Edition of the Mahābhārata*, On-line στη διεύθυνση:

<http://arvindsharma.wordpress.com/page/5>

(τελευταία επίσκεψη 06/09/11)

- Sharma, A. 2008, *More on the Critical Text of the Mahābhārata*, On-line στη διεύθυνση:

<http://arvindsharma.wordpress.com/page/5>

(τελευταία επίσκεψη 06/09/11)

- Swami Veda Bharati, Αύγουστος 2011, *What is a Swami?*, On-line στη διεύθυνση:

<http://www.swamivedablog.org/?p=1611>

(τελευταία επίσκεψη 04/09/11)

- Swami Veda Bharati, Νοέμβριος 2011, *Children's Blessings*, On-line στη διεύθυνση:

<http://www.swamivedablog.org/?p=1611>

(τελευταία επίσκεψη 03/09/11)

- Άγνωστος συγγραφέας, *Prabhasa Theertha - The Sacred Land of Sri Krishna Nirvana*, 2009, On-line στη διεύθυνση:

<http://bhargavasarma.blogspot.com/>

(τελευταία επίσκεψη 05/09/11)

WEB SITES

Mahabharata Resources

<http://www.mahabharata-resources.org> (τελευταία επίσκεψη: 01/09/11)

New World Encyclopedia, Organizing knowledge for happiness, prosperity and peace

<http://www.newworldencyclopedia.org> (τελευταία επίσκεψη: 07/09/11)

Devasthanam, A Hindu resource where faith and scholarship meet

<http://www.sanskrit.org> (τελευταία επίσκεψη: 05/09/11)

Drsvoboda.com

<http://www.drsvoboda.com> (τελευταία επίσκεψη: 02/09/11)

Sakthifoundation.org

www.sakthifoundation.org (τελευταία επίσκεψη: 02/09/11)

SWAMI VEDA BHARATI

<http://www.swamivedablog.org> (τελευταία επίσκεψη: 30/09/11)

The American Yoga Association

www.americanyogaassociation.org (τελευταία επίσκεψη: 02/09/11)

The Indus Valley Civilization

www.harappa.com (τελευταία επίσκεψη: 05/09/11)

Wikipedia, the free encyclopedia

<http://en.wikipedia.org> (τελευταία επίσκεψη: 07/09/11)

Dr. Arvind Sharma

<http://ara.mcgill.ca/sharma> (τελευταία επίσκεψη: 05/09/11)

Indological Provocations, by Dr Arvind Sharma

<http://arvindsharma.wordpress.com> (τελευταία επίσκεψη: 05/09/11)

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

Αβατάρα (Avatara) Έτσι ονομάζεται η ενσάρκωση ενός *Θείου* όντος, το οποίο *ενσαρκώνεται* ηθελημένα και με συγκεκριμένο σκοπό (ή αποστολή), χωρίς να υπόκειται στη νομοτέλεια του *Νόμου του Κάρμα*.⁴⁹⁸ Για παράδειγμα, ο *Κρίσνα* (φίλος του *Άρτζουνα* και οδηγός του άρματός του στη μάχη), είναι ο όγδοος *Αβατάρα* του Θεού *Βίσνου*⁴⁹⁹ (και ο πιο αγαπητός *Αβατάρα* ανάμεσα στον ινδικό λαό).

Αδβαϊτισμός (Advaita Vedanta) Ο *Αδβαϊτισμός* είναι η «φιλοσοφία του “μη-δυσισμού”»,⁵⁰⁰ την οποία μελετά και υποστηρίζει το φιλοσοφικό σύστημα της *Advaita Vedanta* (*Advaita* στην κυριολεξία σημαίνει «όχι-δύο»). Στόχος αυτής της φιλοσοφίας (και των μεθόδων που εισάγει) είναι η απόλυτη ταύτιση του ανθρώπου πρώτα με το *Άτμαν* (την *Εξατομικευμένη Ψυχή*) και εν τέλει με το *Μπράχμαν* (την *Κοσμική Ψυχή*), ενώ δεν υποστηρίζεται η λατρευτική σχέση με κάποια συγκεκριμένη, «προσωπική» θεότητα.

Ασούρα (Asura) Πρόκειται για υπερφυσικά όντα που ήταν κάποτε *Φωτεινά Όντα* (βλ. παρακάτω *Ντέβας*), αλλά επαναστάτησαν και αποσχίστηκαν, μετατρεπόμενοι σε δαίμονες που πολεμούν τους *Ντέβας*.⁵⁰¹

Άτμαν (Atman) Η έννοια του *Άτμαν* αντιστοιχεί στην «*Εξατομικευμένη Ψυχή*»,⁵⁰² ή αλλιώς, στο «*κέντρο της ανθρώπινης συνειδητότητας*»⁵⁰³ και θα μπορούσε να ταυτιστεί με την έννοια της *Ψυχής*, όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε στην αρχαία

⁴⁹⁸ Swami Rama, 1985, 467

⁴⁹⁹ Βυάσα, 2004, 405

⁵⁰⁰ Βελισσαρόπουλος, 1992, 229

⁵⁰¹ Βυάσα, 2003, 450, *Μέρος Πρώτο*

⁵⁰² Swami Rama, 2002, 27

⁵⁰³ Ό.π.

Ελλάδα.⁵⁰⁴ Σύμφωνα με την ινδική φιλοσοφία η αληθινή φύση του ανθρώπου είναι το *Άτμαν*, από το οποίο αντλεί την ίδια τη δύναμη της ζωής και της δημιουργίας.⁵⁰⁵ Με την εμπειρία και την εξάσκηση ποικίλων μεθοδολογικών εργαλείων και πρακτικών ο άνθρωπος δύναται να υψώσει τη *συνειδητότητά* του στο επίπεδο του *Άτμαν*, ενώ μέχρι τότε, η ένωση αυτή παρεμποδίζεται από τον ίδιο του το *νου* και την ταύτιση του ανθρώπου με αυτόν. Ο αναγνώστης των κειμένων που αφορούν στην ινδική φιλοσοφία θα συναντήσει συχνά την έννοια του *Άτμαν* να αποδίδεται και με τον όρο «ο **Εαυτός**» (**“the Self”**),⁵⁰⁶ που αντανακλά το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο.

Βέδες (Vedas) Οι *Βέδες* είναι τα αρχαιότερα και ιερότερα κείμενα της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης, τα οποία *αποκαλύφθηκαν*, από το θεϊκό κόσμο, στους *Ρίσι* που ανέλαβαν να τα καταγράψουν. Κατά το *Σουάμι Ράμα*, οι *Βέδες*, αποτελούν «τη συλλογή αυθεντικών κειμένων της γνώσης».⁵⁰⁷ Η λέξη **Veda** προέρχεται από τη ρίζα **Vid-** (που ενέχεται και στη λέξη **Vidya > μάθησις, παιδεία, επιστήμη**)⁵⁰⁸ και παραπέμπει στο αρχαιοελληνικό **οἶδ-** (του **ρήματος οἶδα**). Το νόημα του Σανσκριτικού **Vid-** και του αρχαιοελληνικού **οἶδ-** είναι σχεδόν ταυτόσημο και σημαίνει *γνωρίζω-ορώ σε βάθος*.⁵⁰⁹ Οι *Βέδες*, λοιπόν, είναι το απαύγασμα της σοφίας των σπουδαίων Ινδών αγίων, οι οποίοι απέκτησαν την εμπειρία του ύψιστου επιπέδου της γνώσης μέσω της εξάσκησης του *υπερσυνειδητού διαλογισμού*. Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα* το περιεχόμενο των *Βεδών* παραδιδόταν προφορικά από τους δασκάλους στους μαθητές τους, ώσπου καταγράφηκε από το ρίσι *Βυάσα*, ο οποίος το διαίρεσε σε τέσσερα «βιβλία»: τη **Ριγκ Βέδα (Rig Veda)**, τη

⁵⁰⁴ Η αντιστοιχία αυτή (του *Άτμαν* με την **αρχαιοελληνική Ψυχή**) έγινε από τη *Λίτσα Μαρτζούκου*, μελετήτρια, ασκούμενη και δασκάλα της φιλοσοφίας της *γίγγκα* και της πρακτικής του *υπερσυνειδητού διαλογισμού*, σε προσωπική επικοινωνία του συγγραφέα μαζί της, με στόχο την καλύτερη κατανόηση των βασικών εννοιών της ινδικής φιλοσοφίας. Η έννοια του *Άτμαν* μεταφράζεται ως «ψυχή» και από το Δ. Γαλανό στο «*Λεξικό Σανσκριτικής-Αγγλικής-Ελληνικής*». (Γαλανός, 2010, 76)

⁵⁰⁵ Swami Rama, 2002, 87

⁵⁰⁶ Swami Rama, Swami Ajaya, 1976, 94-101

⁵⁰⁷ Swami Rama, 1985, 478

⁵⁰⁸ Γαλανός, 2010, 332

⁵⁰⁹ Ανάλυση / σχόλιο της *Λίτσας Μαρτζούκου*, σε προφορική της επικοινωνία με το συγγραφέα.

Σάμα Βέδα (Sama-Veda), τη **Γιάτζουρ Βέδα (Yajur Veda)** και την **Ατχάρβα Βέδα (Atharva Veda)**.⁵¹⁰

Βεδική Εποχή/Βεδικός πολιτισμός Η **Βεδική Εποχή**, κατά τη διάρκεια της οποίας λέγεται πως έγινε η σύνθεση των *Βεδών*, εκτείνεται από το **1.500 π.Χ. έως το 300 π.Χ.**, περίπου. *Βεδικός* ονομάζεται ο πολιτισμός που διαμορφώθηκε στη Βόρεια και Βορειοδυτική Ινδική Χερσόνησο κατά τη διάρκεια της *Βεδικής Εποχής* κι επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την ιστορία του ινδικού λαού, αφού βρίσκεται στα θεμέλια της ινδικής κουλτούρας.

Γιόγκα Σούτρας (Yoga Sutras) του Παταντζάλι (Patanjali) Ο *Παντατζάλι*, που σύμφωνα με την ινδική παράδοση είχε εισέλθει στην κατάσταση της ύψιστης *συνειδητότητας* με τη βοήθεια των μεθόδων της *γιόγκα*, ήταν εκείνος που (περί τον 2^ο αιώνα π.Χ.) «*συστηματοποίησε και οργάνωσε τη μελέτη και τις διδασκαλίες της γιόγκα*»⁵¹¹ συμπυκνώνοντας ολόκληρη τη φιλοσοφία σε 196 *sutras*, δηλαδή σε πυκνές, συνοπτικές προτάσεις, οι οποίες *μορφολογικά* ομοιάζουν στους *αφορισμούς* κι εμπεριέχουν, μεθοδευμένη, τη *φιλοσοφική γνώση* αλλά και την *πρακτική εξάσκηση* της φιλοσοφίας της *γιόγκα*. Η ίδια η φιλοσοφία μεταδόθηκε προφορικά και σε συμπυκνωμένη μορφή από τους *Δασκάλους* της *γιόγκα* στους μαθητές τους, με τη μορφή των λεγόμενων **sutras**. “*Sutra*” σημαίνει «*ακολουθία*»⁵¹² και υποδηλώνει τη συνοχή και τη συνεκτικότητα ενός περιεχομένου και - στη συγκεκριμένη περίπτωση - των διδασκαλιών της *γιόγκα*.

Γιόγκι (yogi) *Γιόγκι* ονομάζεται ο προχωρημένος ασκητής της φιλοσοφίας, των μεθόδων και των πρακτικών της *γιόγκα*.⁵¹³

Δάσκαλος Εκείνος ο ασκούμενος της *γιόγκα* που έχει κατακτήσει τα ύψιστα επίπεδα *συνειδητότητας* και μεταδίδει τη σοφία και την εμπειρική γνώση του σε ικανούς,

⁵¹⁰ Swami Rama, 1985, 478

⁵¹¹ Swami Rama, 2002, 3-4

⁵¹² Ό.π., 4

⁵¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Yogi_%28disambiguation%29

αφοσιωμένους μαθητές, οι οποίοι - με τη σειρά τους - επιθυμούν να γνωρίσουν τον αληθινό *Εαυτό*.

Μάγια (Maya) *Μάγια* ονομάζεται ο κόσμος των αντικειμένων, των αισθήσεων και της υλικής μορφής, ο οποίος αποτελεί μια ψευδαίσθηση/προβολή. Σύμφωνα με τη *γιόγκα* η ταύτιση της ανθρώπινης *συνειδητότητας* με το νου και το σώμα, (και όχι με την *αληθινή φύση* του ανθρώπου που είναι το *Άτμαν*) είναι ένα από τα αποτελέσματα που επιφέρει η *προσκόλληση* στην ύλη και στον κόσμο των ψευδαισθήσεων, δηλαδή στη *Μάγια*. Αντίθετα, η έννοια της *μη-προσκόλλησης* αφορά την απο-ταύτιση του ανθρώπου από τις *σκέψεις*, τις *επιθυμίες*, τα *συναισθήματα*, τις *δράσεις*, τα *αντικείμενα* και τις *αισθήσεις* αλλά κι από ο,τιδήποτε αποτελεί μέρος του υλικού κόσμου, όπως τον αντιλαμβάνονται οι ανθρώπινες αισθήσεις. Αυτή είναι – σύμφωνα με τη *γιόγκα* – η λεγόμενη *Μάγια*.⁵¹⁴

Μάντρα (mantra) Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα*: «Μια συλλαβή, ένας ήχος, μια λέξη ή μια σειρά από λέξεις που προήλθαν από τη βαθειά διαλογιστική κατάσταση στην οποία βρέθηκαν οι σπουδαίοι άγιοι (σοφοί). Επαναλαμβάνονται από τους επίδοξους (ασκούμενους) με στόχο να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο στόχο/αποτέλεσμα.»⁵¹⁵

Μπράχμα Βίντια (Brahma Vidya) Σύμφωνα με το *Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων* πρόκειται για «την επιστήμη του *Μπράχμαν*»,⁵¹⁶ όπως αυτή διδάσκεται από τη *Βεδική* παράδοση και εμπεριέχει τόσο τη φιλοσοφική όσο και τη μεθοδολογική προσέγγιση της *διαδρομής* (που προτείνεται στους ασκούμενους) προς τη *Συνειδητοποίηση του Εαυτού*, δηλαδή την ένωση με το *Άτμαν*.

Μπράχμαν (Brahman) Για την ινδική οντολογία και φιλοσοφική παράδοση, το *Μπράχμαν* εκφράζει «το Υπέρτατο Όν»⁵¹⁷ που είναι απρόσωπο, αμετάβλητο και «υπερβαίνει κάθε υλοποίηση και δράση».⁵¹⁸ Είναι η μια και μοναδική *Πραγματικότητα* που διέπει κάθε μορφή, η αμετάβλητη ουσία που δεν υφίσταται

⁵¹⁴ Swami Rama, 2007, 454

⁵¹⁵ Ό.π.

⁵¹⁶ Swami Rama, 1985, 468

⁵¹⁷ Ό.π.

⁵¹⁸ Ό.π.

τροποποιήσεις κι αλλαγές από την οποία εκπορεύεται και δημιουργείται κάθε στοιχείο ύπαρξης.⁵¹⁹ Σύμφωνα με το **Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων (Swami Rama of the Himalayas)**⁵²⁰ «η ουσιαστική του φύση είναι ύπαρξη, συνείδηση και ευδαιμονία.»⁵²¹

Επιπλέον, «το Μπράχμαν εμποτίζει τα πάντα στο σύμπαν και είναι παρόν στα ανθρώπινα όντα ως Άτμαν».⁵²² Η πλήρης ταύτιση της ανθρώπινης συνειδητότητας αρχικά με την Ατομική Ψυχή (Άτμαν) κι εν τέλει με την Κοσμική Ψυχή, δηλαδή με το Μπράχμαν, αποτελεί τον ύψιστο σκοπό της ζωής του ανθρώπου.

Μπραχμάνος (brahmin) Προέρχεται από τη λέξη **Brahman** και χαρακτηρίζει τον πνευματικό καθοδηγητή (και ιερέα) που είναι επιφορτισμένος με τη μελέτη, ερμηνεία και διάδοση των Βεδών. Κατά τη Βεδική εποχή μόνο οι οικογένειες των Μπραχμάνων μπορούσαν να επιτελέσουν αυτό το καθήκον. Σήμερα, οι εναπομείνουσες Μπραχμανικές οικογένειες εξακολουθούν να μελετούν τα ιερά κείμενα και να διατηρούν τις τελετουργικές τους παραδόσεις.

Ντάρσανας (darshanas) Πρόκειται για τα έξι, ορθόδοξα, φιλοσοφικά συστήματα της Ινδίας, που αναπτύχθηκαν από τον 3^ο αι. π.Χ έως τον 3^ο αι. μ.Χ. με στόχο να οργανώσουν από την αρχή, και με πιο συστηματικό τρόπο, τις αρχές και τις διδασκαλίες της αρχαίας ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης. Οι σχολές αυτές (όπως αλλιώς λέγονται) πήραν τα εξής ονόματα: 1. **Nyaya** 2. **Vaishesika** 3. **Sankhya** 4. **Yoga** 5. **Purva Mimasa** και 6. **Vedanta**.⁵²³

Ντέβας (Devas) Ντέβα στα Σανσκριτικά σημαίνει «Φωτεινό Όν».⁵²⁴ Είθισται - λανθασμένα - να μεταφράζεται κι ως «θεός».

Ουπανισάδες (Upanishads) Σύμφωνα με το Σουάμι Ράμα οι Ουπανισάδες είναι τα ιερά κείμενα που αποτελούν το τέλος των Βεδών. Είναι «τα βιβλία της σοφίας που

⁵¹⁹ Swami Rama, 1985, 478

⁵²⁰ (βλ. Παράρτημα Ι.): «Η προέλευση της μη-Δυτικής βιβλιογραφίας».

⁵²¹ Swami Rama, 1985, 478

⁵²² Bhawuk, 2010, 162

⁵²³ Βελισσαρόπουλος, 1992, 177-226

⁵²⁴ Βυάσα, 2003, 457, Μέρος Πρώτο

εμπεριέχουν φιλοσοφικές και πρακτικές οδηγίες». Οι Ουπανισάδες εκτείνονται συνολικά σε 200 βιβλία, από τα οποία τα 10 είναι τα σημαντικότερα.⁵²⁵ Σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης, [που προκύπτει από τα εξής > **upa** («κοντά») - **ni** («στο σωστό μέρος», «κάτω») - **sad** (κάθομαι)], **Upanishad** σημαίνει «**κάθομαι, κάτω, κοντά**», δηλαδή κάθομαι στα πόδια του δασκάλου και δέχομαι τις οδηγίες και τις διδασκαλίες που μου δίνει.⁵²⁶

Πραγματικότητα (Reality) Πολύ συχνά εμφανίζεται στις ερμηνευτικές μελέτες των αρχαίων ινδικών κειμένων η έννοια της Πραγματικότητας (με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα) αντιπροσωπεύοντας την έννοια της Απόλυτης Αλήθειας (που είναι το Μπράχμαν) και που διέπει, διαποτίζει και υπερβαίνει κάθε μορφή. Ως Απόλυτη Αλήθεια ορίζεται «αυτό που δεν υφίσταται αλλαγή, αυτό που είναι αυθύπαρκτο, αυτό που δεν γεννήθηκε ποτέ και έτσι ποτέ δεν πεθαίνει».⁵²⁷

Ρίσι (Rishi) / Ρίσικα (Rishika) Είναι, σύμφωνα με την ινδική παράδοση, ο «πνευματικός μεσολαβητής και φύλακας του ανθρώπινου γένους».⁵²⁸ Στα σανσκριτικά *Rishi* (και *Rishika*, στο θηλυκό γένος) ονομάζεται «εκείνος που βλέπει», βλέπει και κατανοεί τα πάντα διατηρώντας θεϊκές αισθήσεις κι εκφράζοντας πάντα την αλήθεια. Με άλλα λόγια, πρόκειται για σοφούς και αγίους, για «θεϊκά ανθρώπινα όντα που δεν προέρχονται ούτε από τον κόσμο των Ασούρα ούτε από τον κόσμο των Ντέβας αλλά ούτε και από τον κόσμο των θνητών».⁵²⁹

Σαμάντι (samadhi) Ο απώτερος στόχος της γιόγκα είναι «η επίτευξη του ύψιστου επιπέδου συνειδητότητας δηλαδή η επίτευξη του **σαμάντι (samadhi)**».⁵³⁰ Σαμάντι είναι η ένωση με τον Εαυτό, το Άτμαν. Στην κατάσταση του σαμάντι ο άνθρωπος είναι σε μια σταθερή και διαρκή κατάσταση ευδαιμονίας. Πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας πληθώρας μεθόδων και πρακτικών της γιόγκα, μεταξύ των οποίων

⁵²⁵ Swami Rama, 1985, 477

⁵²⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Upanishads>

⁵²⁷ Swami Rama, 2002, 163

⁵²⁸ Ό.π., 23

⁵²⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Rishi>

⁵³⁰ Ό.π.

και του συνειδητού ελέγχου των λειτουργιών και ικανοτήτων του ανθρώπινου νου, πέρα από τα όρια των οποίων επιτυγχάνεται η επανένωση του ανθρώπου με την εξατομικευμένη ψυχή (Άτμαν) και εν τέλει με την ίδια την απόλυτη αρχή των πάντων (Μπράχμαν).⁵³¹

Σουάμι (swami) Σύμφωνα με το Σουάμι Βέντα Μπαράτι.⁵³² «η λέξη **Σουάμι σημαίνει “αυτός που έχει αποκτήσει κυριαρχία”** και (ως εκ τούτου) κυριαρχεί πάνω σε ο,τιδήποτε θα μπορούσε να τον αποσπάσει από την πλήρη συνειδητοποίηση (εννοείται, του Εαυτού)». ⁵³³ Όταν κάποιος επιθυμεί να πάρει τους όρκους αποκήρυξης του Σουάμι ακολουθεί μια τελετουργία η οποία συμβολίζει το θάνατο του εγώ. Με την τελετουργία αυτή **«ανακοινώνει στον κόσμο ότι αποκηρύσσει τις τρεις βασικές επιθυμίες, υπό την επήρεια των οποίων αναπτύσσονται όλες οι υπόλοιπες, δηλαδή την επιθυμία αναπαραγωγής, την επιθυμία για άνεση και κατοχή πλούτου και την επιθυμία για φήμη και αναγνώριση»**.⁵³⁴

Συνειδητοποίηση του Εαυτού (Self-realization) Κεντρική έννοια της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης, που αποδίδει (με διαφορετικό τρόπο) την έννοια του σαμάντι. Εναλλακτικά μεταφράζεται και ως **Αυτο-Πραγμάτωση**.

Υπερ-συνειδητός διαλογισμός (υ.δ.) (superconscious meditation) Η λέξη «διαλογισμός» ορίζεται ορθά από τη φιλοσοφική σχολή της Sankhya ως «η απελευθέρωση του νου από όλα τα ενοχλητικά συναισθήματα, σκέψεις και επιθυμίες, που αποσπούν την προσοχή». ⁵³⁵ Πρόκειται για μια συστηματική μέθοδο συγκέντρωσης όλων των λειτουργιών του νου σε ένα μοναδικό σημείο εστίασης. Η τακτική εξάσκηση του υπερ-συνειδητού διαλογισμού οδηγεί τον ασκούμενο στην «μέγιστη δυνατή ανάπτυξη και εκδίπλωση της προσωπικότητάς του, στην απόλυτη

⁵³¹ Βυάσα, 2003, 23, Μέρος Πρώτο

⁵³² (Βλ. Παράρτημα Ι.): «Η προέλευση της μη-Δυτικής βιβλιογραφίας».

⁵³³ Swami Veda Bharati, Αύγουστος 2011, On-line στη διεύθυνση:

<http://www.swamivedablog.org/?p=1611>

⁵³⁴ Ο.π.

⁵³⁵ Swami Rama, 1998, 95 (“dhyanam nirvishayam manah”)

φώτιση όλων των λανθανουσών δυνάμεων (που κρύβονται) στην προσωπικότητα.»⁵³⁶

Η σημασία του υπερ-συνειδητού διαλογισμού για την ανθρώπινη υγεία και πνευματική ανάπτυξη εξετάστηκε από διαφορετικές επιστημονικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν ανά τον κόσμο⁵³⁷ και που στηρίχθηκαν στη μελέτη εγκεφαλογραφημάτων που αποτύπωσαν την εγκεφαλική δραστηριότητα έμπειρων διαλογιστών, οι οποίοι έχουν ήδη κατακτήσει υψηλά επίπεδα συνειδητότητας. Οι σχετικές έρευνες αποδεικνύουν πως η τακτική εξάσκηση μεθόδων του υπέρ-συνειδητού διαλογισμού οδηγεί αυξανόμενα τις εγκεφαλικές συχνότητες στην παραγωγή κυμάτων Θ (Theta) και Δ (Delta),⁵³⁸ τα οποία είναι χαρακτηριστικά μιας κατάστασης ελάχιστης διέγερσης της λειτουργίας του εγκεφάλου και του κεντρικού νευρικού συστήματος. Η κατάσταση αυτή είναι ουσιαστικά ταυτόσημη με εκείνη της βαθιάς χαλάρωσης στην οποία εισέρχεται ο ανθρώπινος οργανισμός κατά τη διάρκεια του ύπνου. Έτσι, αποδείχτηκε επιστημονικά πως ο υπερ-συνειδητός διαλογισμός συμβάλλει στο συνειδητό έλεγχο και στη συνειδητή καταπράυνση του νευρικού συστήματος, κατορθώνοντας να υποστηρίξει δυναμικά τη σωματική και πνευματική υγεία του ανθρώπου.⁵³⁹

Φώτιση (enlightenment) Είναι ένας ακόμη όρος για να δηλωθεί το ύψιστο επίπεδο συνειδητότητας, δηλαδή το *σαμάντι*.

⁵³⁶ Swami Veda Bharati, 1974, 27

⁵³⁷ Όπως είναι για παράδειγμα οι έρευνες που διενεργήθηκαν με αντικείμενο μελέτης την εγκεφαλική δραστηριότητα του Σουάμι Ράμα, στο **Menninger Foundation** (Kansas, USA), στα τέλη της δεκαετίας του '60. (http://en.wikipedia.org/wiki/Menninger_Foundation) Για μια σύντομη επισκόπηση των ερευνών που έγιναν σχετικά με τον υπέρ-συνειδητό διαλογισμό βλέπε: Walsh, 1979.

⁵³⁸ Swami Rama - Ballentine & Swami Ajaya, 1976, 125

⁵³⁹ Ο.π., 122-125 & 256

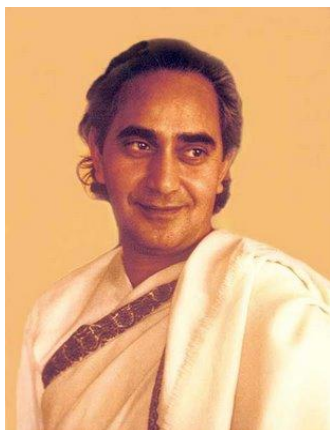
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΜΗ-ΔΥΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας κρίθηκε κατάλληλη η χρήση βιβλιογραφίας σχετικής με την ινδική φιλοσοφία, η οποία προέρχεται από συγγραφείς γεννημένους, μεγαλωμένους και εκπαιδευμένους στην Ινδία και μέσα στα πλαίσια της ινδικής φιλοσοφικής παράδοσης.

Ταυτόχρονα, όμως, πρόκειται (όπως θα δούμε παρακάτω) για συγγραφείς που απέκτησαν σημαντικό ακαδημαϊκό κύρος σε πανεπιστήμια της Ευρώπης και των Η.Π.Α. Η ερευνητική τους πορεία τόσο μέσα στα πλαίσια της ινδικής όσο και μέσα στα πλαίσια της Δυτικής επιστήμης και σκέψης αλλά και η επίμονη προσπάθειά τους να καταλύσουν τις *προκαταλήψεις* που επικρατούν (ακόμα και μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας ακαδημαϊκής κοινότητας) σχετικά με τις *διαφορές* και τις *ιδιαιτερότητες* (αλλά και με τις *πυρηνικές ομοιότητες*) που διακρίνουν την Επιστήμη και τη φιλοσοφία των διαφορετικών λαών της Γης, καθιστούν το έργο τους ιδανικό για την υποστήριξη των επιχειρημάτων της παρούσας εργασίας.

Ακόμη περισσότερο, οι δύο Δάσκαλοι της φιλοσοφίας και των πρακτικών μεθόδων της *γιόγκα* των οποίων τα βιβλία χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο στα πλαίσια εκπόνησης της εργασίας είναι συνεχιστές της ***Γενεαλογίας των Δασκάλων της Παράδοσης των Ιμαλαΐων***, με την οποία συνδέεται και ο ίδιος ο συγγραφέας, ως επίδοξος μαθητής και ασκούμενος της *γιόγκα*. Ως εκ τούτου, η σοφία που μεταδίδεται στα βιβλία τους δεν θα μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητο τον συγγραφέα, που εμπιστεύεται την αυθεντία τους όσον αφορά τα ζητήματα που σχετίζονται με τη *γιόγκα* αλλά και με την ευρύτερη ινδική φιλοσοφική παράδοση.

Ο **Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων** (Swami Rama of the Himalayas) γεννήθηκε στην Ινδία το 1925, σε οικογένεια *Μπραχμάνων*. Από την ηλικία των τριών ετών μεγάλωσε στο πλάι του πνευματικού του Δασκάλου, του διάσημου Bengali Baba. Εκπαιδεύτηκε στις τεχνικές τη γιόγκα τόσο από τον ίδιο το Bengali Baba όσο κι από δεκάδες άλλους ασκητές και Δασκάλους της γιόγκα (yogi) στους περισσότερους από τους οποίους τον έστειλε ο Δάσκαλός του προκειμένου να λάβει σημαντικές για την εσωτερική του πρόοδο διδασκαλίες. Ο Σουάμι Ράμα διέμενε μαζί τους στις «*θρυλικές, αρχαίες μονές των σπηλαίων (των βουνών των Ιμαλαΐων) όπου αμέτρητες γενιές από γιόγκι {...} μυήθηκαν στα βαθύτερα μυστήρια της ιερής επιστήμης της γιόγκα.*»

Παράλληλα, σπούδασε ψυχολογία, φιλοσοφία και ιατρική σε διαφορετικές σχολές της Ινδίας και συνέχισε τις σπουδές του στην ψυχολογία και τη φιλοσοφία σε πανεπιστήμια της Γερμανίας και της Ολλανδίας. Το 1969, με την καθοδήγηση του πνευματικού του Δασκάλου και αφού ολοκλήρωσε την εκπαίδευσή του στη γιόγκα ταξίδεψε και έζησε στις Η.Π.Α, όπου αφιέρωσε τη ζωή του στη διδασκαλία της φιλοσοφίας της γιόγκα και του «**υπερ-συνειδητού διαλογισμού.**» Το 1971 ίδρυσε στο Σικάγο το **Himalayan International Institute of Yoga Science and Philosophy**, ένα ερευνητικό κι επιστημονικό κέντρο που στοχεύει να φέρει σε στενή επικοινωνία τις Ανατολικές με τις Δυτικές επιστήμες. Στην παγκόσμια επιστημονική κοινότητα έγινε γνωστός μέσα από μια σειρά ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στο ίδρυμα **Menninger Foundation** (Kansas, USA), στις οποίες παρουσίασε και απέδειξε με εμπειρικό τρόπο τη δυνατότητα του ανθρώπινου νου να ελέγχει κατά βούληση το *αυτόνομο* νευρικό σύστημα και τις λειτουργίες του. Ο Σουάμι Ράμα, που είχε κατακτήσει το ύψιστο επίπεδο της *συνειδητότητας* (δηλαδή τη *φώτιση* ή *samadhi*), θεωρείται ένας απ' τους σημαντικότερους πνευματικούς αναζητητές και Δασκάλους του 20^{ου} αιώνα.

Ο **Swami Veda Bharati (SVB)** υπήρξε ένας από τους στενότερους μαθητές του *Σουάμι Ράμα των Ιμαλαΐων*. Γεννήθηκε το 1933 σε μια οικογένεια Μπραχμάνων που διατήρησε τη Σανσκριτική γλώσσα ως μητρική και συνέχισε μια παράδοση πεντακοσίων χρόνων στη μελέτη της ινδικής φιλοσοφίας. Σε ηλικία μόλις εννέα ετών ξεκίνησε να διδάσκει στα πανεπιστήμια και τις ακαδημίες της Ινδίας (χωρίς να διαθέτει πρότερη επίσημη εκπαίδευση) τις **Γιόγκα Σούτρας** του **Πατάντζαλι**, ενώ σε ηλικία έντεκα ετών ξεκίνησε να διδάσκει τις **Βέδες**. Αργότερα, μέσα σε δύο μόλις χρόνια, απέκτησε τρία διπλώματα ανώτατης εκπαίδευσης - B.A. (London), M.A. (London) και Dr. Litt. (Holland) - και ανέλαβε καθήκοντα καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Minnesota, των Η.Π.Α. Έχει αφιερώσει τη ζωή του στη διδασκαλία της ινδικής φιλοσοφίας (και της γιόγκα, ανάμεσα σε άλλα φιλοσοφικά συστήματα) αλλά και στη διδασκαλία της πρακτικής μεθόδου του *υπερ-συνειδητού διαλογισμού*.

Πηγές:

Swami Rama, 1978, *Living with the Himalayan Masters*, Honesdale, Himalayan Institute Press

Swami Rama, 1992, *Meditation and Its Practice*, Honesdale, Himalayan Institute Press

<http://www.swamivedablog.org/>

<http://www.ahymsin.org/>

<http://www.himalayaninstitute.org/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Menninger_Foundation

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II.

Το παρακάτω κείμενο είναι μετάφραση – απόδοση του *Chakravarti Rajagopalachari* (διάσημου Ινδού πολιτικού και διανοούμενου) από τα Σανσκριτικά στα Αγγλικά. Περιγράφεται η άρνηση του *Ντουρυσόντανα* να παραχωρήσει – έστω - από ένα χωριό στους γιούς του *Παντού*. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας ο παρακάτω τίτλος μεταφράστηκε ως «ούτε μια σπιθαμή γης».

NOT A NEEDLE-POINT OF TERRITORY

AFTER he had despatched Sanjaya to the Pandavas, Dhritarashtra, filled with anxiety, could not get a wink of sleep that night. He sent for Vidura and spent the whole night talking to him.

“To give the Pandavas their share of the kingdom is the safest plan,” said Vidura. “Only this can bring good to both sides. Treat the Pandavas and your sons with equal affection. In this case, the right course is also the wise one.”

Vidura counselled Dhritarashtra in this manner at great length.

The next morning Sanjaya returned to Hastinapura and gave a full account of what had taken place in Yudhishthira’s court.

“Chiefly, Duryodhana should know what Arjuna said: ‘Krishna and I are going to destroy Duryodhana and his followers, root and branch. Make no mistake about it. The Gandiva is impatient for war. My bow-string is throbbing even without my stretching it, and from my quiver, arrows keep peeping out impatiently, demanding when? when? Sanjaya, evil stars make the foolish Duryodhana seek war with Krishna and myself. Not even Indra and the gods can defeat us.’ Thus spoke Dhananjaya,” said Sanjaya.

Bhishma counselled Dhritarashtra against opposing the combined might of Arjuna and Krishna. “Karna, who boasts repeatedly that he will slay the Pandavas”, said Bhishma, “is not equal to a sixteenth part of the Pandavas. Your sons are heading for

destruction, listening to his words. When Arjuna beat back your son's attack on Virata's capital and humbled his pride, what was Karna able to do? When the gandharvas took your son prisoner, where did the invincible Karna hide himself? Was it not Arjuna who drove back the gandharvas?" Thus did Bhishma taunt Karna and warn the Kauravas.

"What the *pater familias* says is the only proper thing to do," said Dhritarashtra. "All wise men say, and I know, that it is best to seek peace. But what men say, and I know, that it is best to seek peace. But what can I do? These fools would go their own way, however loudly I protest."

Duryodhana, who had been listening to all this, stood up. "Father do not worry and tremble about our safety. We know how strong we are. That we shall win, is certain. Yudhishtira knows it too, for, giving up all hope of kingdom, he only begs now for five villages. Is it not clear from this that he is already scared about our eleven divisions? What can the Pandavas oppose to our eleven divisions? Why then do you doubt our victory? Duryodhana said to his father and tried to cheer him up.

"My son, let us not have war," said Dhritarashtra. "Be satisfied with half the kingdom. It is enough if we govern that half well."

Duryodhana could stand it no longer. "The Pandavas will not receive even a needle-point of territory," he exclaimed, and left the court. In the excitement that prevailed, the court broke up.

Let us now relate what the Pandavas were saying among themselves. After Sanjaya left Upaplavya for Hastinapura, Yudhishtira said to Krishna: "Vasudeva, Sanjaya is Dhritarashtra's alter ego. From his speech, I have divined what is in Dhritarashtra's mind. Dhritarashtra is trying to secure peace without giving us any territory. In my simplicity, I was glad at first when I heard Sanjaya speak, but it soon became clear that my joy was unfounded. He then struck a middle line and spoke desiring peace, but the words with which he ended his message seemed to commend meekness to us, even if our just rights were denied. Dhritarashtra has not been playing fair with us. The crisis is approaching. There is none but you to protect us. I made my offer

that we would be content with only five villages. The wicked Kauravas will refuse even this. How can we tolerate this height of intransigence? Only you can advise us in the crisis. There is none but you who knows what our duty is now and can guide us in dharma as well as in statesmanship.”

Krishna said in reply: “For the good of you both, I have decided to go to Hastinapura. I shall go to Dhritarashtra’s court and try to secure your rights without war. If my mission succeeds, it will be for the good of the world.”

Yudhishtira said: “Krishna, pray do not go. What is the good of your going to the enemies’ place now? The perverse Duryodhana will stick to his folly. I do not like your going among those unscrupulous men. We cannot let you jeopardise your safety, for the Kauravas will stop at nothing.”

Krishna answered: “Dharmaputra, I know how wicked Duryodhana is, but still we should make all attempts at a peaceful solution so as to give the world no cause to accuse us of not having done everything possible to avert war. We must omit nothing, no matter how slender our hopes of success. Have no fears for my safety, for, if the Kauravas offer me, a messenger of peace, any threat of bodily harm, I will reduce them to ashes!”

Said Yudhishtira: “ You are all-knowing. You know our hearts as well as theirs. In expounding matters and in the art of persuasion, there is none better than you.”

Krishna said: “Yes, I know you both. Your mind ever clings to righteousness and theirs is always steeped in hatred, jealousy and enmity. I will do all I can to secure the result which I know is dear to you – a settlement reached without war even through it may have but little for you. The signs are ominous and portend war. Still duty demands that we should make the attempt for peace.”

Thus saying, Krishna took leave of the Pandavas and set off in his chariot to Hastinapura.

(Rajagopalachari, C. 1983, *Mahabharata*, Bombay, BHARATIYA VIDYA BHAVAN

Σελ. 187-189)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ.

Απόσπασμα από τη **Μπαγκαβάντ Γκίτα**, μετάφραση από τα Σανσκριτικά στα Αγγλικά από το **Σουάμι Ράμα των Ιμαλαίων**, στο βιβλίο του **“The Perennial Psychology of the Bhagavat Gita”**.

Arjuna said

54. What is the description of a person of steady insight who remains in Samadhi, o Krishna? How does a person of stable wisdom speak forth? How does he sit? How does he walk?

The Blessed Lord said

55. When one entirely abandons all the desires that come into the mind, O son of Pritha ,satisfied within the Self by the Self, then he is called a person of stable wisdom.

56. One whose mind is not agitated in sorrows, who has no attraction toward pleasures, he from whom attraction, fear, and anger have disappeared, such a meditator is called a person of stable wisdom.

57. He who has no attachment directed toward anything, or upon attaining anything good or bad, who neither greets it nor hates it, his wisdom established.

58. When, like tortoise withdrawing his limbs, one withdraws each and all of the senses from their objects, his wisdom is established.

59. *When this body-bearer desists from food, the senses and their attractions turn away – all except for taste. But taste also ceases upon seeing the supreme One.*
60. *Even though an intelligent man continues to endeavour, yet the turbulent senses forcibly draw his mind away.*
61. *Therefore, controlling them all, joined in yoga, one should remain intent upon Me. He whose senses are under control, his wisdom is established.*
62. *As a person contemplates the objects of the senses, there arises in him attachment to them; from attachment arises desire; from desire anger is produced.*
63. *From anger comes delusion; from delusion, the confusion of memory and loss of mindfulness; from the disappearance of memory and mindfulness, the loss of the faculty of discrimination; by loss of the faculty of discrimination, one perishes.*
64. *Conducting oneself with the senses, towards the objects of the senses, however, free of attraction and aversion, and under control of the Self, one cultivating the Self attains a healthy and pleasant state of mind.*
65. *Upon attaining such pleasantness of mind, there is a diminution of all sorrows. The intelligence of a person of such a pleased mind attends quickly upon him.*
66. *There is no discriminating wisdom in one who is not joined in yoga, nor is there any cultivating of contemplativeness for one who is not joined in yoga.*

One who has not cultivated contemplation has no peace; how can there be happiness for one who is not at peace?

67. The mind that is applied to following the wandering senses, indeed such a mind plunders his wisdom as wind blows a boat in the water.

68. Therefore, O Mighty-armed One, he whose senses one and all are held in control and held back from their objects, his wisdom is established.

69. That which is night to the ordinary human being is day to the wise, and that in which the ordinary human being remains awake is night to the wise one who sees.

70. As waters enter the ocean, which is totally full yet whose basin and boundaries remain stable, he whom all desires enter similarly attains peace, and not one who desires the desires.

71. The person who wanders free of attachment, having abandoned all desire, devoid of ego and of the concept of 'mine', he attains peace.

72. This is the godly state, O Son of Pritha; attaining this, one is no longer confused. Remaining in it even at the final hour, one finds absorption into Brahman.

(Swami Rama, 1985, Perennial Psychology of the Bhagavad Gita, Honesdale, Himalayan Institute Press

Σελ. 99-117)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

α. (στο εξώφυλλο) Ανάγλυφη αναπαράσταση σε ναό της Ινδίας. Αναπαρίσταται η σκηνή της διδασκαλίας που παρέδωσε ο Κρίσνα στον Άρτζουνα στο πεδίο της μάχης (Κουρουκσέτρα).

β. (κάτω) Ο Κρίσνα και ο Άρτζουνα φυσούν τα κοχύλια τους.

γ. Ανάγλυφη αναπαράσταση των Πάνταβας και της Ντραούπαντι, που βρίσκεται στο ναό **Dasavatar** στην πολιτεία **Uttar Pradesh** της Ινδίας. Ο ναός χρονολογείται από τον 6^ο αιώνα π.Χ.

